

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI
SOSYOLOJİ YÜKSEK LİSANSI

**FARKLILAŞMANIN ÖZEL GÖRÜNÜMLERİ
OLARAK
ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK VE ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
İmran ÖZHAN

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Suna Başak

ANKARA – 2006

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

İmran Özhan 'a ait “*Farklılaşmanın Özel Görünümleri Olarak Çokkültürlülük ve Çokkültürcülük*” adlı çalışma, jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Sosyoloji Bölümünde YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Prof. Dr. Kadir CANGIZBAY

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Suna BAŞAK

Üye

Yrd. Doç. Dr. Serdar SAĞLAM

ÖNSÖZ

Sosyal bilimlerin ve sosyolojik ilginin, üzerinde en çok yoğunlaştığı konulardan biri de kültürdür. Karmaşık bir örgü olan kültür, insanlığın tarihsel birikiminin, güncel değerlerinin, ürünlerinin, yaratımlarının, geleceğe yönelik tasarımlar ve eğilimlerinin toplamı olarak tanımlanabilir. Kültür kavramını, oldukça genel çizgileriyle veren bu tanım, kavramın kapsamında yer alan diğer konuları da sade bir şekilde işaret etmektedir. Bu kapsam dahilinde yer alan, 1910’lu yıllarda fark edilip, 1970’li yıllarda daha sık zikredilmeye başlayan *“Çokkültürlülük ve Çokkültürcülük”* konuları, çalışmamızın ana başlığını teşkil etmektedir. Bu konu, konuyla bağlantılı olan diğer kavram ve süreçler de dahil edilerek , elden ve dilden geldiğince tartışılmaya çalışılmıştır. Ancak, böylesine geniş kapsama sahip bir konuda eksik kalınan yerler de olmuştur. “Tam” olmanın; bilmek istemek, bilmeye çalışmak idealini körelteceği, olguyu anlamak için sarf edilen çabaları sonlandıracağı düşüncesiyle amacımızın, “varmak değil, yolda olmak” olduğunu belirtmek ister, çalışma süresince bilgi birikimiyle ilerlenen yolda ışık tutan tez danışmanım **Doç. Dr. Suna BAŞAK’a** ve desteğini esirgemeyen herkese teşekkürlerimi sunarım.

İmran ÖZHAN

İÇİNDEKİLER

I. GİRİŞ.....	1
1.1 ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
1.2 ARAŞTIRMANIN AMACI	1
1.3 ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	2
1.4 ARAŞTIRMADA KULLANILAN TEMEL KAVRAMLAR	5
1.5 ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ (Varsayım, Kapsam ve Sınırlılıklar)....	6
 II. KÜLTÜR NEDİR?	
2.1 KÜLTÜR OLGUSU VE OLGUNUN KAVRAMSALLAŞTIRILMASI..	8
2.2 KÜLTÜR TANIMLARI.....	10
2.3 KÜLTÜRLERİ DEĞERLENDİRMEK	22
 III. ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK VE ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK OLGULARININ ORTAYA ÇIKIŞLARI, TANIMLARI VE ÖZELLİKLERİ	
3.1 FARKLI DİSİPLİNLERİN ÇOKKÜLTÜRLÜLÜĞE BAKIŞ.....	25
3.2 ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK OLGUSUNUN ORTAYA ÇIKIŞI	26
3.3 ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK VE ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK KAVRAMLARININ TANIMLARI, KAVRAMLARIN BİRBİRLERİNDEN FARKLARI	28
3.3.1 Çokkültürlülük Nedir?.....	30
3.3.2 Çokkültürcülük Nedir?.....	41
3.3.3 Çokkültürlülük Biçimleri.....	47
3.3.3.1 Liberal Çokkültürlülük.....	48
3.3.3.2 Cemaatçi (Komünüteryan) Çokkültürlülük.....	49
3.4 ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK VE ÇOKKÜLTÜRCÜLÜĞÜN ÖNEMİ.....	52
3.5 ÇOKKÜLTÜRLÜLÜĞE İMKAN VERMEYEN KÜLTÜREL SÜREÇLER.....	60
3.5.1 Asimilasyon	61
3.5.1.1 Asimilasyon ve Kültürleşme Karşılaştırması	65
3.5.2 Eritme Potası	66
3.5.3 İntibak	68

IV. ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK OLGUSUNUN DÜNYA'DA, AMERİKA'DA, İNGİLTERE'DE, FRANSA'DA, KANADA'DA VE TÜRKİYEDE ELE ALINIŞI

4.1 DÜNYADA ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK OLGUSU.....	72
4.2 AMERİKA'DA ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK OLGUSU	76
4.2.1 Öğütülemeyen Kimlikler	81
4.3 İNGİLTERE, FRANSA VE KANADA'DA ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK OLGUSU	86
4.4 TÜRKİYE'DE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK OLGUSU	91
4.4.1 Çokkültürlülük Olgusunun Türk Toplumsal Yapısını Çözümlemedeki Yeri	91
4.5 ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK POLİTİKALARININ SORGULANMASINA YÖNELİK TEPKİLER	105

V. POSTMODERN DÖNEMDE FARKLILIKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

5.1 "FARKLI" OLANI ANLAMAK.....	111
5.2 ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK VE POSTMODERNİZM	115
5.3 ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK VE KÜLTÜREL GÖRECELİLİK TARTIŞMALARI.....	119
5.4 ÇOKKÜLTÜRLÜ YURTTAŞLIK VE TANINMA POLİTİKASI.....	120
5.5 ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK YERİNE DEMOKRATİK YURTTAŞLIK KATILIMI.....	135
5.6 ÇOKKÜLTÜRLÜLÜĞÜN İMKAN VE SIKINTILARI.....	141

Sonuç.....	149
Kaynakça.....	174
Özet	179
Summary	181

TABLO VE ŞEKİLLER CETVELİ

Tablo 1: Kültür ile İlgili Temel Kavramlar ve İzledikleri Politikalar	46
Şekil 1: Asimilasyon ve Etnikliğin Kayboluşu Nasıldır?.....	63
Tablo 2: Asimilasyon Değişkenleri.....	64
Tablo 3: Kültürel Değiştirme Süreçleri ve İzledikleri Politikalar.....	71
Tablo 4: Cemaatçilerin ve Habermas'ın Çokkültürlülüğe Yönelik Temel Yaklaşımları.....	140

I. GİRİŞ

Bu çalışma, sosyal bilimler içinde yer alan en kapsamlı kavramlardan biri olan “kültür” olgusunun türevlerinden olan “çokkültürlülük ve çokkültürcülük” olguları üzerine yapılmış tartışma ve değerlendirmeleri kapsamaktadır. Konu elden geldiğince belli bir çerçeveye içerisinde ele alınmaya, kapsam genişliğinin yaratacağı sorunlar olabildiğince azaltılmaya çalışılmıştır.

1.1 ARAŞTIRMANIN KONUSU

Sosyolojik ilginin cazip ancak aynı ölçüde tartışmalı alanlarından biri olan “çokkültürlülük”, tezimizin araştırma konusunu oluşturmaktadır. Bununla birlikte kavram üzerine Batı ve Türk literatüründe yer alan tartışmalar, “çokkültürlülük” olgusunun, Türkiye’nin toplumsal yapısını analiz etmede kullanılıp kullanılamayacağı tezimizin araştırma kapsamındadır. Ayrıca çokkültürlülük olgusunun ortaya çıkışı, bu olgunun diğer bir olgu olan “çokkültürcülük” den farkı; çokkültürlülükle bağlantılı olan asimilasyon, eritme potası, intibak süreçleri; çokkültürlülüğün dünyada, İngiltere, Fransa ve Kanada da nasıl değerlendirildiği, olguya yönelik yaklaşımlar tezimizde ele alınan konular arasındadır.

1.2 ARAŞTIRMANIN AMACI

Globalleşen dünyadaki toplumsal hareketlerin, kürenin her tarafındaki kültürleri birbirine karıştırarak yarattığı *çokkültürlülüğü* araştırmak, bu çalışmadaki esas amacımızı oluşturmaktadır.

Globalleşen dünya doğası gereği bütünleşen, farklı toplumları bir şekilde içine alan ve bu toplum üyelerine kendine ait kültürün damgasını vurarak, üyelerin hepsini birbirine benzeştiren bir dünyayı işaret etmektedir. Toplumların oluşumunu çokkültürlü olarak görmek, çağımızda hiç kimsenin itiraz edemediği bir gerçek haline gelmiştir. İnsan toplumları toplu göçler, savaşlar ve benzer sebeplerle sayısız hareketlilikler yaşayarak kaynaşmış ve farklı kültürlerin bir arada yaşadığı çeşitli toplumsal kompozisyonlar oluşturmuşlardır. Oluşan bu kompozisyonlar içinde yer alan grupların, toplumun geniş kesimindeki baskın kültürden farklı olan, onaylanmayan, çeşitli ölçülerde bastırılmaya çalışılan adetleri, yaşam biçimleri, hayat görüşleri ve tarzları sosyolojik çalışmaların da önemli konuları arasında yer almaktadır. Bizim çalışmamızın da ana çerçevesini bu süreçlerin kapsamında yer alan çokkültürlülüğü araştırmak oluşturmaktadır.

1.3 ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Toplumsal gerçekliğin sil baştan değil, yeniden türetilmesi olarak tanımlanan kültür kavramı oldukça değişik şekillerde tanımlanmıştır. Tanım çeşitliliğinin nedeni, sosyo-kültürel gerçekliğin çok boyutlu ve dinamik yapısıdır. İç içe geçmiş dinamik örüntülü evrende, herhangi bir kültürün başka kültürlerle kapalı olarak ayakta kalması mümkün değildir.

İki ya da daha çok kültürel topluluğu içinde barındıran toplumlar, çokkültürlü toplumlar olarak tanımlanmaktadır. Çokkültürlü toplum yapısını sadece çağımıza özgü bir sosyolojik gerçek olarak değil, yüzyıllardır görülen bir süreç olarak değerlendirmek gerekir. Tarih içinde devletlerin izledikleri politikalar, ya hakim gruplar içindeki farklılıkları giderip asimile etme, ya da toplumsal farklılıkların varlığını, gerçekliğini kabullenme ve tanıma doğrultusunda olmuştur.

Farklılıkların varlığını kabul etme genellikle büyük imparatorluklarda görülmüştür. Çokkültürlülüğü tanıyan bir siyaset izleme ile imparatorluk olma arasında tarihsel bir yakınlık vardır. Çokkültürlülük, farklılıkları nihai anlamda gideremeyeceğinin farkında olan imparatorluklardaki gerçekliğin bir sonucu olarak sergilenmiştir. Ancak bu yapılarda, imparatorluk bünyesindeki farklı grupların eşit katılımlı bir ilişkisinden söz etmek mümkün değildir. Çeşitli toplumları bünyesinde toplayan yapılardaki insanlara dile, dine, renge, cinsiyete göre farklı ve ayrımcı yaklaşan bir siyasal politika izlenmiştir. Fransız İhtilaliyle beraber ilan edilen yeni siyasal konsept, geleneksel toplumun soya, ırka ve cinsiyete dayalı tabakalaşmasına karşı, vatandaşlık kavramını öne sürerek, eşitlikçi söylemi güçlendirmiş, kültürel çeşitliliğin kabulü adına ileri bir adım kaydedilmesine yol açmıştır.

Çokkültürlülük ve çokkültürcülük, tarihsel ve güncel anlamda önem taşıyan, toplumsal gerçekliği okumayı, anlamlandırmayı kolaylaştıran, düşünce, söylem ve davranış düzeyinde tavır almayı koşullayan kavramlar olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca bu kavramlar diğer bir çok kavram gibi nereden, nereye ve nasıl bakıldığına bağlı olarak siyasi ve ideolojik bir niteliğe de sahip olabilecek hassasiyettedirler. Bu nedenle bazıları için “tuzak”, bazıları için de “demokrasinin ideal kültürü” anlamını taşıyarak; işaret ettikleri gerçeklikleri reddedenleri de, kabul edenleri de, siyasal ve ideolojik bir konumlamaya zorlayan kavramlar olarak da ifade edilebilirler (Girgin, 2005: 39).

Çokkültürlü toplumların kültürel çeşitliliğe iki biçimde tepki verdikleri görülmektedir. İlkinde toplumlar, çeşitliliği hoş görüp desteklemekte ve kendisini oluşturan toplulukların kültürel isteklerine saygı duymaktadır. Bu durumda o toplumun “çokkültürcü” yönelim içinde olduğu söylenebilir. İkincisinde toplum, toplulukları baskın kültür içinde asimile ederek bastırmaya çalışmaktadır. Bu tür yönelimler ise “tekkültürcü” olarak adlandırılmaktadır.

“Çokkültürlü” terimi, kültürel çeşitliliğin olduğu gerçeğine işaret ederken; “çokkültürcülük” terimi bu gerçekliğe verilen standart bir tepkiyi belirtmektedir.

Geçmiş dönemlerdeki bir çok toplum da birden fazla kültürel topluluktan oluştuğundan, çokkültürlü toplumlara tarihte ilk kez rastlandığı söylenemez. Ancak, geçmiş dönemin çokkültürlü toplumlarını, günümüz çokkültürlü toplumlarından ayıran önemli farklar vardır. Bu farklar:

- Geçmiş toplumlarda azınlık kültürler, kültürel alanda geniş; siyasal alanda çok az siyasal hakka sahiptiler. Azınlık kültürler genellikle bağımlı konumlarını kabul edip, baskın grupların kendilerine tanıdıkları sosyal hatta coğrafi alanın dışına çıkamamışlardır.
- Sömürgecilik, kölecilik, Yahudi soykırımı, komünist tiranları gibi olaylarda da görüldüğü gibi, etnosentrik tutumla kendini ve kendi kültürünü üstün görme, kültürel çeşitliliği kabul etmeyen anlayışın önemli örnekleridir. Ancak zamanla kültürel farklılıkların daha geniş çapta kabul görmesini sağlayan, bireyin kültürüne saygı duyan yaklaşımlar daha etkili olmaya başlamıştır.
- Karmaşık ekonomik ve kültürel globalleşme süreci, çağdaş çokkültürlü toplumları ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlamıştır. Çağdaş kültürel çeşitliliğin yok edilemez bir yönü vardır. Bu yön ortak bir evrensel gerçek olarak karşımıza çıkmakta ve sosyolojinin de oldukça önemli ilgi alanlarından birini oluşturmaktadır.
- Çağdaş çokkültürlü toplumlar yüzyıllar süren, kültürel olarak homojenleştirilmeye çalışılan topluluklardan oluşan ulus-devlet yapılarından sonra ortaya çıkmıştır.

Günümüzde neredeyse tüm toplumlar çokkültürlüdür ve toplumların bu durumla uyuşması gerekmektedir. Çokkültürlülüğü planlı programlı bir içeriğe

sahip, politik bir öğreti olarak ya da insan ve dünya hakkında felsefi bir kuram olarak değil, toplum içinde yaşayan insanın yaşamına bir bakış açısı olarak görmek gerekir.

Yapılan araştırma verilerinden hareketle, çokkültürlülüğün çağın havasına göre nasıl değiştiğini ve önem kazandığını anlamak daha kolay olacaktır. Amerika’ da başlangıçta, örneğin 1915’te *plurikültüralizm* terimi kullanılmış, ancak global göç hareketlerinin etkisiyle terim değişmiş ve *multikültüralizm* terimi kullanılmaya başlanmıştır. 1981’de Amerikan basınındaki kırk kadar makale ya da yazı bu terimi kullanırken; 1992’de aynı dergi ve basın organları tarandığında kavramın iki bin civarında kullanıldığı saptanmıştır (Bilgin, 2005: 55).

Görüldüğü gibi çokkültürlülük kavramı, olgunun ortaya çıktığı yeri işaret etmekte, Amerika’nın toplumsal yapısının çözümlenmesinde güçlü bir geçerliliğe sahip olma niteliği taşımaktadır. Bu nedenle Amerika’nın çokkültürlü yapısı araştırmamızda yer alan başlıklar arasındadır. Ayrıca kültürel anlamda çeşitlilik gösteren İngiltere, Fransa ve Kanada da araştırma kapsamına dahil edilmiştir.

1.4 ARAŞTIRMADA KULLANILAN TEMEL KAVRAMLAR

Çalışmamızın ana kavramı “çokkültürlülük ve çokkültürcülük” konularının daha iyi anlaşılmasında yardımcı olan ve ana kavramlarımız kadar önem taşıyan diğer kavramlar şu şekilde sıralanabilir: kültürel çoğulculuk, kültürel çeşitlilik, etniklik, simbiotik, kültürlerarasılık, kimlik, tanınma, eritme potası, asimilasyon. Bu kavramlar, üzerinde çalışma yapılan olgunun zihinlerde netleşmesini sağlayan anahtar kavramlar işlevine sahiptirler.

1.5 ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ (Varsayımlar, Kapsam ve Sınırlılıklar)

Çalışmamız tarama değerlendirme mahiyetindedir. Konuyla ilgili özellikle Türkçe literatür taranarak sosyal bilimcilerimizin olguyu hangi kavramlar ve teoriler çerçevesinde ele aldıkları, bu terimlerin sosyo kültürel yapımızı analiz etmedeki yeterlilikleri çalışmanın araştırma sorusudur.

Birbirini tamamlayan üç görüşün: kültürel çeşitlilik ve kültürler arası diyalog kaçınılmazdır, tüm kültürler iç çoğulculuğa sahiptir ve hepsi de yaratıcı etkileşimden oluşmaktadır, şeklinde özetleyebileceğimiz çokkültürlü bakış açısını içeren varsayımlarımıza yönelik teorik yaklaşımlar, tezimizin kapsamına dahildir. Bununla birlikte çokkültürlülük hakkında görüş bildiren isimlere ulaşmak amacıyla yapılan taramalar neticesinde elde edilen, Türk ve yabancı literatürde yer alan farklı görüş ve yaklaşımlara da değinilecektir.

Çokkültürlülük konusunu daha iyi anlaşılması için kültür konusunda yapılacak kısa bir hatırlatmadan sonra, çokkültürlülük kavramının, kavram olarak ortaya çıkışı, anlamı, Batı'da ve Türkiye'de nasıl telaffuz edildiği, kavramın bizim toplumsal yapımızı sorgulamada ne kadar geçerli olduğu hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca, çokkültürlülük kavramıyla ilgili olan ve kavramın netleşmesini sağlayan diğer kavramlara da değinilecektir.

Çokkültürlülük konusu, üzerinde: sosyologların, hukukçuların, tarihçilerin, siyaset bilimcilerin ve filozofların çalıştığı bir olgu olması nedeniyle ortaya konulan bilgiler anlamında sınırları çok geniş olan bir kavramdır. Konu bütünlüğünün sağlanabilmesi için fikir bildiren araştırmacılardan özellikle *sosyolog* olanların görüşlerine değinilecektir. Gerekli yerlerde siyaset bilimiyle

beraber diğ er alanlarda yer alan, ancak konunun anlaşıl ılığ ını arttıran araşt ırmacıların da g r    lerine yer verilecektir.

II. KÜLTÜR NEDİR?

Bu bölümde ele alacağımız “kültür” kavramı, sosyolojide en çok kullanılan kavramlar arasındadır. Günlük yaşamda kültür kavramını kullandığımız da, bunun genellikle zihindeki yüce şeylere (sanat, edebiyat, müzik, resim...) eşdeğer olduğu düşünülür. Ancak sosyolojide kullanılan kültür kavramı bu etkinliklerin yanında çok daha fazlasını işaret etmekte, toplum üyelerinin ya da toplumdaki grupların yaşam biçimlerine göndermede bulunmakta, giyimden evliliğe, aile ilişkilerinden çalışma kalıplarına, dinsel törenlerden boş zaman etkinliklerine kadar yaşamla ilgili tüm rutinleri içine almaktadır. Kapsamı çok zengin olan kültür kavramının genel yapısı, kavrama ilişkin farklı kişilerce yapılan tanımlar, kavramın nasıl değerlendirilmesi gerektiği bu bölümde yer alan konular arasındadır.

2.1 KÜLTÜR OLGUSU VE OLGUNUN KAVRAMSALLAŞTIRILMASI

İnsan toplumlarını, hayvan topluluklarından ayıran unsur, insan toplumlarının kültüre dayanıyor olmasıdır. İnsanlar birey olarak birbirlerine benzeseler de toplum ve topluluk olarak birbirlerinden farklıdırlar. İnsanlar arasındaki farklılıkların varlığı çok eskiden beri bilinmektedir. Homeros, Truva Savaşlarından dönen Odysseia'nın, Akdeniz çevresinde yaşayan garip insanlar arasındaki inanılmaz serüvenlerini öykülemiş; Herodot, Helenler ile Persler arasındaki davranış farklarını törelerle ve kültürle açıklamaya çalışmıştır. Marko Polo anılarında beyazlara benzemeyen insan ve toplumların kültür farkları üzerinde durmuştur. Tavırların, eylemlerin, örneklerin öğrenilmesi ve öğretilmesi yolu ile varlığını koruyan kültür, tarih öncesinden beri toplumları birbirlerinden farklılaştıran, onlara ana renklerini veren temel unsur olagelmıştır.

Çağdaş uygarlığın beşiği olan yerleşik tarım kültürlerinin temeli, günümüzden on bin yıl önce atılmıştır. Canlı doğanın bir parçası olan insan türünün, yerleşik kültüre geçmesinin ardından insanoğlu doğaya ve kendi kaderine de egemen olmaya başlamıştır. Canlıların önemli bir bölümü sınırlı bir doğal çevrede, belli iklim koşullarında yaşamak üzere donatılmış, belli çevre ve yörede yaşamaya koşullanmıştır. Evrimsel süreçte değişen çevre koşullarına uyum sağlayabilen canlılar çoğalıp yaygınlaşmış, çevreye ve koşullara uyum sağlayamayanlarsa ya göçmüş ya da tükenip gitmişlerdir. Darwin'in "doğal seçim" teorisinin dayandığı temel ilke budur. Canlı türleri arasında, belli çevre koşulları içinde yaşamaya şartlanmamış, kutuptan ekvatora kadar hemen her iklim ve coğrafyada yaşayabilen insan türünün hayatta kalma becerisinin altında yatan neden, *kültürdür*. At kadar hızlı koşamayan ya da kaplan gibi avlanamayan insanoğlunun yedi deniz ve dört iklimde yaşamayı nasıl başardığı sorusu kültür tarihçilerinin temel sorularından biri olmuştur. Kültür tarihçilerine göre, insanoğlunun hayatta kalma ve varlığını sürdürme savaşındaki başarısının nedeni insanın kültürel bir varlık olması, yaşayarak öğrenmesi ve öğrendiklerini kültüründe saklayarak yeni kuşaklara aktarabilmesidir. İnsan biyolojik uyum gücüyle değil, kültürüyle dünyaya egemen olmuş ve varlığını kültürüyle sürdürmüştür. Besinsiz ve barınsız yaşayamayan, çoğalmadan varlığını devam ettiremeyen insan türü; öteki türler için geçerli olan varlık koşulları karşısında, konuşma ve kavramsal düzeyde düşünme yeteneğine sahiptir. İnsanoğlu bu özellikleri sayesinde yarattığı ve geliştirdiği, "kültür" adını verdiği varlık alanıyla, içinde yaşadığı toplumun, beslenme, barınma ve çoğalma gibi temel biyolojik gereksinimlerini kurumlaştırmıştır (Güvenç, 1994: 9-12).

Her insan grubu kendisini diğerlerinden ayıran düşünce ve aksiyon örneklerini zamanla geliştirir. Bu soyut örnekler de kültürü oluşturur. Söz konusu soyut örnekler grup hayatında, sosyal ilişkiler içerisinde, doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak öğrenilip elde edilirler. Bu örnekler aynı zamanda toplumun topladığı, taşıyıp getirdiği mirasın tamamıdır.

Kültür, yaşamak ve ölmek için, yaşamada ve ölmekteki soyut örneklerden ibarettir. Bu günün kültürü, geçmiş kuşakların çabalarının ve tecrübelerinin ürünüdür ve halen yaşayan insanların tecrübelerine göre değişip zenginleşir. Kuşaktan kuşağa öğrenilerek aktarılan kültür, varlığını devam ettirmede geleneklerden güç alır. Kültürün sürekliliği insanın gruptan öğrenebilme yeteneğine dayanır. İnsan belli bir tarzda hareket ediyorsa, bunun nedeni belli bir kültür geleneği içinde doğmuş ve geliştirilmiş olmasıdır. İnsanın tavır ve hareketlerini belirleyen şey, içinde bulunduğu toplumun kültürel örüntüleridir ve bu belirleyicilik kültürün temel fonksiyonlarından biridir. Kişilerin çocukluktan itibaren elde ettikleri tecrübelerin bir sonucu olan kişilik; toplum üyeleri ve o toplumun kültürel örüntüleri tarafından şekillendirilir (Türkdoğan, 1999:19).

2.2 KÜLTÜR TANIMLARI

Kültürü irdelemek, insan-doğa, insan-toplum, insan-insan ilişkilerini, karşılıklı etkileşimlerini sorgulamak ile olanaklıdır. Çok boyutlu bir oluş ve olgu olan kültürü tüm yönleriyle çözümlemek olanaksızdır. Çünkü kültür bir çelişkilere yumağıdır. Uyumu-uyumsuzluğu, özgürlüğü-bağımlılığı, yanlılığı-yanlısızlığı, güzeli-çirkini, yok olanı-varolanı...içine alır. Bu karşıtlıkları yaratan da, çözen de insandır (Kula, 1992:13).

Wallerstein, bu kavramın sosyal bilimlerde kullanılan en geniş kavram olduğunu ileri sürmektedir. Bunu açıklarken sosyal bilimlerin dünya görüşlerine temel taşı yapılan, antropologlarca ortaya konulmuş bulunan “insan” tanımına ilişkin bir ön kabulden hareket etmektedir. Buna göre her insanı üç farklı şekilde tanımlamak mümkündür. İlkinde herkes herkesle aynı insani karakter özelliklerini (insanın evrensel özellikleri/universal characteristics of the species) paylaşmaktadır. İkincisinde herkes sadece bir grup insanla aynı özellikleri (insanı belli bir grup üyesi olarak tanımlayan

özellikler) paylaşmaktadır. Üçüncüsünde ise herkesin başka hiç kimse ile paylaşmadığı bazı özellikleri (mizaç/idiosyncratic characteristics) vardır. İnsanın evrensel olan ve mizaca ilişkin özellikleri dışındaki, değer, inanç gibi nitelikleri hakkında konuşurken genellikle “kültür” terimi kullanılır (Balı, 2001: 187).

Kültür, insanlığın tarihsel birikiminin, güncel değerler, yaratımlar ve ürünlerinin, geleceğe ilişkin tasarımlar ve eğilimlerinin toplamıdır veya anlatımıdır. Küçük ayrıntılar ve ayrılıklar bir yana, kültür bilimciler genellikle bu tanım üzerinde görüş birliği içindedirler.

Kültür gibi karmaşık bir örgünün verimli tartışılabilmesi için, yalınlaştırılması gerekir. Tartışmanın üretkenliğini attırmak amacıyla, kültürün belirleyicilerini sade çizgileriyle sunmak yararlı olacaktır.

Yukarıda verilen tanıma göre kültürün özellikleri şöyle sıralanabilir:

1) Kültür, geçmişle-gelecek arasındaki devingen bağ ve ilişkinin sağlayıcısıdır. Geçmişle gelecek arasındaki ilişkiyi sağlayan kültür, soyut örneklerden oluşur ve bu soyut örnekler grup hayatında, sosyal ilişkiler içerisinde, doğrudan ya da dolaylı olarak öğrenilirler. Kültür toplumun oluşturduğu, taşıdığı, getirdiği sosyal mirasın bütünüdür (Dönmezer, 1994: 100).

2) Kültür bir oluşumun anlatımıdır; başka bir deyişle süreçseldir. Kültürün tarihselliği de bu özelliğinden gelir.

3) Kültür, değişkendir, onun kendini yenilediği başlıca kaynak da geçirdiği sürekli değişimdir. Her kültür, sürekli bir değişim halindedir. Ancak hepsi aynı süratle ve aynı zamanda değişmezler. Değişme halinde bulunan kültürün

bazı kısımları değiştiği halde, bazı kısımları değişmeyebilir. Sosyoloji açısından değişimin kültür üzerindeki etkisini ve önemini Sorokin şöyle özetlemiştir:” Canlı bir organizma için kan devranını bilmek fizyoloji için ne ise; kültür değişmelerine ait olayların gerçek şekilde bilinmesi de sosyoloji için odur “(Turhan,1969: 25-28).

Yaratılıştan bu yana yaşamın ve kültürlerin değişmeyen tek kuralı, ilkesi "değişim ve süreklilik" olmuştur. Bireyler, topluluklar, kavimler, devletler gelip geçmiş, fakat kültürler ve uygarlıklar değişerek de olsa sürekliliklerini korumuşlardır. Kültürler az veya çok, hızlı veya yavaş, uyumlu veya uyumsuz biçimlerde sürekli değişirler ve kültürü oluşturan bireyler ile kurumlar bu değişimlere ayak uydurmakta güçlük çekerler. İçinde yer aldığı kültür tarafından doğduğu andan itibaren alınıp yoğrulan ve küçük yaşlardan başlayarak belli bir kişilik kalıbına dökülen, toplumsal çevreyle etkileşime girerek biçimlenen, genetik ve psikolojik yapı kolay değişmez. Ancak değişmiş bir çevreyle ilk kez etkileşime giren yeni kuşaklar mutlaka değişir.

4) Kültür birikimlidir, tarihsel süreç içerisinde içerik ve biçim yönünden sürekli büyür ve zenginleşir. Bir kez yaratılmış olan herhangi bir kültür ürünü yok olmaz. Değişim kuralına uygun olarak, kültürel oluşumun seyri içerisinde diğer öge ve belirleyenlere karışarak yeni kültür ürünlerine dönüşür.

5) Kültür, öğrenilebilir ve öğretilir, dilde saklanıp korunabilir, eğitimle yeni kuşaklara aktarılabilir bir örgüdür. İlgüdüsel ya da kalıtsal değildir. Her bireyin doğduktan sonra kazandığı, öğrendiği, bilgi, davranış ve alışkanlıklardır. Kültür değerlerinin insan-doğa, insan-insan etkileşiminin sonucu ve konusu olmaları öğrenilebilirlik ve öğretilirlik özelliğini anlatır. Kültür kavramını öğrenilebilir, öğretilir duruma getirme çabası, onun bilimsel düzlemde irdelenmesinin ana kaynağı, dayanağıdır. Öğrenilebilirlik, kültürün belli bir coğrafya sınırları içerisinde tutulmasının olanaksız

olduğunun göstergesidir. Bu da kültürler arası etkileşimin ana nedenlerindendir (Güvenç, 2004:55).

6) Kültür geçişlidir; kültürü geçişli kılan onun öğrenilebilir ve öğretilebilirliğinin bir sonucudur. Hiçbir kültür ürünü yaratıldığı ortam ile sınırlı kalmaz, başka yerlere ve kültürlerle de taşınır; başka yerlerde de kullanılır. Geçişlilik, nesnel kültür ürünlerinin yanı sıra düşünsel kültür ürünlerini de kapsar ve kültür unsurları birbirleri üzerinde etki yaparlar. Bundan yeni kombinasyonlar ve sentezler meydana gelir. Oluşan yeni kombinasyonları, yenilikleri hazmetmek bakımından, bazı kültürler yetenekli ve esnek oldukları halde, bazıları yeniliklerin sistemi tahrip edici etkilerine direnememektedir. Yeni tecrübeler ve kuşakların ihtiyaçlarının birbirlerinden farklı oluşu kültürel yapıların değişmesi üzerinde etkili olmaktadır (Dönmezer, 1994: 117).

7) Her oluşum gibi kültür de çelişki ve çatışmaları, karşıt çabaları ya da bu çabaların sonuçları olan değerleri ve değersizlikleri içerir. Kültürün bu özelliği onun bir değerlendirmeye tabi tutulmasını, iyi-kötü, olumlu-olumsuz, gelişmeyi özendiren, gelişmeyi engelleyen veya insancıl olan, insancıl olmayan öğelerinin ayrıştırılmasını gerektirir. Böyle bir değerlendirilme yapılmaksızın, kültürün bilimsel anlamda irdelenmesi olanaksızdır. Bu noktada söz konusu değerlendirmenin hangi ölçüte göre yapılabileceği sorusu akla gelebilir. Bu bağlamda değerlendirmeyi yapan birey ve araştırmacının tutumu belirleyicidir. Araştırmacı “hümanizm” kavramını veya belli bir toplumsal kümenin gereksinim ve yönelimlerini temel aldığı ileri sürebilir. Fakat bireysel veya kümesel kökenli bir sav, çoğu zaman bilimsel eleştiriye dayanırlık için yeterli bir çerçeve sunmaz. Bu nedenle hangi ölçüt çıkış noktası yapılırsa yapılsın, son çözümleme de o ölçüde görecelidir.

8) Yapılan açıklamalar kültürün diğer bir özelliğini “göreceliğini” göstermektedir. Kültür, inceleyen konumu, yaklaşımı, kökeni, yönelimi gibi belirleyicilerden dolayı kaygan bir zemindir. Üzerinde dolaşan kültürün sadece bir yönüne tutunursa ayakta duramaz. Ayakta kalabilmek için en

azından, kültürün birkaç yönüne tutunmak gerekir. Tutunmak, irdeleme sırasında, kültürün karmaşıklığını gözetmektir. Kısaca; kültür evrensel düzeyde tüm insanlığın ortak ürünü, ulusal düzeyde de ulusun çeşitli kesimleri arasındaki tarihsel etkileşimin süreci ve sonucudur (Kula, 1992: 27-29).

Kültür bireylerin dışında, insan topluluklarının da sanki tek bir organizma gibi davranmasını sağlayan, ortak bir yaşam tarzı belirleyen önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan aileye bakış, cinsiyete ilişkin değer yargıları, doğumdan ölüme kadar pek çok olay karşısındaki tavır alışlar, kutlamalar, yeme, içme, yıkanma, giyim-kuşam tarzları, barınma alışkanlıkları, insanlar arası ilişki biçimleri, diğer bir çok özel ve kamusal yaşama ilişkin tavır ve davranışlar kültür tarafından belirlenmekte ve farklı insan topluluklarında, farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır (Balı, 2001:191).

Kültür teriminin kullanımı sıralanan özelliklerle de sınırlı değildir. Dil, din, ırk gibi unsurlarla değil cinsel tercihleri, cinsiyetleri, sosyal sınıf ve statüleri ile kendilerini toplumda yaşayan diğer insanlardan ayrı olarak tanımlayan ya da toplumdan dışlandıklarını düşünen grupların yaşam tarzlarını ve felsefelerini anlatmak üzere de zaman zaman *kültür* terimine başvurulur. Bu anlamda bir eşcinsel (gey veya lezbiyen) kültüründen söz edilebileceği gibi, bir işçi sınıfı veya kadın kültüründen, bir bürokratik kültürden de söz edilebilir. Bu, kültürün en dar anlamıdır. Diğer yandan kültürü yine etnik farklılıklara bakılmaksızın benzer sosyolojik ve tarihsel aşamalardan geçmiş, geniş bir insan grubunu ifade etmek üzere kullanmak da mümkündür. Örneğin; feodal, tarıma dayalı ve teokratik dünya ile karşıtlık içinde, modern, kentsel, seküler, endüstriyel medeniyeti paylaşan Batılı demokratik ülkelerin, ortak bir kültüre sahip oldukları belirtilebilir (Kymlicka, 1988: 48).

Sosyal bilimlerde oldukça önemli bir yere sahip olan “kültür” kavramı üzerine pek çok tanım yapılmıştır. Bu yapısından dolayı onun tanımlanamayacağını kabul etmek gerektiğini düşünenler bile olmuştur. Kavrama ait belli bir tanım üzerinde anlaşılmasındaki zorluk nereden gelmektedir? Güçlüğün kökeni ve nedenleri şöyle özetlenebilir: Soyut bir sözcük olan “kültür” antropoloji dilinde ve eserlerinde de aynı zamanda:

- Bir toplumun ya da tüm toplumların birikimli uygarlığı
- Belli bir toplumun kendisi
- Bir insan ve toplum teorisi
- Bir dizi sosyal süreçlerin bileşkesi

şeklinde sıralanabilecek temel önermeler karşılığında kullanılmaktadır.

Kültür hakkında Tylor’un “Primitive Culture: A Study of Man&Civilization” da yer alan tanımı ise şudur: Bilgi, inanç, sanat, ahlak, hukuk, örf ve adetlerden, insanın toplumun bir üyesi olarak elde ettiği bütün yeteneklerden oluşmuş karmaşık bütün. Kısaca; sosyal bakımdan öğrenilen ve bir toplumun bireyleri tarafından bölüşülen her şey... Gittler tarafından yapılan diğer bir tanıma göre de kültür; insanın yarattığı hayat tarzı, yaşam biçimidir. Linton’a göre kültür; öğrenilmiş tavır ve hareketlerin ve bunların sonuçlarının dış şeklidir. Bunu meydana getiren unsurlar belli bir toplumun üyelerince başkalarına aktarılır ve bölüşülür. Allport kültürü yaşam problemlerinin hazır cevapları olarak tanımlamıştır. Horton–Hunt’ın kültür tanımı ise; insanların hayat tecrübelerinden çıkarttıkları kuralların, usullerin, bunları destekleyen fikir ve değerlerin çıkarılıp geliştirilmesi şeklindedir (Dönmezer,1994: 98). Turhan tarafından yapılan kültür tanımı da şöyledir: Kültür, bir cemiyetin sahip olduğu maddi ve manevi kıymetlerden teşekkül eden öyle bir bütündür ki, cemiyet içinde mevcut her nevi bilgiyi, alakaları, itiyatları, kıymet ölçülerini, umumi atitüt, görüş ve zihniyet ile her nevi davranış şekillerini içine alır.

Bütün bunlar birlikte, o cemiyet mensuplarının ekserisinde müşterek olan ve onu diğer cemiyetlerden ayırt eden hususi bir hayat tarzını temin eder (Turhan, 1969: 56).

Sosyolojinin önemli isimlerinden olan Sorokin' in yaptığı kültür tanımı ise şu şekildedir: Kültür birbirleriyle etkileşen ya da birbirlerinin davranışlarını belirleyen iki veya daha fazla bireyin bilinçli, bilinçsiz eylemleriyle yaratılan ve biçimlenen her şeydir. Ona göre kültürün unsurları arasındaki bağıntıların ortaya çıktığı dört düzey vardır:

- 1) Yersel \ mekanik bitişiklik: Beraberlikleri tesadüfi olan ya da beklenmeyen nedensel ilişkilere dayanan kültür unsurlarının bir aradalığıdır.
- 2) Dış faktöre bağlı birlik (dolaylı birlik): Kültür unsurlarının kendilerine yabancı olan dış faktörlere bağılılıklarını ifade etmektedir.
- 3) Nedensel \ işlevsel bütünleşme: Öncekilerden farklı olarak, önemli unsurlarından birinin ayrılması sistemi yapısal - işlevsel açılardan etkileyecektir.
- 4) İçsel (mantıksal \ anlamlı) bütünleşme: Sistemin unsurlarının aynı anlam etrafında bütünleştikleri en ileri bağlantı düzeyini temsil etmektedir. Bu anlamlar insanlar arası teması kılavuzlarlar. Anlamlı nedensel bütünleşme gösteren sistemlerde, etkileşim özneleri olan insanlar ile, araç ve iletkenler (biyo – fiziksel araç ve çevre) anlam, değer ve kurallar etrafında bütünleşmişlerdir (Erkilet Başer,1995: 10-25).

Medeniyet ya da kültürler; bireylere kişisel ve kendiliğinden gözüken ancak gerçekte büyük bir uzaklıktan nesilden nesile devredilen alışkanlıkların, sınırlamaların, birikmiş irfanın, kabul görmüş uygulama ve

ifadelerin oluşturduğu büyük havzalardır. Konuştuğumuz dil kadar bize miras kalmışlardır. Ne zaman bir toplumda bölünme ve dar boğazlar açılmaya başlarsa, kişileri görevlerinin başında tutarak o görevlerin yerine getirilmesini sağlayan, dolduran ve örten daima mevcut kültürlerdir. Necker' ın din için söylediği "...medeniyetin kalbi, yoksullar için ağır bir zincir ve günlük teselli..." aynı makûliyetle, kültür için de geçerlidir (Braudel, 1991: 149).

Bilimsel anlamda kültür dini, sanatı yapıp ettiğimiz her şeyi içine alan karmaşık bir varlık alanıdır. O bütünlük içinde yer alan her şey, her şeye bağlı ve bağımlıdır. Gözle görülemeyen elle tutulamayan bu bağları insanlar dil ve iletişimle kurup, eğitimle öğrenip sürdürmektedirler. Bilimsel anlamda kültür, toplumun üyesi olan insanın yaşayarak yaparak öğrendiği ve diğerlerine aktararak öğrettiği maddi ve manevi unsurlardan oluşan karmaşık bir bütündür. Bu bütünün kaynağı temeli toplumdur. Kültür toplumu oluşturan kişileri onları bir arada tutan birbirine bağlayan dil ve haberleşme süreçlerini, sanatlarını, inançlarını, törelerini, hukuk ve yönetim kurumlarını, üretim ve tüketim düzenlerini içine alır. Geniş bir varlık olan kültürün bilimsel yöntem ve tekniklerle incelenmesi kolay değildir.

Canlı ve cansızlardan oluşan varlık alanı olan doğal çevrenin ve hayvanlar aleminin bir türü/üyesi olarak ortaya çıkmış olan insan, doğaya karşı yaşam savaşını sürdürürken diğer canlılardan ayrılarak, kendi yaşantısından edindiği deneyimlerini toplayıp biriktirerek bugün kültür dediğimiz, canlı üstü "süper organik" varlık alanını yaratan tek canlı olmuştur. Bir canlı olarak canlı üstü varlık alanını yaratan insanı, aynı varlık alanı yani toplum, doğduğu günden başlayarak çevreleyip, donatıp, kurgulayıp, programlamakta; belli kalıplara döküp yeniden yaratmaktadır. Kültürü taşıyan toplumsal çevre, insan yavrusunun canlı (biyolojik) bedenini etkiler, davranışların programı olan kişiliği (ruh / psikoloji) oluşturur. Sorokin ve Kroeber gibi bilim adamlarının "canlı üstü varlık alanı" adını verdiği kültür ya

da uygarlık, toplumbilimcilerin çalıştığı toplum alanından farklı, daha geniş bir alanı kapsamaktadır. İnsan varlığını, kaderini sadece toplum ya da kültür ve kişilik sistemi tek başlarına belirlemez. Belirleyen bu üçünün yani toplum, kültür ve kişilik sisteminin bileşkesidir. Bununla birlikte toplu yaşayan her canlı türünün de (arı, karınca...) kültürü yoktur. Toplu yaşama kültür yaratabilmek için gerekli ama yeterli değildir. Arı tarafından yapılan kovanın boyutları milyonlarca yıldır bir mikron bile değişmemiştir. Ayrıca hayvanlar karmaşık becerileri öğrenebilseler de, bu becerileri kendilerinden sonra gelen kuşaklara aktarabilme yetisine sahip değildirler. Hayvanlar alemine üye her bireyin insanoğlu tarafından yeniden eğitilmesi gerekir. Oysa insanoğlu dili, yazısı, kültürü ile ana, baba ve çevresinden aldıklarını, kendi deneyimleriyle öğrenebildiklerini, sonraki kuşaklara aktarabilmektedir. Ayrıca toplum ve kültür varlıkları birbirlerinden bağımsız ada ya da adacıklar değildirler. Bu durum özellikle günümüz dünyasında daha da netleşmiştir. Her kültür ve uygarlık alanı, çevresini etkilediği gibi çevresinden de etkilenip değişmektedir. Bu değişimiyle de kendi çevresini ve öteki varlıkları etkilemektedir (Turhan, 1969: 69).

Tüm kültürler başlıca iki kaynaktan beslenir. Bu kaynaklar, “iç” ve “dış” veya “öz” ve “yabancı” kaynaklardır. Öz kaynak, yabancı kaynağa oranla daha sınırlı ve yoksundur. Yabancı kaynak, öz kültürün dışında kalan bütün kültürleri içerir. Bu nedenle “başka”ya, “yabancı”ya açılım kültürel gelişimin itici gücüdür. Ancak “başka”ya açılım, sınırsız olursa “öz” ile “yabancı”nın dengeli etkileşimini bozar. Öz olanın yabancı içinde eriyip, yok olmasına neden olabilir. Bu yüzden, öz ile yabancı arasındaki alış-veriş eşit koşullarda gerçekleşmelidir. Tarih, yabancı kültürlerin, öz kültürü bünyesinde eritmeye çalıştığı örneklerle doludur. Unutulmamalıdır ki; kültürler gelişmek için etkileşmek, yeni içerikler ve yönelimler bulmak zorundadır (Kula, 1992: 30).

Değişim ve süreklilik birbirlerini besleyen, iç içe geçmiş iki süreçtir. Değişim ister hızlı ister yavaş olsun daima sürekli ve süreklilik de değişmeye engel değildir. Süreklilik adı verilen kesintisiz sürecin ancak değişim yoluyla gerçekleştiği söylenebilir. Sürekli değişen çevre koşulları altında, değişemeyen ya da değişime ayak uyduramayanlar elenmeye mahkumdur. Değişen çevre koşulları karşısında ayakta kalmak isteyen insan türü kültürel yapılanmasını değiştirmek zorundadır. Tarihsel süreç içinde değişen çevre koşullarına uyum sağlayamayan kültürler kaybolmak zorunda kalmışlardır (Şahnazarov, 1996: 27).

Kültür ve diğer kurumlar arasındaki etkileşim karşılıklıdır. Kültür ekonomi, politika ve diğer kurumları biçimlendirirken; bu kurumlar da kültürü biçimlendirirler. Kendilerine özgü yollardan yaşanan dünyayı yapılandırır, olası insan ilişkileri yelpazesini kısıtlar, temel insan deneyimlerini biçimlendirir, kültürün bağlamını ve içeriğini derinden etkilerler. Ayrıca hiçbir ekonomik ve politik güç sistemi sadece fiziksel güce dayanamayacağı için, kendisini üyelerinin özellikle de baskı altında kalmış ve kenara itilmiş üyelerinin gözünde meşru hale getirmek zorundadır. Bunun yolu da onların kültürel ve ahlaki inançlarını uygun şekilde biçimlendirmekten geçer. Hiçbir baskın sınıfın kültürü rahat bırakmaması şaşırtıcı değildir. Baskı altındakiler ve kenara itilmişler ise yalnızca protestolara ve kuvvete güvenerek adaleti sağlayamazlar. Baskın kültürün ilgili yönlerini yeniden yorumlamaları veya bu yönlerle karşı çıkmaları gerekir. Kültür bir meşruiyet ve kuvvet kaynağı olduğu için tüm politik ve ekonomik savaşlar kültürel düzeyde de yapılır. Yani tüm kültürel çatışmaların kaçınılmaz bir politik ve ekonomik boyutu da vardır (Güvenç, 2004: 63).

Hiçbir kültür çekişmelerden ve değişimlerden uzak kalmaz. Sınıflar, cinsiyetler, kuşaklar arasındaki çatışmalar ve diğerleri tüm kültürlerde vardır. Hepsisi de en uygun kültürel ifade biçimlerini ararlar.

Bu tür çatışmaların olmadığı ya da bastırıldığı zamanlarda bile bir kültür, kendisini oluşturan inanç ve adetlere ilişkin yorumlar konusunda anlaşmazlığa düşebilir. Anlaşmazlıklar olmasa bile bir kültür kendisini oluşturan inanç ve adetlerin doğası yüzünden asla istikrarlı ve durağan kalamaz. Tüm inançlar zorunlu olarak geneldir ve belirsiz doğası olan kavramlarla ifade edilirler. Yeni durumların ve bilgilerin ışığında yeniden yorumlanmaları gerekir. Daha belirgin olmalarına rağmen adetlerin de yeni beklenmedik durumlara uyarlanması şarttır. Bu nedenle bazen amaçlamadıkları ve onaylamadıkları sonuçlara yol açsa da takipçileri, baskın inanç ve adet sisteminin sınırlarını esneterek onu yeni yorumlayıcı olasılıklara açmaktan kaçınamazlar. Bu yüzden kültür edilgen bir miras değil, etkin bir anlam yaratma sürecidir. Sabit olmamakla birlikte sürekli olarak yeniden tanımlanıp, yapılandırılır. Kültürün yeni anlamları yönlendiren ve sınırlandıran bir yapısı vardır, ancak bu yapı görece olarak gevşek ve değiştirilebilir özelliktedir. Bir kültür, takipçilerinin bilinç biçimlerini şekillendirirken, takipçileri de onu yeniden tanımlayıp yapılandırır, bilişsel ve değer biçen kaynaklarını genişletir. Kültür, başka bir çok açıdan olduğu gibi bu açıdan da dile benzer, insan seçimlerinin bir ürünü olduğu gibi aynı zamanda onların ön şartı ve bağlamıdır; hem bir kısıtlama kaynağı hem de yaratıcılık ortamıdır (Türkdoğan, 1999: 6).

Bir toplumun kültürü teknoloji, savaş, fetih hatta doğal afetler gibi birçok başka etkene tepki olarak fark edilemeyen bir biçimde değişebilir. Örneğin; Afrika'daki İka kabilesi uzun süre, iyimser dünya görüşü, aile bağları ve yabancılara karşı gösterdikleri misafirperverlikleriyle tanınmışlardı. Büyük acılar çekmelerine, vahşi davranışlar sergilemelerine neden olan, trajik ve uzun süreli bir kıtlık dönemi yüzünden toplumsal yapıları çözülmüş, geleneksel ahlaki kısıtlamaları çökmüş, insan yaşamına olan saygıları büyük oranda azalmış, inanç ve adet sistemlerinde radikal ve beklenmedik değişiklikler olmuştur. Savaşlar, özellikle çağımızdaki savaşlar, herhangi bir toplumun yaşamındaki anlık olaylardır. Toplu seferberliği, büyük insani ve

maddi fedakarlıkları, ÷lkeye ilham vermek ve düşmanla arasında kesin bir ayırım oluşturmak için güçlü tutkularla, basitleştirilmiş ulusal kimlik tanımını gerektirir. Bunların hepsi ulusal yaşamda derin ekonomik, ahlaki ve kültürel kargaşalara neden olabilmektedir (Özkalp, 1993: 80).

Kültürel dokuyu değıştiren nedenler arasında baş rolü oynayan faktör olan teknoloji, kültürel değışimlerin en etkili kaynaklarından biridir. Tüm büyük teknolojik değışimler, hem üretim süreçlerini hem de ilişkilerini dolayısıyla da toplumun ekonomik, politik ve kültürel düzenini etkiler. Yeni disiplin biçimleri, yeni alışkanlıklar ve mizaç özellikleri, gücü yapılandırma ve kullanma biçimlerindeki yeni düzenleri ve yeni işbirliği türlerini gerektirir. Aynı zamanda arttırdığı boş zamanlar için, yeni ilgi alanları ve hobilerin de gelişmesine neden olup, yeni kurallar ve toplumsal ilişki biçimleri oluşturabilir. Televizyonun kullanılmaya başlaması gibi basit bir şey bile, kültürdeki önemli değışikliklerin ateşleyicisi olabilir. Bu durumun yarattığı; kimilerince olumlu kimilerince olumsuz olarak değerlendirilen değışiklikleri oldukça açık biçimde görmek mümkündür.

Özetle, bütün insan ve toplumbilimcilerin ortak ilgi alanı tek kelimeyle kültürlerdir. Bu bilgi ve bilim alanlarını birbirlerinden ayıran nitelik ve özellikler sadece kültürel farklardır. Ancak bu temel farklar giderek ortadan kalkmaya başlamış, çağdaş demokrasilerde izlenen demokratik ilkeler; üst, orta, alt sınıf ve zümreleri, sosyo-ekonomik bakımdan birbirine yaklaştırmıştır. Modern, geleneksel ve ilkel kültür farkları orta sınıfın egemen kültürü çevresinde birbirine yaklaştırmış, bölgesel ve etnik farklar giderek yok olmaya yüz tutmuş, yeni ulusal kültürler doğmuştur. Globalleşme sürecinde, bu benzeşme ve yakınlaşma sadece ulusal düzeyde değil, uluslar ve kıtalar arasında da gerçekleşmiş, kültürel farklar tamamen ortadan kalkmamış ancak kültürler birbirlerine yaklaştırmıştır (Kula, 1992: 33).

2.3 KÜLTÜRLERİ DEĞERLENDİRMEK

Tanımı, özellikleri, etkileri hakkında açıklamalarda bulunduğumuz kültür kavramında, üzerinde durulması gereken konulardan bir diğeri de, mevcut kültürlere yönelik olarak yapılan değerlendirmelerdir. Bazı araştırmacılar için, kültürler birbirleriyle karşılaştırılmaz bu nedenle de tüm kültürleri kendi içlerinde değerlendirmek gerekir. Estetik, ahlaki, edebi, toplumsal ve ruhsal boyutları olan kültürel değerleri yargılamak için gereken ölçütler, tek bir genel standarda indirgenemeyecek kadar farklı olduğu için, kültürleri bütün olarak yargılama, karşılaştırma ve sınıflandırma fikri mantıksal açıdan tutarsızdır (Parekh, 2002: 221). Sadece ahlaki yaşamlar ele alındığında bile kültürler, eşsiz, çok karmaşık ve iyi yaşam görüşlerini temsil ediyor olduklarından dolayı, tek bir ölçekte değerlendirilemezler.

Kültürleri bütün olarak karşılaştırmaktansa, söz konusu kültürlerin belli yönlerini karşılaştırmak daha sağlıklı olacaktır. Bir kültürün daha zengin bir edebiyata sahip olduğu için, diğerlerinin edebiyatına göre insan duygu ve deneyimlerini daha geniş yelpazede, daha büyük bir duyarlılıkla incelediği ya da daha derin bir ruhaniliğe sahip olduğu söylenebilir (Dönmezer, 1994: 119). Kültürlerin ahlaki ve politik yönleri de benzer karşılaştırmalara açıktır. İnsanların hata yapmaya, yanlış kararlar vermeye, taraf tutmaya ve önyargılı davranmaya yatkın oldukları kanıtlanabilir bir gerçektir. Kültürler bu sınırlamalara karşı ne kadar önlem aldıklarına göre de değerlendirilebilir. Gücü denetleyen, düzenleyen, dağıtan, anlaşmazlıkların açıkça ifade edilmesine ve tartışılmasına izin veren kültürlerin; otoritenin hatalı kullanılmasına daha az yatkın olduğu, istikrarlı ve insan gelişimi için daha uygun olduğu, bu yönüyle diğer kültürlere göre daha iyi ya da kötü olduğu savunulabilir. Kültürler evrensel insan özelliklerinin sınırlamalarına ne kadar uyduklarına göre de karşılaştırılabilir. Kültürel karşılaştırmalar, kültürel farklılıklar hesaba katılarak yapılmalıdır (Dönmezer, 1994: 120).

Kültürlerin kendi içinde ya da kendi kıstaslarına göre yargılanması gerektiği görüşü, kültürler hakkında herhangi bir yargıya varmadan önce, o kültürün içeriden anlaşılmasını, bizim doğru ve yanlış standartlarımıza uymasını beklemememiz gerektiğini ve ahlaki açıdan bizim bakış açımıza uymayan tüm dış yargıların onlar için anlamsız olabileceğini kabullendiğimiz de geçerlidir. Hiçbir kültür sabit anlamlar taşıyan, sabit değerler kümesi değildir. İnançlar, değerler farklı derecelerde genelleştirilmiştir. Yeni durumlarla karşılaştıklarında uyum sağlayabilmek için programlanmış, anlam sistemleri de farklı yorumlara izin verebilmesi için esnetilmiştir (Özkalp, 1993: 128). Durağan olmayan kültür, rafa kaldırılmış eski inanç kalıntılarını taşıdığı gibi yeni oluşum halindeki kültürel filizlerin işaretlerini de içinde taşır. Kısaca, tüm kültürler onları sabit kıstaslarla değerlendiremeyeceğimiz kadar çok yönlü, akışkan ve açık uçludur (Kula, 1992 :38).

Kültürler birbirlerine de açıktır ve bir kültür kendini diğeriyle karşılaştırmaktan kaçınmaz. Üyelerinin bir kısmı başka kültürlerin inanç ve adetlerinden etkilenebilir ve bunları ya olduğu gibi ya da ithali meşrulaştırmak için yeniden yorumlayarak alır. Uzun bir tarihe sahip toplumlarda, uygun yorumlandığında eleştirel kaynakların ortaya çıkmasını sağlayacak öğeler bulmak her zaman mümkündür. Bu konuda verilebilecek örneklerden biri, kadınların eşitlik adına verdikleri mücadelelerdir. Çağdaş eşitlik fikrinin cazibesine kapılan Müslüman toplumdaki kadın eşitliği savunucuları, geleneklerini yeniden yorumlayarak, geleneklerin içinde taleplerine destek bulduklarını öne sürmüşlerdir. İslam peygamberi HZ. Muhammed'in eşlerinin kendi mesleklerine sahip olan güçlü kadınlar olduğu, ilk eşinin başarılı bir iş yürüttüğü, Peygamberin hadislerinde kadınlara eşit saygıyla muamele edilmesi gerektiğini söylediği, uzun İslam tarihinin birçok güçlü kadın yönetici ve askere tanık olduğu gerçeklerine işaret edilmiştir. Benzer yorumlar Yahudi, Hristiyan ve diğer geleneklerde de yapılmıştır. Her vakada, reformcu eleştirilerin, hem temel oluşturma ve ifade etme biçimleri bakımından iç, hem de esinlendikleri köken bakımından dış kaynakları vardır.

Bunlar kültürün içeriden eleştirilmesini savunanların öngördüğü iç-dış ayrımını yok eder ve geçersiz kılar (Parekh, 2002: 224).

Bu tartışmalarda muhafazakar görüşün geleneğe, reformcu görüşe göre daha sadık olduğu söylenebilir. Farklı düşünce biçimlerini onaylayan reformcular, baskın gelenek yorumu tarafından kenara itilen, bastırılan ya da yanlış yorumlanan görüşleri vurgularlar. Her gelenek hiçbirisi belirleyici ve nihai olmayan birçok değişik biçimde okunabilir. Reformcu yorum, tam anlamıyla doğru olmasa da makuldür ve bir miktar kanıta dayanmaktadır. Bunun kabul edilip edilmeyeceğine karar vermek kültürel topluluğa kalmaktadır. Bir kültür, çağının sorunlarına ve taleplerine yanıt veremezse ayakta kalmaz. Muhafazakarlar kültürün metinlerine ya da tarihlerine daha bağlı olabilirler, ancak yabancılaşan takipçilerinin sadakatini kaybetmek ve kültürlerinin canlılığını yok etmek riskiyle karşı karşıyadırlar. Reformcuların yorumları acemice olsa da, kültürleri canlı ve enerjik tutmaktadır. Geçmişe olan bağlılıkla gelecek arasında trajik bir çatışma olduğunda, reformcu doğru seçimi yapabilecek mantığı devreye sokabilir (Parekh, 2002: 225).

Tanımından özelliklerine, süreçsel gelişiminden, yarattığı etkiye kadar üzerine daha pek çok şey söyleyebileceğimiz *kültür* kavramı hakkında yaptığımız bu açıklamalardan sonra, çalışmamızın temel kavramları olan *çokkültürlülük* ve *çokkültürcülük* ile ilgili açıklamalara geçebiliriz.

III. ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK VE ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK OLGULARININ ORTAYA ÇIKIŞLARI, TANIMLARI VE ÖZELLİKLERİ

Küreselden daha büyük bir alan, kültürden daha geniş çaplı bir konu düşünülemez denilebilir. Globalleşme, dünyanın her yerindeki kültürleri birbirine yaklaştırıp, kültürler arasındaki sınırları kaldırarak, kültürlerdeki homojen yapılanmaların değişmesinde çok etkili olmuştur. Buna bağlı olarak globalleşen dünya, herkesi bir şekilde içine alarak birbirine benzetmiş ve herkese kendine ait kültürün damgasını vurmuştur. Çalışmamızın bu başlığı altında, globalleşmeyle birlikte etkisi daha da açık görülmeye başlayan *çokkültürlülük* olgusunu, olguyla yakın bağı olan *çokkültürcülük* yaklaşımını; kavramlar arasındaki farkları, olguların daha net anlaşılmasını sağlayan yardımcı kavramları, kavramların farklı disiplinler tarafından nasıl değerlendirildiği ele alınacaktır.

3.1 FARKLI DİSİPLİNLERİN ÇOKKÜLTÜRLÜLÜĞE BAKIŞI

Literatür tarandığında ve çokkültürlülük konusunda yapılan çalışmalarla, ortaya konan ürünler incelendiğinde; sosyal bilimler alanındaki çokkültürlülük yönelimleri üç başlık altında toplanabilir (Bilgin, 2005: 56).

Filozoflar: Taylor, Walzer, Habermas ve Rawls gibi filozoflar, olan yerine olması gereken temelindeki etik tartışmaları öne çıkarmışlardır. Onların tartışmaları normatif spekülasyonlar üzerine odaklıdır. İyi; doğru ve adil olana üstün müdür? Günümüzde eşitliği, çeşitli farklılıkları uzlaştırarak nasıl düşünebiliriz? Şeklindeki somut gerçekliklerden az çok ayrı sorular, çokkültürlülüğe yönelik görüş bildiren filozofların sorularından bazılarıdır.

Sosyolog ve Tarihçiler: Alain Touraine, Ronald Takaki, Nathan Glazer, Denis Lacorne çağdaş kültürel ve kimliksel türölölüğün jeneolojik (bir kavramın köküne inmek, özünü sorgulamak) yaklaşımıyla, bu türölölüğün hem tarihsel olarak belirlenmiş, coğrafi olarak sınırlı bir sosyal inşa olduğunu; hem de birbiriyle çatışan ve rakip olan, cemaatler halinde ayrılmış sosyal gruplar arasındaki iktidar paylaşımının konusu olduğunu vurgulamaktadırlar.

Hukukçular: Will Kymlicka, John Rex, Norbert Rouland gibi yazarlar sivil toplum ile siyasal iktidarın eklemlenmesine odaklanmakta ve azınlıklara tanınan haklarla, bunların kullanımıyla ilgili hukuksal-siyasal çözümler üstünde durmaktadırlar (Parekh, 2002: 229).

Hemen hemen tüm araştırmacılar, bu ideali farklı ağırlıklarla ve yaklaşımlarla ele alsalar da; ortak referansların paylaşımından vazgeçmeksizin, hem eşit hem de özgür olarak, *farklılıklarımızla nasıl bir arada yaşayabiliriz?* sorusuna cevap aramaktadırlar (Bilgin, 2005: 58).

3. 2 ÇOKKÜLTÜLÜLÜK OLGUSUNUN ORTAYA ÇIKIŞI

İlk bölümde tanımı ve özellikleri üzerinde durulan “kültür” kavramını tanımlamak görüldüğü gibi çok kolay değildir. İlk kullanılmaya başladığı zamanlarda, belli bir grup insana özgü olarak hem sosyal hayatın maddi yanını (gelenek, görenek, kurumlar gibi) hem de manevi yanını (bilgi, düşünce, inanç ve değerler gibi) kapsayan bir anlama sahip olmak üzere, yani toptancı bir anlamda kullanılmıştır.

Kültür kavramının böyle anlaşılmasını tarihi ve sosyolojik bir yaklaşımla açıklamak kolaydır. Çünkü bilindiği gibi tarihin ilk dönemlerinde, dünyanın çok çeşitli yörelerinde birbirinden oldukça bağımsız bir şekilde çok farklı medeniyet ve kültürler doğup gelişmiştir. Bundan birkaç yüz yıl öncesine gelinceye kadar bu medeniyetler arasındaki karşılıklı ilişki ve etkileşimin de oldukça marjinal düzeyde kaldığını söylemek de mümkündür. İşte bu yüzden, bu dönem içerisinde dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan insan gruplarınca oluşturulmuş gelenek, görenek, yaşam tarzları, toplumsal kurumlar, ahlak ve hukuk normları ve hatta inanç sistemleri (dini inanışlar) kaçınılmaz olarak kendine özgü bir yapıda ortaya çıkmıştır.

Farklı medeniyetler ve kültürler arasındaki ilk büyük etkileşimin sömürgecilik dönemi ile başladığı söylenebilir. Gerçekten de bu dönemde kültürleri birbirlerinde ayrı tutan setlerin yıkılmaya başladığı görülür. Özellikle Batılı sömürgecilerin, sömördükleri toplum üyeleri üzerinde, onların kültürlerini değiştirmek yönünde ciddi bir baskı kurdukları tarihi bir gerçektir. Sömürgecilik dönemi sırasında kültürler arası ilişki ve etkileşimler sadece sömürgeci toplumun kültürü ile sömürge toplumun kültürü arasında değil, bu vesileyle kurulan, dünya çapındaki ilişkiler ağı sayesinde, diğer kültürler arasında da söz konusu olmuştur. Kurulan bu ekonomik ilişkiler ağı, yeni kurulan endüstriyel alanlarda çalışmak ya da başka tür ticari etkinliklerde bulunmak üzere insanları göç etmeye teşvik etmiştir. Örneğin, çok sayıda Avrupalı müteşebbis ve maceracı, Amerika ve Avustralya kıtalarına akın etmişlerdir. Hem sömürgecilik hareketleri hem de ekonomik ve ticari amaçlı göçler, gidilen topraklarda yaşayan insanlar ve onların yaşam biçimleri üzerinde oldukça yıkıcı etkiler yapmıştır. Kabileler halinde yaşayan yerli halk, zamanla bir araya gelerek örgütlenmeye ve kendi vatan toprakları ve tabii kaynaklarının kullanımı konusunda sömürgecilerle ve işgalcilerle savaşılmaya başlamışlardır. Tüm bu mücadelelerden sonra İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda sömürge toplumlarının bir kısmı bağımsızlıklarını kazandılsa da, sınırlar sömürgecilerin siyasi ve ekonomik çıkarlarına uygun düşecek

şekilde, o bölgede yaşayan insanların etnik kimliği, kültürü dikkate alınmaksızın çizildiği için artık homojen bir kabile toplumundan, dolayısıyla tek bir kültürden bahsetmek imkanı kalmamıştır (Balı, 2001:182).

Sömürgecilik döneminin oluşturduğu kültürler arasındaki diğer bir etkileşim türü Afrika kıtasından, Amerika ve Avrupa kıtalarına köle ticareti yapılması suretiyle ortaya çıkmıştır. Bazı toplumlarda, köle işçilerin neslinden gelenler, netice itibarıyla egemen kültürün bir unsuru haline getirilmeye çalışılır ve bunda başarılı olunurken; bazı toplumlarda ise bu süreç etnik isyanlara, toplu katliam ve soykırıma varan çatışmalara dönüşmüştür. Yine sömürgecilik döneminde insan hak ve özgürlükleri bakımından da etnik ve kültürel gruplar arasında bir ayrım gözetilmiş, sömürgeciler ile yerliler arasında; efendiler ile köleler arasında, birincilerin lehine hak ve imtiyazlar ortamı yaratacak, hak ve özgürlük anlayışı tesis edilmiştir (Balı, 2001:189).

Bütün bu tarihi ve sosyolojik olayları, çağımızda yaşanan çokkültürlü toplum gerçeğinin anlaşılması ve bu toplumlarda zaman zaman iç savaşlara varan genel olarak “kültürler arası çatışma” olarak nitelenebilecek, etnik ve dini kimlikler nedeniyle yaşanan çatışmalara yol açan sürecin ilk önemli halkaları olarak yorumlamak mümkündür.

3.3 ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK VE ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK KAVRAMLARININ TANIMLARI, KAVRAMLARIN BİRBİRLERİNDEN FARKLARI

Günümüz devletleri ulus esasına dayanmakta, “millet” amaç birliği içinde olan bir bütün olarak tanımlanmaktadır. Ülke ve nüfus, devletin iki temel unsurunu oluşturur. Her devlet, belirli bir toprak üzerinde yaşayan nüfustan meydana gelmekte; dil, din, tarih ve kültür gibi faktörler, milletin manevi

yönünün en önemli unsurları arasında yer almaktadır. Toplum içerisinde yer alan her fert, o toplumun sahip olduğu kültürel donanımın birer iştirakçisidir. Toplumlar sahip oldukları kültürel donanımlar ve söz konusu kültürdeki unsurların içerikleri itibarıyla birbirlerinden farklıdır. Mesela, ahlak kültürün bir unsurudur ve fonksiyonu tüm toplumlarda aynıdır. Ancak, ahlak kurallarının içerikleri toplumdan topluma değişik olabilir. Kültür unsurları evrensel; yani tüm kültürler teamüllere, örf ve adetlere, kanunlara ve kurumlara...sahiptir. Bunların yapıları ve fonksiyonları tüm kültürlerde aynıdır. İçerikleri farklı olmakla birlikte, kurumlar birbirlerine benzer biçim ve yönlerde fonksiyon görmektedirler (Dönmezer, 1984: 130).

Uluslararası ortamda herhangi bir ulus, ulusal ortamda ulusun herhangi bir kesimi, tarihin belli dönemlerinde kültürel gelişim üzerinde belirleyici etki yapabilirler. Ancak bu olgu kültürün etkileşim sonucu oluştuğu gerçeğini değiştiremez. Ulusal kültür veya bir ulusun özgün kültürü, evrensel kültürden kopuk ya da bağımsız değildir.

Ulusal kültür, belli bir doğal ortamda yoğunlaşan benzer alışkanlıklar, gereksinimler, beğeniler, istemler ve yönelimlerin toplamıdır. Ulusal kültür, evrensel kültürün yerel veya ulusal bir ortamda kazandığı değişik bir renktir ve ulusal kültür, ilgili olduğu ulusun bireylerince farklı algılanır, farklı duyumsanır, farklı yaşanır ve farklı yorumlanır. Ulusun bütün bireyleri için geçerli, benzeşik ulusal kültür olamaz. Ancak, ulusu oluşturan toplumsal kesimlerin yaşam ve üretim koşullarının benzeşikliği, kültürel yaratımda benzerliğe yol açar (Kula, 1992: 29).

Fransız ihtilaliyle ortaya çıkan ve gelişen “milliyetçilik” düşüncesi, o dönem, pek çok milletin bağımsızlık düşüncesini ateşlemiş, tarih milliyetçilik yolunda verilen kanlı savaflara sahne olmuştur. Ancak, millet anlayışına

dayalı bu bağımsızlık mücadeleleri; siyasal, kültürel ve iktisadi sömürgecilikle kontrol edilmeye ve etkisiz hale getirilmeye çalışılmıştır. Sömürgeci devletlerin izledikleri politika; idare ettikleri toplumların öz dillerini ve kültürlerini unutturarak, kendi kültürel unsurlarını dayatarak; bu kültürel unsurları onlara öğretmeye, aşılamaya çalışma şeklindedir. Ayrıca bu devletler, eğitim yoluyla, kendi kültürlerini ve dillerini etkileri altına aldıkları ülkelere empoze etme çabası içine girmişlerdir. Asimilasyon olarak adlandırılan bu politika, daha sonra ayrıntılı olarak tartışılacaktır.

Sanayi devrimiyle yaşanmaya başlayan modern çağların bir olgusu olan ulus-devletlerin siyasal birliği ve bu birlik aracılığıyla ortaya çıkan siyasal ürünler, post-modern olgulardır. Post-modern siyasetin en belirgin niteliği, *çoğulcu* bir yapıya sahip olmasıdır. Buradaki “çoğulculuk” soyut bir kavram olmamakla birlikte, genellikle “çokluk” kavramıyla karıştırılmaktadır. *Çokluk*, farklı öğelerin aynı zamanda ve mekanda birlikte var olmalarıdır. *Çoğulculuk* ise, birlikte var olan farklı birimlerin bir birlik, yani organik bir bütünlük kazanmalarıdır. Bu olguya verilen başka bir ad da “simbiyotik” tir.¹

3.3.1 Çokkültürlülük Nedir?

Sözlük anlamı itibarıyla: aynı ülkede pek çok kültürün birlikte varoluşu anlamına gelen *çokkültürlülük*, çağın ruhuna uygun gözde kavramlardan biridir. Amerika ve II. Dünya Savaşı sonrası oluşan Britanya örneklerinde görüldüğü üzere, *kültürel çoğulculukla* karakterize edilen, toplumlar için ve asimilasyoncu idealin karşısı olarak kullanılır (Marshall, 1999: 127). 1960’lı yıllarda, bir ülkedeki farklılıkları ifade etmede eritme potası, salata, mozaik,

¹ Simbiyotik (simbiosis): Aslen biyoloji kökenli olan kelime, siyaset biliminde de kullanılmaktadır. Amaçları aynı olmayan, ancak karşılıklı menfaatleri icabı bir arada yaşayan varlıkları işaret eder. Aynı amaçlara sahip olmamakla birlikte, bir aradalıkları neticesinde ortaya çıkan yan ürünlerden yararlanırlar. Birbirlerinin davranışlarını engellemeyip, birbirlerinden istifade ederler.

kaleideskop, gökkuşağı metaforları kullanılırken, günümüzde aynı olguları ifade etmede *çokkültürlülük* kavramı referans alınmaktadır (Bilgin, 2005:52).

Demorgon (1999) ve Glazer (1996) tarafından yapılan araştırma verilerinden hareketle, çokkültürlülüğün çağın havasına göre nasıl değiştiğini anlamak daha kolay olacaktır. Amerika'da başlangıçta, örneğin 1915'te *plurikültüralizm* terimi kullanılmış, global göç hareketleri bu terimi değiştirmiş ve bunun yerine *multikültüralizm* terimi kullanılmaya başlanmıştır. 1981'de Amerikan basınındaki kırk kadar makale ya da yazı bu terimi kullanırken; aynı dergi ve basın organları 1992'de tarandığında kavramın iki bin civarında kullanıldığı saptanmıştır. Görüldüğü gibi çokkültürlülük kavramı, olgunun ortaya çıktığı yeri işaret etmekte, Amerikan toplumunun, toplumsal yapısının çözümlenmesinde güçlü bir geçerliliğe sahip olma niteliğini taşımaktadır (Bilgin, 2005: 55).

Çokkültürlülük kavramı, kendileri de çok anlamlı (polisemik) kavramlar olan *kültür*, *cemaat* (komünüte) ve *kimlik* kavramlarıyla ilişkili olduğundan, kavramın sınırlarının çizilmesi zorlaşmaktadır.

Daha önce de üzerinde ayrıntılı olarak durulduğu gibi *kültür* kavramı, etnolog ve antropologların anlayışına yakın olarak; insanın doğa üzerine eklediği, sonradan kazanılmış davranış biçimlerinin tümünü ifade etmektedir. Kültürü, belli unsurlarla (ırk, dil, din, tarih ve coğrafya gibi) birbirinden kesin çizgilerle ayrılabilir insan gruplarına (özellikle etnik veya ulusal gruplara) özgü bir yaşam biçimi olarak tanımladığımızda, çoğulcu ya da çokkültürlü toplum dediğimizde, kendisini belirten bu unsurlardan biri veya birkaçı ile tanımlayan birden çok kültürel grubun bir arada bulunduğu bir toplumdan, yani birden çok kültürel yaşantının yan yana, birlikte sürdürüldüğü bir siyasal

birliktelikten söz edilmektedir ². Böyle bir toplumda farklı kültüre mensup grup üyeleri arasında bireysel ve sosyal yaşama dair önemli anlayış farklılıkları ve çok farklı ilişki biçimlerinin mevcut olacağını, hatta bunların bir kısmının sosyal hayatın pek çok alanında belli çatışmalara yol açacağını kabul etmek gerekmektedir (Kula, 1992: 30).

Bununla birlikte, bir insanın kendini tanımlama ve konumlamasını ifade eden *kimlik* kavramı, daha çok *kolektif kimlik* anlamında kullanılmaktadır. Bu çerçevede insanın çeşitli topluluklara aidiyetini gösteren ulusal, dinsel ve etnik kimlikler üzerinde odaklaşma görülmektedir.

Cemaat ise, genel olarak, üyeleri birlikte yaşayan, ortak ilgi ve amaçlara sahip dinsel, etnik ya da kültürel bir grup veya topluluktur. Terim geniş anlamda bir kentsel topluluk, bir ulus, bir devlet birliği hatta uluslar arası topluluklar için de kullanılabilir (Bilgin, 2005: 53). Esas itibarıyla çokkültürcülüğün bayrağını cemaatçiler (komünüteryanlar) taşımaktadır.

Kültürel çoğulculuk (cultural pluralism), gerçek çoğulculuğu da içeren geniş çerçeveli bir kavram olarak kullanılmakta ve farklı kültürlere mensup insan topluluklarının bir arada yaşamasını ifade etmektedir. "Gerçek çoğulculuk" (actual pluralism) kavramıyla anlatılmak istenen; birden çok, ve bazen birbiriyle çatışan değerler sistemi (ideolojik, ahlaki, dini, felsefi

² Kültürel çoğulculuk kavramı tanımlanırken, çokkültürlülük ve çokkültürcülük kavramları işaret ettikleri anlamlar bakımından birbirlerinden ayrılmaktadır. Genel fikir yapısı itibarıyla "çokkültürlülüğün" grup kimliklerine dayalı olarak tanımlanmasına eleştirel bir açıyla yaklaşan Melih Yürüşen (1998) , çokkültürlülüğü ve çokkültürcülüğü iki farklı kavram olarak şöyle tanımlar. "Çokkültürlülük, bir toplumda kültürel bakımdan anlamlı farklılıklar gösteren grupların bulunması durumudur". Buna karşılık, "çokkültürcülük, toplumsal çeşitliliğin belli biçimlerinin (kolektif kimliklerin) kamu alanına siyasi araçlar kullanılarak yansıtılmasını esas alan bir değerler ve uygulamalar bütünüdür". Yürüşen' in açıklamaya çalıştığı kültürel çoğulculuktur. Bununla birlikte onun endişesi, bu anlayışın bireysel özgürlükleri grup kimliği kisvesi altında yok edeceği yönündedir.

düşünceler gibi) dir (Balı, 2001: 186). Bir toplumun *çoğulcu bir toplum* olduğu söylenirken gerçekte kastedilen nedir? Aslında tarihsel ve sosyolojik açıdan bakıldığında bu soruya cevap vermek çok da zor değildir. Çoğulcu toplum esas itibariyle, birden fazla kültürü içerisinde barındıran toplum yani çalışmamızın ana başlığı olan **çokkültürlü** toplum olarak tanımlanabilir.

Uluslar üstü birliklerin oluşabilmesi için, ulusların diğer uluslarla simbiotik ilişkiye girme iradesini sergilemesi gerekir. Bu gönüllü bir irade belirtimidir ve hiçbir zora dayanmaz. Bu nedenle kurulan birlik eşitler arasında gerçekleşen bir olgudur. Öte yandan, zorla bir arada tutulan büyük imparatorlukların çözülmesi ya da çok uluslu diktatoryaların dağılması durumunda (eski Sovyetler Birliği, Yugoslavya gibi) birliği korumaktan çok, merkezkaç ve ayrılıkçı eğilimler baş göstermiş; neticede de ayrılıkçı yaklaşımlar, farklı grupları dışlayan, hoşgörüsüz bir kabileler savaşımının yaşanmasına yol açmıştır.

Bu bölünmenin, hoşgörü eksikliğinin, düşmanlık gibi olumsuz siyasal eğilimleri sınırlandırabilmenin, üstesinden gelebilmenin yolu sihirli araçlardan değil, **“çokkültürlülük”** ten geçmektedir. İşlevsel bir kavram olan çokkültürlülük, ya da kültürel çoğulculuk; farklı ırk ve milletlerden oluşan, değişik dilleri konuşan, çeşitli örf, adet ve geleneklere sahip olan bununla beraber bir arada yaşayan toplumsal yapılara karşı kullanılmaktadır.

Örf ve adetler, gelenek ve görenekler, dil, sanat ve teknik içinde yer aldığı milletin kültürünü oluşturan unsurlardır. Farklı kültürel unsurlara sahip milletlerin bir arada yaşamaya başlamaları, tarafların kültürel örüntülerindeki değişimlere neden olabilmektedir. Millet, kendine ait dili, kendine özgü örfü ve hukuk sistemi, üretim biçimi, sanatı olan ortak kültüre ve geçmişe dayalı

toplum olarak tanımlanabilir. Bu kültür, onu diğer toplumlardan ayırır ve böylece uluslar, insanlık camiası içinde ayrı ayrı varlıklar olarak yer alırlar.

Toplular genellikle aynı kültürü paylaşan topluluklar olarak görülmektedir. Ancak aynı toplum içerisinde yer alan gruplar kendilerine ait farklı kültürel örüntülere sahiptirler. Bu farklı kültürler çokkültürlülüğün temelini oluşturmakta, çokkültürcülük de bu farklı kültürlerin aynı ortamda varlığını devam ettirebilmesiyle karşımıza çıkmaktadır. Farklı kültürlerin bir arada, paylaşım içerisinde yaşaması ve bunun uygulanabilmesi için ön koşul sağlam demokratik bir yapıdır (Demir, 2005:3).

Çokkültürlülük kavramı iki yönlü bir kavram olup, hem tanımlayıcı hem de değer verici anlamlarda kullanılmaktadır. Çokkültürlülüğün ilk anlamı bir toplum içinde yer alan çok sayıdaki etnik ve kültürel grupların varlığına işaret etmektedir. Terimin bu anlamdaki kullanımı, çoğu zaman bir problemi ifade etmeye yöneliktir. Burada çokkültürlülük, aynı toplum içindeki değişik ve bazen de çatışan grupların uzlaştırılması/bağdaştırılması problemi olarak anlaşılmaktadır. Bu anlamda çokkültürlülük, kültürel kökeni ne olursa olsun farklı kültürel geleneklere izin verilen bir toplumda, bireylerin barış içinde ve bir arada yaşayamamaları için hiçbir neden olmadığını ifade eder. Değerlerin ve onların yorumu hakkında gruplar arasındaki anlaşmazlıkların belli bir toplumsal yapı içinde kolayca bağdaştırılmaz olduğu yerde ise çokkültürlülük bir problem haline gelebilmektedir (Özbudun, 2003: 32).

Etnik kümeleri ortak dilleri olan, aynı tarihi, gelenek, görenek ve deneyimleri paylaşan, soy birliği olan kültür kümeleri olarak kabul edersek, nüfusu farklı etnik kümelere oluşan bir toplumda bu kümelerin (siyasal ya da toplumsal anlamda) çoğunluk-azınlık ikilemine düşmeden birlikte varolmalarının ancak *çokkültürcülük* modelinin koşullarının varlığı ile mümkün

olacağını söylemek yanlış olmaz. Bir ülke nüfusunun farklı etnik kümelerden oluşması, onu ancak betimsel düzeyde *çokkültürlü* yapar. Çokkültürlü toplum modelini belirleyen, nüfusun farklı etnik kökenlerden gelen kişilerden oluşması değil, bu kişiler arasındaki toplumsal ilişkilerin belirli bir özgün çerçevede düzenlenmesidir. Betimsel düzeyde çokkültürlü bir oluşum içinde her etnik kümenin, diğer etnik kümelere karşı olan yaklaşım ve ilişki biçimlerinin, o toplumdaki etnik ilişki biçimlerinin bütününe etkileyeceği açıktır. Ancak sayısal anlamda olmasa bile siyasi güç ilişkileri anlamında başarılı olan etnik kümenin bu ilişkilerin bütününe belirleme gücünün çok daha fazla olacağı tartışılmaz. Bilinski'nin bir ülkedeki farklı etnik kümeler arasındaki ilişkileri, çokkültürlülük kavramı ile nasıl anlattığından yola çıkarak, tam olarak tanımlanabilen birden fazla kültürel kimlik kümesinin varlığı temelinde "*çokkültürlü bir toplumu*" tanımlayan koşulları şöyle sıralayabiliriz:

- 1) Etnik, ulusal ya da dinsel temellerde farklı kimliklere sahip olan kümelerin her birinin, farklı olan gereksinim ve emelleri olduğu gerçeğinin, her bir farklı kimlik kümesi ve onun üyeleri tarafından kabul görmesi.
- 2) Farklı kimlikler taşıyan her bir kümenin, diğer kümelerin, dil ve kültürlerinin yaşatılması ve geliştirilmesi konusunda belirlenmiş açık bir arzularının olması.
- 3) Farklı kimlikler taşıyan her bir kümenin, diğer kümelere yönelen desteklerinin yalnızca bu kümelerin kültürel çıkarları bağlamında değil, tüm toplumsal oluşumun bir üst kimliğinin belirleyici özelliklerinin oluşturulması anlamında düşünülmesi.
- 4) Farklı kimlik kümelerinin üyesi olan bireylerin toplumsal, ekonomik ve siyasi alanlarda bütün kurum ve süreçlerde eşit katılımcılar olarak yer almaları (Balı, 2001: 189).

Burada sayılan koşulların ortaya koyduğu sonuç, çokkültürlülüğün sadece toplumsal azınlık olan farklı kimlik kümelerinin konumunu etkileyecek bir düzenleme değil, toplumu oluşturan bu farklılaşmış kümeler arasındaki ilişkilerin bütününe yönelen bir model olduğudur.

Genel olarak gücün farklı gruplar tarafından paylaşılmasını ifade eden *kültürel çoğulculuk* terimi, orijinal kullanımıyla Hegel’ci anlamda “üniter devlet”in zıddıdır (Hall, 1998:40). En önemli anlamı ise Batılı liberal demokrasilerde değişik grupların ve elitlerin güç paylaşımı veya bu yönde yarışmalarıdır. Önemle vurgulanması gereken nokta çoğulculuğun sosyal yapı açısından farklı birkaç kültürel unsurun veya alt grubun mevcudiyeti değil, sosyal müesseseleriyle ayrı bir sosyal bünyenin varlığını ifade etmesidir. Çoğulculuk her ne kadar siyasi bir tanımsa da sosyo-kültürel bir zemini gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla çoğulculuktan söz edilebilmesi için, kültürel grupların sosyal yapı içinde tabandan, iktidar tavanına kadar paralel bir bünyeye sahip olmaları gerekir (Balı, 2001: 188).

Bir ideoloji olarak çoğulculuk, eşit olmayan grupların birer çerçeve içinde eşitliklerinin sağlanarak ayrılmasıdır. Amaç, farklı kurumlara ve sosyal yapılara sahip olan gruplar arasında eşitçi bir denge kurmak; hükümet, ekonomik faaliyetler gibi ortak müesseselerde koordinasyonu sağlamaktır. Kavram, büyük kültürel farkların ve çatışmaların yaşandığı, sosyal iletişimin olmadığı toplumlarda tartışılmaktadır.

Kısaca, kültürel çoğulculuk kavramı, bir ulus-devlette yaşayan çeşitli dilleri konuşan, farklı dinlere, kültürlere, örf ve adetlere mensup toplumlara karşı kullanılmaktadır. Her milli kültür dünya kültürünün ayrılmaz parçasıdır ve milletin gelişmişlik düzeyiyle diğer özelliklerine uygun olarak, evrensel bir anlam taşımaktadır. Milli kültür, milletin kendisinin yarattıkları dışında diğer

halkların kültürlerinden de etkilenererek aldığı ve kendi gelişme sürecinde kullanmakta olduğu, maddi manevi tüm değerlerin tarihsel birikimidir ve evrenselliklerin dışında, kendine özgünlüklere de sahiptir. Bu kendine özgünlükler de ayrı değerlere sahip, özel ve önemli birimlerdir (Şahnazarov , 1996: 10).

Çağımızın önde gelen ahlak ve siyaset felsefecisi Taylor' un çoğulculuk anlayışına da çalışmamızda yer vermemiz gerekir. Onun görüşleri; değişik yaşam pratikleri içinde oluşan kültürel farklılıkların siyasal düzeyde tanınması, eşit ölçüde saygıdeğer kabul edilmesi esasına dayanmaktadır. Tylor, kültürel kimliklerin eşdeğer saygı esasına göre değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürer ve çoğulculuğu, kültürel kimliklerin tanı/n/ması olarak değerlendirir. Tanı/n/mamak ya da yanlış tanı/n/mak, bir kimseyi hatalı, eksik, çarpıtılmış ve aşağı konuma itilmiş bir varoluş tarzı içine hapsetmek suretiyle, o kişiye zarar verebilir. Hatta o kişi için, bir baskı unsuru olabilir. Tylor bireylerin özgün kimliklerinin farklılıklara dayalı oluşum sürecinde kültürel etkenlerin önemini vurgular. Kişinin kendi iç dünyasındaki ahlaki hesaplaşmasının bir ürünü olan bireysel kimlik, bireyin tek başına, *monolojik* olarak değil, diğerleriyle *diyalojik* olarak oluşturduğu; dinamik, sürekli yeniden kurulan ve değişme potansiyeli içeren bir oluşumdur. Çoğulculuk, diyalojik ve dinamik bireysel kimlik oluşturma sürecinin önünü açacak şekilde, kültürel farklılıkların siyasal tanı/n/masına imkan vermek anlamındadır. Yani, çok partili ve baskı gruplu yerleşik liberal-demokratik rejim tipinde görülen kamu alanının, kültürel farklılıkların ifadesine kapalı olma özelliği, onun eleştirisindeki nirengi noktasıdır (Taylor,1996:62).

Liberal demokrasiler, herkesin eşit olarak temsil edilmesi esasına dayanır. Belli başlı kurumlar, özgül kimlikleri dikkate almadığında, vatandaşlarını eşit değerlendirmiş sayılır mı? Kamu kurumları, özgül kimlikleri tanımayıp sadece vatandaşlık hakları, siyasal haklar, gelir, sağlık, eğitim gibi evrensel çıkarları

tanırsa ayrı kimliklere sahip vatandaşlar eşit olarak temsil edilebilirler mi? İnsanlara eşit kişiler olarak saygı göstermek, tüm vatandaşlara aynı hakları vermenin ötesinde neleri içerir? Kimlikler (Asyalı, Avrupalı, kadın, erkek, Hristiyan, Müslüman...) kamusal açıdan nasıl bir önem taşır? Bu noktada kamu dünyasının alacağı tavır “yansızlık” olmalıdır. Kişiye özgü, cinsiyete, ırka, dine ya da etnik kökene bakmaksızın hemen tüm insanlarca paylaşılan, din, vicdan, barınma, beslenme, gelir, sağlık, eğitim gibi çıkarlar vardır. Bu nedenle kişilere özgür ve eşit vatandaşlar olarak davranılırken, kamu kuruluşlarının kişiye özgü kültürel kimlikleri tanımaya çalışması gerekli değildir (Taylor,1996:60).

Liberal demokratik devletler, çoğunluğun (kitle kültürlerinin) karışmasına karşı, dezavantajlı grupların kültürlerini korumakla yükümlüdür. Kültürel özgürlüğün her bireyi içine alacak biçimde yapılandırılması gerekir. Bireyler tarafından değerli bulunan öz kültürler, siyasal arenada da, evrenselcilik ilkesi doğrultusunda bireylerin temel hakları arasında sayılmalı ve korunmalıdır.

Liberal demokrasiler vatandaşlığı kapsamlı, evrensel bir kimlik olarak göremez. Çünkü John Stuart Mill ve Ralph Waldo Emerson’un da fark ettikleri gibi, “insanlar eşsizdir, kendi kendilerini oluşturan yaratıcı bireylerdir”. Ayrıca, insanlar kültür taşıyıcısıdır. Oluşturdukları kimlikler, geçmişteki ve şimdiki kimliklerine bağlı olarak farklılık gösterir. Bireylerin eşitsizliğinin bir bölümü, kendi kültürel kalıtlarını ve ilişki içine girdikleri diğer insanların kültürel kalıtlarını bütünleme, bunlar üzerine kafa yorma, bunları değiştirme biçimlerinden kaynaklanır. İnsan kimliği kişilerin birbirlerinden bağımsız olarak, kendi amaçlarının peşinde koşan, atomistik bireyler şeklinde oluşturulamaz. Tam tersine Taylor’un ortaya koyduğu gibi, diğer insanlarla kurulan ilişkilerle, *diyalojik* olarak oluşturulur. Bu durum kimliğin kamuca tanındığı, diğer vatandaşlarla paylaşıldığı, potansiyel olarak paylaşılan, kamu önünde ortak olan yönler hakkında yine kamu önünde fikir alışverişine imkan

sağlayan bir politikanın varlığını zorunlu kılar. Bireysel kimlikleri tanıyan bir toplum, müzakereci ve demokratik bir toplumdur. Çünkü, bireysel kimlik kısmen toplu diyaloglarla oluşturulur. Bu noktada ulaşılabilecek sonuç, geniş kapsamlı olmalıdır. Tanınma talebi, iki yöne işaret ederek hem bireylerin insan olmaktan dolayı sahip oldukları temel hakları korumalı hem de bireylerin özel kültürel gruplara üye olmaktan doğan özgül gereksinimlerini karşılamalıdır (Taylor, 1996: 32).

Bahsedilmesi gereken konulardan biri de yüksek eğitim programlarında okutulan derslerin içerikleridir. Amerika'da ki yüksekokullarla, üniversiteler; kapsamlarındaki bölümlerde okutulan çokkültürlü ders programlarının değeri ve içeriği konusunda anlaşmazlık içindedirler. Üniversitedeki bir ders programının, liberal demokratik bir eğitimde tanınmaya değer tüm kitapları içermesi ya da tüm kültürleri temsil etmesi olanaksızdır. Bu konuda iki karşıt görüş vardır: Üniversite eğitiminde Batının entelektüel kalıtı olarak adlandırılan düşünürlerin eserlerinin okutulmasına karşı çıkarak, her çağın kendi kitaplarını yazması gerektiğini düşünenler bu karşıt görüşlerden biridir. Diğer ise; Batını entelektüel kalıtı olarak adlandırdığı isimlerin (Dante, Hamer, Darwin...), üniversite eğitiminin çekirdek ders programlarını oluşturması gerektiğini savunur ve akademik yaşamda birbirlerini dışlayan, birbirlerine saygı duymayan iki entelektüel kültür yaratırlar. Birbirlerini dışlayan ve birbirlerine saygı duymayan bir çok kültürün politika ya da eğitim alanında yaşamını sürdürmesi, çokkültürcülüğün ahlaksal vaadi değildir. Aslında bu durum gerçekçi de değildir (Taylor, 1996: 38). Gerek üniversiteler gerekse hükümetler içerdikleri çeşitli kültürler arasında karşılıklı saygı olmadan, değer verdikleri hedefleri etkin biçimde işleyemezler. Bazı farklılıklara (ırkçılık, Yahudi karşıtlığı belirgin örnekleridir) saygı duyulmamalıdır, ancak bu görüşlerin hoş görülmesi gerekir. Bu noktada farklılıklara saygı göstermekle, onlara karşı hoşgörülü olmak arasında ayırım yapılmalıdır. Hoşgörü, bireyleri tehdit etmeyip, onlara zarar vermediği sürece en geniş yelpazedeki görüşlere değin uzanır. Saygı ise, çok daha ayrımcıdır.

Bir tutuma saygı duymamız gerekmesi de, o tutumun ahlaksal bir bakış açısını yansıttığını anlamamız gerekir. Örneğin kürtağın lehinde olan birisi, başka birinin kürtağın ahlaksal nedenlerle yasaklanmasına karşı çıkabileceğini anlayabilmelidir. Çokkültürlü bir toplum buna benzer pek çok ahlaksal anlaşmazlıkları içermelidir. Bu bize; anlaşmazlık içinde bulunduğumuzda, ahlaksal açıdan ciddi olan insanların karşısında görüşlerimizi savunma ve böylece farklılıklarımızdan kaynaklanan yeni bir şeyleri öğrenmenin yolunu açar. Böylece ahlak konusundaki zorunlu anlaşmazlıklardan doğan bir erdem üretilir. Saygıyı hak etmeyen görüşler ise, başkalarının çıkarlarını göz ardı ettiğinden dolayı gerçek bir ahlaksal konumu bulunmayan görüşlerdir (Kymlicka, 1995: 125).

Toplumca paylaşılan ya da varolan kanıt ölçütlerine dayanmayan, inanılması çok güç ampirik iddialarda bulunan görüşler de (ırk üstünlükçülüğü gibi) saygıyı hak etmezler. Bu tip sloganlar, ahlaksal ve ampirik açıdan savunulamadıkları gibi, demokratik tartışmalara ve entelektüel yaşama da katkı sağlamazlar. Bu tür görüşlerin altında insanlara eşit davranmayı reddeden anlayışlar yatar. Entelektüel soruşturmanın platformu olan üniversiteler, en büyük korumayı, özgür konuşma ortamlarında yapmalıdır. Ancak üniversiteler, herkesin konuşma hakkını korurken, ırkçı ya da saygı duyulamayacak başka görüş ve konuşmalarla karşılaştıklarında sessiz kalmamalıdır. Saygı duyulamayacak konuşmaların içeriğinden, doğrudan doğruya kazanılacak hiçbir değerli görüş yoktur. Ahlak konusundaki saygın anlaşmazlıklar, kınanmayı değil, üzerinde tartışılmayı hak ederler. Saygı duyulacak farklılıklarımız üzerinde tartışma arzusu ve becerisi, demokratik siyasal idealin bir parçasıdır.

Çokkültürlülük kavramı bir ideale işaret etmek üzere de kullanılabilir. Bu durumda çokkültürlü toplum değerli ve dolayısıyla politikaların kendisine yönlendirilmesi gereken bir amaç olarak

görülmektedir. Çokkültürlülüğün bu şekilde politik bir amaç haline dönüşmesi “çokkültürcülüğü” gündeme getirmektedir.

3.3.2 Çokkültürcülük Nedir?

Toplum içindeki bireyleri, aidiyetlerinden soyutlayarak yüksüz birer özne olarak değerlendiremeyecekleri, göz ardı edilememesi gereken sosyal bir gerçektir. İnsanlar herhangi bir somut, özel bağdan, tesis edici sosyal ilişkilerden ve angajmanlardan soyutlanabilecek varlıklar değildir. Bireyler sosyal bağlarından ve onları oluşturan kültürel koşullardan, pratiklerden sıyrılmazlar. Touraine göre (1997) geçen yüzyılın sonunda endüstrileşmenin tam ortasında, işlevleri farklılaşan ve rasyonelleşen cemaat yapısından, topluma doğru geçilmiştir. Ancak bu gün tam tersi bir süreç işlemektedir. Modern toplumların ve kurumlarının üzerinde bir yandan üretim, tüketim ve iletişimin genel ağlarının işleyişi akmakta; öte yandan da cemaate dönüş gözlenmektedir. Her yanda kimlikçi gruplanmalar, ortak aidiyete dayalı dernekler, örgütler, mezhepler, tarikatlar, milliyetçilikler çoğalmakta, toplumlar cemaatleşmektedir. Bu nedenlerle de günümüzde *çokkültürlülükten* daha sık söz edilmekte ve *çokkültürcülük* bir akım olarak hızla yayılmaktadır (Bilgin, 2005: 55).

Doksanlı yılların ürünü sözcüklerden biri olan *multiculturalism* kavramının Türkçe karşılığı *çokkültürlülük* yerine, söyleyiş zorluğundan dolayı “çokkültürcülük” kavramı kullanılmaktadır. Buradaki –ism takısı yerine, -cülük takısı tercih edilerek, kavramın anlamı karşılanmaya çalışılmıştır. *Multiculturalism* kavramı, bir toplumda farklı kültürlerin bir arada yaşamasını onaylayan bir tanınma politikasını yansıtmaktadır. *Çokkültürlülük* kavramı anlamsal düzeyde, çokkültürlülük kavramıyla aynı değildir. Çokkültürlülük kavramı sadece, çokkültürlü olma durumunu vurgulamaktadır. Tezimizdeki

önemli kavramlardan olan *çokkültürcülük* ile yakın anlama gelse de, aynı içeriğe sahip olmayan diğer kavramlar ise şöyledir:

- Çokkültürlü - multicultural
- Çokkültürlülük - multiculturalness
- Çokkültürcü - multiculturalist
- Çokkültürlücülük - multiculturalism

Çalışmamızdaki temel kavramlardan *çokkültürcülük*, siyaset teorisinde alışlagelmiş anlamıyla, toplumsal ve siyasal hayatta farklı toplum kesimlerinin örgütlü biçimde siyasal karar alma süreçlerine katılmaları, bu süreçlere etkiye bulunmaya çalışmaları, şeklinde tanımlanır. Birden çok siyasal partinin iktidarı ele geçirebilmek için yarıştığı demokratik bir platformda, temsil ettikleri toplum kesimlerinin çıkarlarını savunan baskı gruplarının varlığı, çoğulculuğun ideal tipini oluşturmaktadır.

Çokkültürcülük ülkelere göre, farklı siyasal projelerin ifadesi olmaktadır. Bazen kültürel farkların kamusal alanda da ifade edilebilmesini, bazen de azınlıklara özel haklar verilmesini, hatta durumlarını geliştirmeye, eksiklerini telafi etmeye yönelik ayrıcalıklar tanıma projesini gütmektedir. Bu anlamda da çokkültürlücülük, çokkültürlülükten ayrılır. Sosyolojik gerçekliği resmetmenin, etnografik bir saptamanın ötesinde toplumun belirli bir proje ve bir takım normatif önermeler etrafında ideolojik olarak inşasını ifade eder. Bu siyasal çokkültürcülüktür ve ortak "iyi" ve "doğrunun" alternatif bir vizyonunu yüceltmeye yönelik bir inşa etkinliğini içerir. Özel bir kimlik talebindeki kişi veya grupların lehinde bir anlayışla, toplumdaki kurumlar, mekanizmalar, normlar ve değerler sürekli olarak müzakere konusu edilir. Çokkültürcülükte, belirli bir kamu politikası anlayışı, yani etik ve felsefi ideal doğrultusunda, somut gerçeklikteki kamu politikalarını yönlendirme durumu vardır (Bilgin, 2005: 55).

Çokkültürcülüğün anlayış ve akım olarak cazibesinin, siyasal bir bütün içinde insani potansiyeller bakımından zengin, çoğulcu bir anlayış ve kabulü içermesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Çokkültürcülüğün gündemde öne çıkışında etkili olan sosyal süreçler ise şu şekilde sıralanabilir:

- Birbirinden farklı yaşam tarzına ve kökene sahip, birlikte yaşamanın bir tarzını bulmaya mecbur gruplar tarafından giderek önem kazanan kültürel ve kimliksel çeşitlilik keşfedilmiştir.
- Sanayi toplumundan, post-endüstriyel topluma geçişe paralel olarak sosyal sorun, kültürel komüniter taleplerin merkezine geçmesi şeklinde yenilenmiştir.
- Kutsal Devletin ve normatif kurumlarının krizi ortaya çıkmış; sosyal bağın merkezi kurumları (aile, okul ve iş gibi) zayıflamıştır (Şahnazarov, 1996:42).

Çokkültürlülük ve çokkültürlülük iki sıradan kavram olmayıp, tarihsel ve güncel anlamda yeri olan toplumsal gerçekliği ifade etmeyi, okumayı, anlamlandırmayı hatta düşünce söylem ve davranış düzeyinde tavır almayı koşullayan kavramlar olarak değerlendirilmelidir. Bu anlamda bir çok kavram gibi nereden, nasıl ve nereye bakıldığına bağlı olarak, siyasal ve ideolojik bir niteliğe sahip olabilmektedirler. Örneğin, bazı yazarlara göre bir “tuzak” olan çokkültürcülük, bazı yazarlara göre de “demokrasinin ideal kültürü” olarak değerlendirilebilmektedir. Bundan dolayı bu kavramların kendilerinin delalet ettikleri gerçeklikleri reddedenleri de, kabul edenleri de, siyasal ve ideolojik bir konumlamaya zorlayan kavramlar olduğu söylenebilir (Girgin, 2005: 39).

Bu iki önemli kavramdan ikincisi olan “çokkültürcülük”, birincisinin yani “çokkültürlülüğün” üzerinde yükselirken; çokkültürlülük kavramı, kapitalizmin

ulus temelli ekonomik, sosyal, siyasi, askeri, tekkültürlü, resmi olan tek dilli devlet örgütlenmesiyle, “tek devlet, tek ulus” anlayışı, söylemi ve uygulamalarıyla çizilen siyasi ve coğrafi sınırlar içerisinde kalan hakim etnik unsur temelinde diğerlerini biçimlendirmeye dönük “deli gömleğinin” içinde, bugüne dek yapılan asimilasyon politikalarına, dışlamaya, yasaklamaya, damgalamaya...rağmen yok edilemeyen, eritilemeyen tarihsel ve güncel anlamda veri olan ve bir biçimde yaşayan toplumsal gerçekliğine delalet eder (Girgin, 2005:40).

Çokkültürcülük kavramı, bir yandan çokkültürlülüğün gereklerinin, eğitim ve hukuk başta olmak üzere, yaşamın her alanında yapılması isteği doğrultusunda, bu güne dek tekkültürcülüğün hegemonyası altında can çekişmeye itilen tüm farklı kültürler ve yaşam biçimlerine, kapitalizm koşullarında, adeta özgürce “parmak kaldırıp söz alarak” ve son sözlerini engellenmeksizin kullanabilme hakkını savunmaya çalışmaktadır. Diğer yandan ise farkında olunsun ya da olunmasın, kültür de dahil her şeyin alınıp satılır kılındığı, metalaştırıldığı bir çağda, bu farklı kültürler, varlıklarını, sürekliliklerini ve geleceklerini gönüllü olarak piyasanın “büyülü eli”ne bırakarak kendilerini bekleyen makus talihe razı olmaktadır. Bu güne kadar binlerce kültür varlık kazanmış, belli bir dönem geçerliliğini korumuş zamanla geçerliliğini yitirmiş, onlardan geriye kalanlar ise müzelerde, antika pazarlarında yerlerini almışlardır. Yaşamın değişmez kuralı olan bu değişim ve dönüşüm diğer kültürleri de beklemektedir. Varolan, yaşam bulan her şey yaşamdan gidecek, yerini yenilerine bırakacak, değişecek, dönüşecek ya da onda eriyecek, onda ve onunla birlikte bir başka şey olarak yoluna devam edecektir (Girgin, 2005:41).

Tüm insanların özgürlük ve eşitliğini savunan çokkültürlü toplumlar ve topluluklar; akılcı, entelektüel, siyasal ve kültürel farklılıklara karşılık saygı duyma temeline dayanırlar. Karşılıklı saygı, anlaşmazlıklarımızı ifade

etmede, anlaşmazlık içinde bulunduğumuz insanların karşısında, bunları savunma da, saygın ve saygı duyulamaz anlaşmazlıklar arasındaki farklılıkları ayırt etmede ve akılcı eleştiriler karşısında fikirlerimizi değiştirmeye hazır olmada geniş bir isteklilik ve beceri gerektirir. Çokkültürcülüğün ahlak açısından taşıdığı umut, bu erdemlerin tartışmalarla ortaya çıkarılmasında yatar (Kymlicka, 1995:130).

Tablo 1: *Kültür İle İlgili Temel Kavramlar ve İzledikleri Politikalar*

KAVRAM	TANIM	İZLENEN POLİTİKA
<i>KÜLTÜR</i>	Ham doğaya ek olarak yaratılan, ham doğanın yanında yer alan varlık alanı.	
<i>TEKKÜLTÜRCÜ</i>	Hakim kültürel öğelerin toplumun tamamında gözlenen homojen yapısı.	Kültürleri tek biçimleştirmeye yönelik asimilasyoncu tavır.
<i>ULUSAL KÜLTÜR</i>	Belli bir doğal ortamda yoğunlaşan benzer alışkanlıklar, beğeniler, istemler, yönelimler toplamı.	
<i>KÜLTÜREL ÇOKLUK</i> (<i>Kültürel çeşitlilik</i>)	Farklı kültürel öğelerin aynı zamanda, mekanda birlikte varolmaları.	
<i>ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK</i>	Kültürel açıdan farklılık gösteren grupların, aynı ülkede birlikte varoluşu.	Tanınma politikası, varlıklarının kabul edilmesi
<i>KÜLTÜREL ÇOĞULCULUK</i> (<i>Çoğulculuk</i>)	Bir arada yer alan farklı birimlerin, organik bir bütünlük kazanmaları, simbiyotik bir yapı içinde yer almaları.	Tanınma politikası, varlıklarının kabul edilmesi
<i>ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK</i>	Farklı kültürlerin bir arada yaşamasını onaylayan bir tanınma politikası	Anlamli kültürel farklılıklar gösteren grupların, toplumsal ve siyasal hayatta örgütlü biçimde, siyasal karar alma sürecine katılmaları.

3.3.3 Çokkültürlülük Biçimleri

Temel olarak çokkültürlülük olarak adlandırılan kültürel çoğulculuk biçimi, özünde liberal bir çoğulcu toplum tasarımı olarak gelişim göstermeye başlamış bir siyasi akımdır. Bu anlamda kavram, kültürel kökeni ne olursa olsun farklı kültürel geleneklerin eşitlik esasına dayanarak bir arada yaşamalarında herhangi bir sorun olmadığını ifade eden siyasal ve toplumsal bir sistemin ifadesi olarak ortaya çıkmıştır (Erdoğan, 1998: 195). Çokkültürlülük tek başına farklılık ve kimlikle ilgili bir kavram olmayıp, kültürle kaynaşmış ve ondan beslenen farklılık ve kimliklerle, yani bir grup insanın kendilerini ve dünyayı anlamakta, bireysel ve toplu yaşamlarını düzenlemekte, kullandıkları inançlar ve uygulamalar bütünüyle de alakalıdır (Parekh, 2000:3). Çokkültürlülük terimi ilk bakışta yekpare bir toplum tasarımı sunar gibi gözükse de, bugün için bu başlık altında mütalaa edilecek birbirlerinden farklı çoğulculuk biçimleri bulunmaktadır.

Liberal teorinin bireysel hakları öne alan yaklaşımı ile cemaatin ve grupların haklarını temel alan toplulukçu/cemaatçi çokkültürlülük biçimleri bunların başında gelmekteyse de, konu yine de birbiri ile ihtilaflı bir çok alt dallara da ayrılmaktadır (Kymlicka, 1998: 48).

Bu gün çokkültürlülüğü bir devlet politikası olarak tanıyan ya da tanımayan ülkelerin uygulamakta oldukları çeşitli çoğulculuk biçimleri bulunmaktadır. Liberal gelenek içinde oluşturulmuş olan bireysel haklar çerçevesinde çeşitliliği savunan ve bireyi bir yurttaş kimliği çerçevesinde haklara kavuşturan yaklaşım ile; cemaati hakların temeline oturtan “cemaatçilik” (komünüteryanizm) yaklaşımı birbirleri ile rekabet içinde gelişimlerini sürdürmektedirler. Bu anlamda çağdaş siyaset teorisinde temelde iki farklı

çokkültürlülük ve yurttaşlık modelinden söz edebilmek mümkündür (Erdoğan, 1998: 190).

Bunlardan ilki, kökeni John Locke, Thomas Hobbes, Montesquieu, Vico ve Herder gibi düşünörlere dayanan, günümüzde de J.Rawls, J.Raz, Kymlicka gibi düşünörlere tarafından temsil edilen *liberal- sözleşmeci* çokkültürlülük ve yurttaşlık modelidir. Diğer de günümüzde Charles Taylor ve Michael Walzer, Alasdair MacIntyre gibi kuramcılar tarafından savunulan *cemaatçi* (komünöteryan) yaklaşımıdır (Kymlicka, 1998: 50).

3.3.3.1 Liberal Çokkültürlülük:

İlk olarak liberal çokkültürlülük modelini ele alacak olursak (diğer bir deyişle liberal çoğulculuk), bu modelin en ayırt edici özelliğinin, bireyi özgöl bir toplulukla değil, bir kategori ya da yurttaşlıkla olan ilişkisi içinde ele alan bir yaklaşıma sahip olduğı görölür. Liberal yurttaşlık anlayışına göre, bir toplumu oluşturan bireylerin tümü, tanımlanmış ve değişmez bir “iyi yaşam” kavramını paylaşmazlar. Bu nedenle devletlerin dayanacağı ve hedeflerini meşrulaştıracığı bir ahlaki kaynağı da olamaz. İyi yaşamın bir çok türü bulunmakla birlikte, bunlardan hiçbir i ötekinden daha az değerli olmadığı için, bunların birbirleri ile kıyaslanması söz konusu değildir. Her biri farklı bir biçimde değerlidir. Benzer bir mantıkla, mevcut rejimlerden de biri diğerinden ne daha az ne de daha çok meşrudur. Hepsi de farklı nedenlere dayandıklarından dolayı meşrudur (Gray, 2003: 37). Michael Walzer’in deyiş iyle de, liberalizm için ayrıcalıklı bir çoğunluk ya da özel haklarla donanmış bir azınlık yoktur (Walzer, 1996: 108). Liberal bakış açısına göre birey, kendi yaşam alanını seçme, yargılama, inceleme ve yeniden gözden geçirme yönünde düşünsel yeteneklere sahip bir benlik olarak tanımlanmıştır. Üstel’in bu konudaki sözleri düşünce biçimini oldukça iyi özetlemektedir:

“Toplum bireyin yararına ilişkin farklı ve birbiri ile rekabet eden anlayışlara imkan tanınmalıdır ve sosyal kurumlar iyi yaşam sağlama konusundaki görüş çeşitliliğine çerçeve oluşturmakla sınırlı bir görev üstlenmelidir” (Ekinci, 1999: 64). Liberal rejimler, iyi yaşama bakış açıları uyuşmayan insanların hepsinin de adaletli olarak kabul edecekleri koşullarda beraber yaşamaları amacına koşulmuş bir sistem oluşturma peşindedir (Gray, 2003: 67). Liberal teori yurttaşların evrensel eşitliği adına, siyasal görüş dışındaki bütün farklılıklara kayıtsız kalmayı ve bunları siyasette gözetilen konuların dışına çıkarmayı öne alan bir perspektiftir. Bu bakış açısına göre siyasal farklılıklar dışında kalan farklılıklar başkalarını değil, sadece söz konusu kişiyi ilgilendirir; dolayısıyla da kişinin dini, ahlaki inançları ve aile yapısıyla birlikte özel alana girer.

3.3.3.2 Cemaatçi (Komünüteryan) Çokkültürlülük:

Cemaatçi (komünüteryan) çokkültürlülük anlayışının temel argümanı, çoğunluk kültürü karşısında dezavantajlı bir konumda bulunan grupların kültürlerinin korunması esasıdır. Liberal devlet geleneğinin bireysel hak ve özgürlükleri öne alan, eşit hak ve sorumluluk esasına dayanan vatandaşlık anlayışı ile, bu dezavantajlı grup ve etnisitelerin sorunlarının çözüme kavuşması cemaatçilerce yerinde bulunmamaktadır. Cemaatçiler, liberal yaklaşımı, benliği çevre ve toplumsal ilişkilerden izole ederek parçalamakla suçlarlar. Cemaatçi düşüncenin önemli isimlerinden Taylor’a göre çağdaş toplumun önündeki en ciddi sorunlar ahlaki ufkun kararması ve sahiciliğin (authenticity) yok olması ile ortaya çıkmıştır. Taylor’ un bu konudaki açıklaması şöyledir:

“Başka türlü ifade edersek, kimliğimi yalnızca önem taşıyan şeyler temelinde tanımlayabilirim. Ama tarihi, doğayı, toplumu, dayanışmanın gereklerini kendimde bulduklarım dışında her şeyi parantezin dışına atmak, önem taşıyan her şeyi ortadan kaldırmak olur. Ancak, tarihin, doğanın taleplerinin benim gibi insanların ihtiyaçlarının, vatandaşlık görevlerinin, Tanrı’nın çağrısının ya da bu nitelikte başka bir şeyin ciddi önem taşıdığı bir dünyada yaşıyorsam, kendim için bayağı olmayan bir kimlik tanımlayabilirim. Sahicilik benliğin ötesinden kaynaklanan taleplerin düşmanı değildir; bu talepleri öngerektirir” (Taylor, 1995: 40).

Cemaatçi/toplulukçu yaklaşım, teorisini oluşturan farklı isimlerin birbirlerinden ayrışan bir düzlemde geliştirdikleri bir kuram olmakla birlikte temelde kamu yaşamına katılımı “topluluk” olgusuna verdikleri belirgin üstünlükte oy birliği bulunmaktadır. Cemaatçilere göre, liberal demokrasinin üzerine kurulduğu evrensellik, değer yansızlık, laiklik gibi idealler iki yüzlülüktür. Bu ideallerin ardında, liberalizmin ortak yararı, yurttaşlar topluluğunun bütününe dikkate alma, yurttaşlığa ilişkin siyasal erdemler ve “iyi yaşamı” tanımlamak konusundaki yetersizlik bulunmaktadır. Bu yetersizliğin en belirgin sonucu ise, yurttaşın yaşamının özel yaşam ve kamusal yaşam olarak ikiye ayrılması, sosyo-politik düzenin ahlaki ve dinsel sorunlar karşısındaki sözde yansız/ilgisiz bir duruş almasıdır (Ekinci, 1999: 68-69).

Birey özgürlüğünü kendine eksen alan liberal kuram 1980’li yıllardan sonra cemaatçilik/toplulukçuluk akımı tarafından şiddetli bir eleştiriye tabi tutulmuştur. Cemaatçilik (komünüteryanizm) 80’li yıllarla birlikte, aslında liberal teorinin sınırlarına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Cemaatçiler sadece liberal fikirleri değil, liberal teorinin tümünü, birey üzerinde çok yoğunlaşmış olmaları bakımından, bireysel özgürlüğe aşırı önem vermiş olmaları ve insanın kendisini geliştirmek bakımından iyi işleyen bir toplumsal yapıyı öngörmekte yetersiz olmaları bakımından eleştirmektedirler. Cemaatçilere

göre liberal teoride haklara yapılan tek yanlı vurgu, kültürel atmosferden, topluluk bağlarından ve gerçek bir insanın tüm kişiliğini oluşturan hayat hikayesinden soyutlanmış, içi boşaltılmış bir bireye ilişkin bulunmaktadır. Oysa her birey, kişiliğini, yeteneklerini ve hayattaki kazanımlarını ancak bir topluluk içinde gerçekleştirebilmektedir. Bu yüzden cemaatçiler, siyasal hayatın topluluğu esas alarak inşa edilmesi gerektiğini, çünkü bireyliğin ancak topluluklar tarafından şekillendirildiğini savunurlar (Balı, 2001: 170). Alt grupları saran büyük toplum yerine, ulustan daha küçük olan gruplardan kaynaklanan bir haklar kuramının oluşturulması çabası içinde olmuşlardır. Bu da ortak bir iyi kavrayışı ile tanımlanmış grupların teorisi ile mümkün olabilecektir. Tek tek üyelerin amaçlarını gözden geçirme yetilerini sınırlandırsa bile, grupların bir ortak iyi kavrayışını ilerletebilecekleri bir “ortak iyi politikası” geliştirmek isterler. Üyelerin grup değerlerine “kurucu” bir bağla bağlı olduğuna inanan cemaatçiler, ortak değerlerin savunulması adına kişi haklarının sınırlandırılmasında da herhangi bir sakınca görmemektedirler (Kymlicka, 1998: 151).

Liberal ve cemaatçi çoğulculukla, çokkültürlülük algılarını tekrar değerlendirdiğimizde her iki cephe arasında belirgin farklılıklar olduğu görülür. Liberalizmin kabul ettiği çoğulculuk, kültürel bağlılıkları ve kültürlerin çokluğunu bir yük olarak değil bir avantaj olarak kabul eder. Kültürler çoğaldıkça bireyin önündeki seçenekler de artmaktadır. Zaten liberalizmde bir bakıma seçme özgürlüğü anlamına gelmektedir. Ancak liberallerin onayladığı farklılık ile cemaatçilerin onayladığı farklılık kavramları örtüşmemektedir. Liberallerin değer verdiği ve yücelttiği farklılık bireye dönük olarak işlemektedir. Buradaki “farklılık”, insan olmanın ve kişinin kendi hayatını yaşamasının değişik yolları arasındaki seçeneklerin bolluğuna işaret etmektedir. Cemaatçilerin hararetle savundukları “farklılık” ise, içselleştirilmiş farklılıktır. Buradaki farklılık, diğer yaşam biçimlerini seçenek olarak görmeyi reddeden ya da göremeyen, bir duruma, kişinin olduğu gibi kalmasına, hayatını bu şekilde sürdürmesine ve kendisini bunun tersine yönelten tüm

ayartmalara direnmeye kararlı ya da mecbur oluşuna işaret etmektedir. Kısaca; liberal “farklılık”, grubun bireysel özgürlüğü sınırlama gücünü temsil ederken; cemaatçi “farklılık” ise grubun bu gücünü istediği gibi kullanmasına imkan tanıyan bir boyuta sahiptir (Bauman, 2000: 268).

3.4 ÇOKKÜLTÜRLÜLÜĞÜN VE ÇOKKÜLTÜRCÜLÜĞÜN ÖNEMİ

Globalleşme ve modern teknolojinin değişen doğası sayesinde günümüzde hiçbir toplum, kendisini dış etkilere yalıtılamamaktadır. Sermaye, teknoloji, insanlar, fikirler...ülke sınırları arasında serbestçe dolaşıp yepyeni düşünce ve yaşam biçimleri oluşturabilmektedir. Çağımızın liberal ve demokratik ruhu sayesinde, geçmişte kenara itilmiş toplumlar tanınma talebinde bulunmakta, ortaya çıkan iç muhalefet eski kesinlikleri yok etmektedir. Çokkültürlülük, tüm toplumları farklı derecelerde de olsa nitelediği için bu toplumların ya onunla beraber yaşamının hatta ondan yararlanmanın yolunu bulmaları ya da kendilerini homojen hale getirerek onu bastırıp, kenara itmeleri gerekmektedir. İkinci seçenek neredeyse imkansızdır, çünkü kabul edilemeyecek kadar iç baskıyı, dış dünya ile temasın sınırlandırılmasını, kültürel azınlıkların zorla asimile edilmesini, dış gezilere sınırlamalar getirilmesini, basın denetlenmesini, yabancı edebiyat ve teknolojinin tamamen yasaklanmasını... gerektirir. Ancak; İran, Suudi Arabistan ve gelişmekte olan pek çok ülke örneğinin de gösterdiği gibi bu durumda bile başarı şansı yoktur. Günümüzde herhangi bir toplumun elindeki tek şans çokkültürlülüğü kullanmak ve çokkültürlülüğün yaratıcı potansiyelinden yararlanmaktır (Birgün Gazetesi, 21 Ağustos 2004 ,sayı 130.1.yıl)

İnsan yetenekleri ve değerleri birbirleriyle çatıştığı için, her kültür bu yetenek ve ilgilerin kısıtlı bir miktarını gerçekleştirirken diğerlerini ihmal eder,

bir kenara iter, bastırır ya da fark etmez. Bir kültür ne kadar zengin olursa olsun, insan yaşamındaki her değerli şeyi içerip insanların tüm potansiyelini geliştirip, ortaya koyması mümkün değildir. Bu yüzden farklı kültürler birbirlerini düzeltip tamamlar, birbirlerinin düşünce ufkunu açar ve birbirlerini insanları tatmin etmenin yeni yollarından haberdar ederler. Bunun, diğer kültürlerin değerlerinin bizim için seçenek oluşturup oluşturmadıklarıyla bir ilişkisi yoktur. Aslında, genellikle değerli olmalarının nedeni, seçenek oluşturmamalarıdır. Örneğin, bir yerlinin hayatı bizim için bir seçenek olmamasına rağmen, o yerli toplumunun üyeleri için önemli kültürel amaçlara hizmet eder (Bilgin, 2005:58).

Çokkültürlülük, insan özgürlüğünün önemli bir bileşeni ve şartıdır. İnsanlar kültürlerinden dışarı adım atamazlarsa onun içine hapis olur, onu mutlaklaştırma eğilimine kapılır, onun insan yaşamını algılama ve düzenlemenin tek doğal ya da açık yolu olduğunu sanmaya başlarlar. Eğer diğerlerinden yararlanamıyorlarsa, kendi kültürlerinden dışarı adım atamazlar. İnsanlar “yoktan var olan” bir görüşe sahip değillerdir. Kendi kültürlerine dışarıdan bakmalarını, kültürlerinin zayıf ve güçlü yanlarını incelemelerini ve öz bilinçlerini derinleştirmelerini sağlayan diğer kültürler, kültür uygulayıcılarının yeni bakış açıları kazanmalarını sağlayan pencereler görevini üstlenmektedirler. Çokkültürlülük, kendini tanıma, kendini aşma, özeleştirme yapma gibi insan özgürlüğünün önemli ön koşullarını güçlendirdiği için nesnel bir iyilik olarak da değerlendirilebilir (Parekh, 2002: 215).

Farklı milliyetlerin kendilerini gerçekleştirmeleri açısından oldukça önemli bir yer tutan çokkültürcülük; diğer kültür ve medeniyetleri öğrenmek, tanımak ve onlara hoşgörüyle yaklaşmak açısından önemli bir yere sahiptir. Çokkültürcülüğün temeli “ben kimim?” sorusuna yanıt aramayla başlar. Bireyin bir toplum içerisinde verimli çalışabilmesi için kendini o toplum ve o toplumun ürünü olan kültürün bir parçası olarak görmesi gerekir. Kendini

gerçekleştirebileceği bir ortamda daha mutlu olacak olan bireye “biz” duygusu güven verecektir. Biz duygusu bireye ve o bireyin içinde yer aldığı topluma ait olduğu için, diğer toplumlar “farklı” duruma düşecek ve “diğerleri” olarak anılacaktır. Bazı kimliklerin değiştirilmesi, bireyin isteğinden bağımsızdır yani birey istese de istemese de o kimliği kabul etmek zorundadır (Kymlicka, 1995: 98).

Çokkültürlülük, kişileri kendi kültürleri içindeki çeşitlilikten de haberdar eder. Kùltürler arasındaki farklılıklar görölmeye alışıldığında, farklar içinde yetişilen kùltürde de aranır ve bunlara karşı daha adil olmanın yolları öğrenilir. Sahip olunan kùltürün farklı etkiler sonucu oluştuğu, farklı düşünce biçimlerini barındırdığı ve farklı yorumlara açık olduğu kavranır. Böylece kùltürü homojenize etmeye ve ona basit bir kimliği kabul ettirmeye yönelik girişimlerin anlamsızlığı daha rahat kavranabilir. Ayrıca, kùltür içerisinde yarattığı iç diyalog ortamı, eleştirel ve bağımsız düşünceye yer açarak deneysel canlılığı besleme imkanını yaratır. Çünkü iç ve dış farklılıklara gösterilen hoşgörü tarafların her birini tamamlayıp güçlendirmektedir. Kendisinin en iyi olduğunu düşünen ve diğerlerini bastıran ya da onlarla temasa geçmekten kaçınan bir kùltür, kendisini de birleşmiş ve homojen olarak görerek ve iç farklılıklarıyla, belirsizliklerini bastırmaya yönelecektir (Parekh, 2002: 217).

Çokkültürlülük, farklı kùltürlerin taraflara yararlı olacak diyaloglara girmelerini kolaylaştıran ortam yaratır. Farklı gelenekler; ahlaki, artistik, edebi, müzikal değerler birbirlerini sorgular, araştırır, birbirlerine meydan okur, birbirlerinden fikirler ödünç alıp bunlarla denemeler yapar ve sık sık hiçbirinin kendi başına üretmediği yepyeni fikir ve duyarlılıklar ortaya koyarlar. Topluluklar, eleştirileri kabul etmeyecek kadar zorba ya da kendini

beğenmiş etnosentrik³ bir tutum içinde olmadıkları taktirde, kültürel açıdan çeşitlilik gösteren ortamlarda birbirlerini eğitir hatta uygarlaştırırlar. Aynı zamanda farklı yetenekleri, becerileri, olaylara bakış biçimlerini, farklı espri anlayışlarını, psikolojik ve ahlaki enerjileri temsil ederler. Hatta bu kültürlerin her biri yaşamın eğitim, iş, yönetim, spor, yaratıcı sanatlar, hükümet ve endüstri gibi farklı alanlarında verimli bir şekilde kullanılabilecek çok değerli kaynaklardır (Taylor, 1996: 27).

Çokkültürlülüğün arzu edilir bir şey olduğunu söylemek, çokkültürlü ortamda baskın olan kültür biçimlerinin korunması gerektiği anlamına gelmemelidir. Bir kültürün elindeki tek otorite, üyelerinin gönüllü bağlılığından kaynaklanan otoritedir ve üyeler inançlar, adetler sistemini paylaşmamaya başlarsa, kültür de ölür. Adetler dayatılabilir ama inançlar geniş ölçüde toplumsal hale gelerek kültürel anlamlarını kaybederler. Dolayısıyla hiçbir kültür, kuvvet kullanarak veya yapay yöntemlerle korunamaz. İnsanlar bilinçli tercihlerinin ürünü olarak, bireyci yönelimlerle sürekli çözülüp yerlerini yeni kültürlere bırakarak, istikrarlı toplulukların temelini oluşturamazlar. Kültürel muhafazakarlar, aynı zamanda arkalarında birikmiş geleneğin ağırlığı olan mevcut kültürlerin aksine yeni kültürlerin tarihe, geleneklere, çağrışımlar yaratan toplu anılara, kuşaklar arası sürekliliğe, tutarlı bir anlatıma...sahip olmadığını savunmakta, bunların gelişmesini teşvik etmenin de, geçmiş başarıları yok edip, yerlerine saygıya layık bir şey koyamayacağına inanmaktadırlar. Bununla beraber; yeni kültürler aramaktansa elde olanların iyileştirilip, korunması gerektiğini iddia etmektedirler.

³ Kültür taassubu olarak da adlandırılan kavramın İngilizce karşılığı olan “ethnocentrism”: kişinin kendi grup kültürünü, duygusal tepkiler, estetik ve ahlaki yargılar bakımından temel kabul etmesi ve diğer kültürleri buna göre değerlendirip ölçmesidir. Sumner etnosentrizmi, : kişinin kendi kültürünü her şeyin merkezi gibi telakki ederek diğer grupların kendi grubuna yönlendirme yapılması suretiyle derecelendirilmesi, sıralanması” olarak tanımlamıştır (Dönmezer, 1994: 20).

Muhafazakarların savları bazı yönlerden değerli olarak kabul edilebilir. Kùltürleri yıkmak kolay ancak yaratmak çok zordur. Yani yüzlerce yıl dayanmış örüntüleri yıkmak akıllıca olmayacaktır. İleride yaratılacak yeni kùltürlerin eşit derecede ya da daha iyi olabilirliğinin yanında daha kötü olma ihtimali de vardır. Bu durumda varoluş açısından hassas öneme sahip konularda insanoğlunun dikkatli olması, postmodernist macera ruhuna direnmesi gerekmektedir. Bunların tümü doğrudur, ancak kùltürün, bazı çok önemli boyutlarını gözden kaçırmaktadır. Eğer mevcut kùltür, üyelerinin sadakatine sahip değilse, o kùltürü ayakta tutmak mümkün olmayacaktır. Üstelik üyelerinin geniş kısmının büyük sorunlar yaşamasına neden olan, derinlere işlemiş ırkçılık, cinsiyet ayrımcılığı gibi eğilimleri yüzünden sıkıntılar çekmiş tüm kùltürlerin kökten değişikliklere ihtiyacı vardır. Her çağın kendine özgü gereksinimleri, deneyimleri, ülküleri olduğu hesaba katıldığında, uygulayıcılarının işine yaramayı isteyen kùltürlerin bu değişimlere uyum sağlaması, ihtiyaçlara cevap vermesi gerekir. Aslında her kùltürel çağ farklı zaman, gelenek, benlik, uzay gibi kavramların ortaya çıkmasına yol açtığı için daha önceki çağlara uyan kùltür tarzı diğerinde yetersiz ve uygulanamaz olabilir. Kısaca, bir kùltürel topluluğun, ahlaki değerlerini ve görüşünü savunma hakkına sahip olmasının yanında deneylere ve yeniliklere de izin vermesi, süreklilikle değişim arasındaki adil dengeyi sağlaması gerekmektedir (Şahnazarov, 1996: 74).

Çokkùltürlülük istenmeyecek bir durum olmamakla birlikte, kùltürel bakımdan homojen olan bir toplumun da güçlü yanları vardır. Bu tip toplumlarda dayanışma hissi güçlüdür, kişiler arası iletişim kolaydır, bireylerin bir arada olması görece daha kolaydır, psikolojik ve politik bakımdan ekonomiktir, üyelerinin bağlılığına güvenilebilir ve bu bağlılık kolaylıkla harekete geçirilebilir. Ancak aynı zamanda dışarıya kapalı, hoşgörüsüz, değişime tepkili, baskıcı olarak; farklılıkların ve muhalefetin önünü kesmek gibi tutumlar sergileyebilir. İç direnişe yönelik pek fazla kaynağı olmadığından, pozitif amaçlar için olduğu kadar, negatif amaçlar için de

seferberliğe geçirilebilir. Dar bir tabana sahip olan bu toplum tipi, entelektüel açıklık, alçakgönüllülük, farklılıklara karşı hoşgörü, eleştirel öz bilinç, zihinsel ve ahlaki imgelem gücü ve geniş bir ılımlılık gibi zihinsel ve ahlaki erdemlerin gelişimi için gereken şartlardan yoksundur. Kültürel çeşitliliğe sahip bir toplumun topluluk hissi, dayanışma, ortak bağlılıkla, geniş bir ahlaki ve politik fikir birliği sağlayamamasını gerektiren açık bir neden yoktur. Buna karşın kültürel açıdan homojen bir toplum, kültürler arası diyalogdaki yaratıcı gerilimi sağlayamaz, imgelemi, ahlaki ve entelektüel ılımlılığı vs. genişletemez. Her açıdan mükemmel olmamasına rağmen, kültürel çeşitliliğe sahip bir toplum, iyi bir toplumda olması arzu edilen nitelikler arasında daha iyi bir denge kurabilir. Aynı zamanda çağdaş tarihsel gerçekliğin de göz önünde bulundurulması gerekir. Yani kültürel bakımdan homojen bir toplumun da güçlü yanları vardır. Dolayısıyla kültürel açıdan çokkültürcü bir toplumun evrensel olarak daha iyi olduğu iddia edilemese de, ilkede ve şu anki tarihsel bağlamda çokkültürlülüğün lehine söylenebilecek şeyler de vardır (Taylor, 1996: 32).

Kültürel açıdan açık ve kapalı yaşam biçimlerinin, zayıf ve güçlü yanları belirgindir. Açık toplumların; sığ, derleme, yavan, ince, tutarlılık ve tarihsel derinlikten yoksun olabilirliğinin yanında; kapalı toplumların da baskıcı, hoşgörüsüz, dar, içe dönük ve otoriter olabilme ihtimali yüksektir. Bir yaşam biçiminin aynı zamanda ilgili insanların gereksinimlerine, yaşam koşullarına ve mizaçlarına uyması gerekir, kuramsal olarak da dayatılamaz. Ancak günümüzde hiçbir grup kendine yeten ve yalıtılmış bir yaşam sürebilir değildir. Belirli bir bölgede yoğunlaşıp yalıtılmadıkça, hatta çoğunlukla bu tip durumlarda bile, geniş toplumun etkisinden tamamen kurtulup, daha önce olduğu gibi homojen kalamayacaktır. Bu nedenle toplumun kaçınılmaz iç çeşitliliğin taleplerini karşılamak ve geleneksel kültürü yeni bir temelde tekrar oluşturmak için yollar aramak gerekmektedir. Bazı birey ve grupların özgürce kendi geleneksel kültürleri içinde yaşamayı seçmeleri durumunda da, onların bu kararlarına saygı duyulmasından başka sağlıklı yol yoktur.

Çokkültürlülüğün ve çokkültürcülüğün inşa edici gücünü vurgularken, çok önemli noktaları gözden kaçırarak; savunmalarının yönünü negatifleştiren yaklaşımlardan da bahsetmek gerekir.

Çokkültürlülüğün eldeki seçenekler yelpazesini genişleterek seçim özgürlüğünü arttırdığını ileri sürenler, önemli bir noktaya temas etmekle birlikte; bunun kadar önemli olan diğer bir noktayı atlayarak, bu görüşün kısıtlayıcılık tuzağına düşerler. Diğer kültürleri yalnızca potansiyel seçim nesneleri olarak gördüğünden, bizim için gerçekçi seçenekler olmayan bazı kültürel örüntülerin kültürlerine değer vermememiz için birer neden ortaya koyamazlar. Aslında bu görüş, diğer kültürler bizimkinden ne kadar farklıysa, onları korumak için o kadar az nedenimiz olduğu anlamına gelmektedir. Kültürümüzü bizi derinden biçimlendirdiği, vazgeçemeyeceğimiz, üzerinde bazı kökten değişiklikler yapamayacağımız hatta içine başka bir kültürün inanç ve adetlerini sokamayacağımız kadar etkili, ahlaki ve duygusal bir anahtar olarak gördüğümüz için; diğer ana akım kültürlerin bizim için bir seçenek olamayacağını işaret etmektedir. Üstelik bu görüş, kültürlerinden çok memnun olan ve onun sunduğu seçeneklerden başkasını istemeyen kişilere, kültürel çeşitliliği korumaları için iyi bir neden sunmamaktadır (Parekh, 2002:230).

Bazı yazarlar, insanların kültürle iç içe olduklarını ve çokkültürlülüğün de bu hakkın kullanılmasının kaçınılmaz ve meşru sonucu olduğunu öne sürerler. Bu sav kültürün arzu edilir bir şey değil, kaçınılmaz bir şey olduğunu göstermektedir. Çokkültürlülüğün, kültüre üye olmanın neden önemli olduğunu; kişinin niçin diğer kültürlerden faydalanması gerektiğini değil, kendi kültüründen neden faydalanılması gerektiğini göstermektedir. İnsanlara kültürlerini koruma hakkını vermek, tek başına toplumun çokkültürlülüğünü sağlamamaktadır. Eğer geniş bir toplumda asimilasyoncu bir eğilim varsa, ya da baskın kültür çok etkiliyse ve sadece kendisine uyanlara saygı gösterip

onları ödüllendiriyorsa, diğer kültürlerin üyeleri kültürlerine sahip çıkma yeteneğinden, güveninden ve isteğinden yoksun kalacak ve zamanla çokkültürlü toplum yapısı yok olacaktır. Dolayısıyla görünüşte onlara kültürlerini koruma hakkı vermek yeterli değildir. Toplum aynı zamanda farklılıklara saygı duymak, azınlıkların özgüvenini geliştirmek, ihtiyaç duyulana ek kaynak sağlamak gibi, bu hakkı kullanmayı kolaylaştıracak şartları yaratmalı, çokkültürcü politikalar izlemelidir. Geniş toplum, çokkültürlülüğün kendi yararına olduğuna veya korunması gereken bir değer taşıdığına ikna edilmedikçe gerekli maliyeti karşılamayı, kurumlarında ve yaşam biçiminde gerekli değişiklikleri yapmayı ve asimilasyoncu güdüsünü dizginlemeyi istemeyecektir (Şahnazarov, 1996: 77).

Çokkültürlülük lehine estetik bir savunma yapan romantik liberaller (Herder ve Shiller) bunun; zengin, zevk ve ilham veren bir dünya yarattığını öne sürerler. Bu nokta geçerli olmakla beraber kendisine yüklenen ahlaki sorumluluğu taşıyamayacak kadar da zayıftır. Estetik kaygılar zevk meselesidir; tek tip bir ahlaki ve toplumsal dünyayı tercih edenleri ikna etmek kolay değildir. Ayrıca kültürler yalnızca estetik seyir nesneleri değildir. Kültürler aynı zamanda ahlaki sistemlerdir ve çeşitliliklerinin yalnızca estetik açıdan değil, ahlaki açıdan da gerekli olduğunun kabul edilmesi gerekir.

Bir diğer yaklaşımda da araştırmacılar (Mill ve Humboldt) çokkültürlülüğü bireyselliğe ve gelişmeye bağlayarak kültürel çeşitliliğin, farklı fikir ve yaşam biçimi sistemleri arasında sağlıklı bir rekabet ortamını teşvik ettiğini, içlerinden birinin egemen hale gelmesini engellediğini ve yeni gerçeklerin ortaya çıkmasını kolaylaştırdığını öne sürerler. Bu savunmada çokkültürlülük, rekabete bağlandığı için açıklamalar bazı durumlarda yeterince aydınlatıcı olmamakta; rekabet etmek ya da yeni gerçekler keşfetmek istemeyen yerli halkların, koyu dindar grupların ve diğerlerinin hakları yeterince savunulamamaktadır (Parekh, 2002:234).

Çokkültürcülük yalnızca kültürel bakımdan açık yaşam biçiminin en iyi olduğu görüşüne bağlı değildir. İyi yaşamın, kültürel bakımdan kapalı olanlar da dahil, bir çok şekilde yaşanabileceğini kabul eder ve bu durumun gerçekleşebilmesi için ortam hazırlar. Ancak, diğer etkenler eşitken, kültürel bakımdan açık ve çeşitli yaşam biçimleri lehine söylenebilecek şeylerin, kültürel bakımdan kapalı bir yaşam biçimi lehine söylenebileceklerden daha çok olduğunu da savunur. Bununla beraber kapalı toplumun da erdemleri olduğunu, geniş toplumun zenginliğine katkıda bulunduğunu kabul edip; bazı topluluklara daha iyi uyabileceğini, onların özerk seçimlerini yansıttığını göz önünde tutarak, bu tip toplumlara saygı duyulması gerektiğini de onaylar (Parekh, 2002: 221).

3.5 ÇOKKÜLTÜRLÜLÜĞE İMKAN VERMEYEN KÜLTÜREL SÜREÇLER

Tarihin her döneminde kültürel gruplar arasında etkileşim olmuş; bu etkileşimlerden doğan kültür değişimleri farklı terimlerle adlandırılmış, bu değişimler farklı yönde ve şiddete gerçekleşmiştir. Bazı toplumlarda azınlık grubun değer, gelenek ve tutumlarında, çoğunlukta olan grubun değerlerine doğru bir değişme gözlenirken; bazı toplumlarda da azınlık ve çoğunluk grubun değerleri, gelenek ve tutumları sentezlenerek yeni bir kültürel yapı oluşturulmuştur. Ortaya çıkan yeni durumları tanımlayan kavramların hepsiyle de dinamik bir süreç ifade edilmiş, bir arada bulunan kültürlerin az ya da çok karşılıklı değişimi anlatılmak istenmiştir. Çokkültürlülük değişimi işaret eden dinamik bir süreçten çok, farklı kültürlerin, farklı sosyal bünyeler olarak yan yana var olmalarını anlatmak için kullanılmaktadır. Ancak her toplumda kültürel farklılıklar onaylanmamış, açık ya da gizli politikalar uygulanarak değişimleri engellenmeye çalışılmıştır. Çalışmamızın bu başlığı altında farklı kültürlerin bir arada, yan yana var olmalarına imkan vermeyen kültürel süreçlere değinilecektir.

3.5.1 Asimilasyon

Etnik durum, belirli bir insan topluluğunu diğerlerinden ayıran kültürel pratiklerle bakış açılarına göndermede bulunmaktadır. Etnik grup üyeleri, kendilerini toplumdaki öteki gruplardan kültürel bakımdan farklı görürken; toplumun diğer üyelerinin de onlara bakışı bu yöndedir. Bu grupların birbirlerinden ayırt edilmelerini sağlayan farklı özellikleri olmakla birlikte; dil, tarih, gerçek ya da düşsel atalar, din, giyim, takı gibi aksesuarlar bu özelliklerin en yaygın olanları ve bilinenleri arasındadır. Etnik farklılıklar bütünüyle öğrenilmiş niteliktedir (Giddens, 2000:224).

Etnik çeşitlilikle yaşama sorunu, küresel toplum açısından temel öneme sahip bir sorun durumundadır. Etnik ilişkilerde gelecekteki olası gelişmelere ilişkin olarak, bir kaç model belirlenebilir. Bu modellerden biri; göçmenlerin özgün gelenek ve uygulamalarını terk ederek, davranışlarını çoğunluğun değer ve normlarına uydurmaları anlamına gelen **asimilasyon** modelidir. Kuşaklarca göçmen, bu biçimde “asimile edilmiş” hale gelmeleri için baskıyla karşılaşmış, onların çocukları da sonuç olarak, içinde yer aldıkları toplumla az çok bütünleşmişlerdir. Önceden farklı olan kültürlerin, grupların veya fertlerin kültürel özelliklerinin homojen bir bütünlüğe doğru birleşmesi olarak da kullanılıp, benzeme ya da özümseme kelimeleriyle de anlamlandırılabilir. Canlı bir organizmanın çeşitli dış maddeleri sindirerek, kendi vücut hücrelerine haline çevirmesi sürecine de benzetilmektedir (Balı, 2001: 203)

Bu süreç sonucu, yeni görünümün bütün bileşen unsurlarının her özelliğini sergilemesi gerekmez. Ancak, yabancı kaynağın karakteristikleri bertaraf edilerek, yeni kültürel bileşimin tipik yapısına ve fonksiyonlarına tümüyle uyacak şekilde bir kimlik ortaya çıkar. Asimile olan grubun eski kültürel özellikleri artık görülmez. Böylece sonuçta, toplumun yeni üyesinin edindiği

kimlik, grubun eski üyeleri tarafından kabul edilebilir olmaktan çıkar. Söz konusu uyum, kültürel olarak nispeten zayıf veya sayı bakımından az olan grupta meydana gelir.

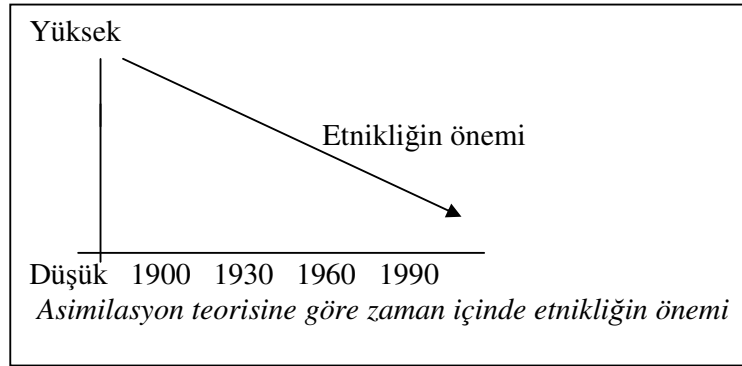
Kültürel alış verişler her zaman tek yönlü bir proses değildir. Bu bakımdan asimile olan grubun ve temsil ettikleri kültürel özelliklerin tümüyle yok olduğunu düşünmek yanlıştır. Grup varlığı bazı öğeler korunarak sürdürülebilir. Ayrıca hakim kültüre yapılan katkının sahibi olarak da ayrı bir statü elde edilebilir. Özellikle göçmenler, içinde eridikleri hakim kültüre, kendi kültürel özelliklerini sunarak belli bazı noktalarda katkıda da bulunabilmektedirler. Ancak hakim kültüre yaptıkları katkı oranında bir varlıktan söz edilebilir. Bunun bir miktar orijinaliteyi içerdiği kabul edilse bile, aslında bu unsurlar da bundan böyle hakim kültüre aittirler ve bu yapı içinde yer alabilmek için değiştirilmiş, uyarlanmışlardır (Giddens, 2000:225).

Bazı yazarlara göre asimilasyon, şahısların ve grupların, diğerlerinin hatıralarını, duygu ve düşüncelerini, tutumlarını edindikleri, onlarla yaygın bir kültürel hayatta birleşerek tecrübelerini ve tarihlerini paylaştıkları bir nüfuz etme, yayılma ve nihayet benzeşme sürecidir. Onlara göre birleşen topluluklar birbirlerini tamamlayıcı farklılıklar temeline dayanmaktadırlar. Kavram diğer bazı yazarlar tarafından da özellikle sosyal antropolojideki “acculturation” kavramıyla yakın anlamda kullanılmaktadır. Bu anlamıyla asimilasyon; azınlığın, büyük topluluğu yapılandıran sosyal ilişkiler sistemi içinde bütünleşmesi, “aculturation” ise azınlığın kültürel karakteristiklerinin çoğunluğa bir cevap olarak nasıl değiştiğinin ifadesidir (Özkalp, 1993: 241).

Toplumlara göre etnik doku değiştiğinden, kendi toplumlarındaki bu realiteyi müşahade eden bilim adamları da farklı analizlere ulaşmaktadırlar. Orijinal ve değişken asimilasyon teorilerine Amerikan sosyolojisinde

rastlanmaktadır. Bu sosyologlar etnikliği zaman içinde önemi giderek azalan tek bir toplumsal karakteristik olarak değerlendirmişlerdir.

Asimilasyon ve Etnikliğin Kayboluşu Nasıldır?

(Şekil 1); (Gordon, 1978: 201)

Buradaki ana düşünce, farklılığın yeni nesillerle birlikte giderek kaybolacağı ve toplumdaki mevcut hakim kültür çerçevesinde bütünleşeceği yönündedir. Etnik unsurlar birkaç nesil içinde fark edilemez, toplumun diğer unsurlarından ayırt edilemez olacak ve her etnik kökenli fert diğerleri gibi aynı standartlara ve modellere göre hareket edecek, yaşayacak, düşünecek ve inanacaktır.

Asimilasyonun çok boyutlu bir proses olduğunu ortaya koyan diğer çalışmalardan biri de, Milton Gordon'un yapısal asimilasyonla kültürel veya davranışçı asimilasyonu değişik proseslere sahip birer boyut olarak birbirinden ayırmasıdır. Aslında asimile etmek, sosyal yapının bir karakteristiğidir. Yapının temel unsurları arasında bu süreç hızlı veya yavaş işleyebilir (Gordon, 1978: 158).

Gordon asimilasyon değişkenlerini bir tablo haline getirmiştir:

Tablo 2 : *Asimilasyon Değişkenleri*

Alt Süreçler veya Şartlar (değişmenin karakterleri)	Asimilasyon Tipi veya Safhası	İlgili kavramlar
1) Hakim toplumun kültürel unsurlarına doğru değişme (çoğunluk grubun değer ve davranışlarını edinme)	Kültürel ya da davranışçı asimilasyon	Akültürasyon
2) Hakim kültürün kurumlarına birinci dereceden, büyük ölçekte katılmalar	Yapısal asimilasyon	
3) Büyük oranlardaki evlilikler	Evlilikle ilgili asimilasyon	Ailelerin karışması (Amalgamation)
4) Kitle temeline dayalı bir bilincin gelişmesi.(Çoğunluk grubun kimlik özelliklerinin yerleşmesi,entegrasyonu ve kendini bu özelliklerle kimliklendirme)	Kimlik belirleyici asimilasyon	
5) Önyargıların kalkması	Tutumları kabul edici asimilasyon	
6) Ayrımcılığın kalkması	Davranışları kabul edici asimilasyon	
7) Değer ve güç çatışmalarının kalkması	Vatandaşlık asimilasyon	

(Gordon, 1978; 169).

Gordon'un çalışmasındaki en önemli safha dördüncü sahadır. Bu devrede çoğunluk grup doğrultusunda bir kimlik entegrasyonuna gidilmektedir.

3.5.1.1 Asimilasyon ve K lt rle me Kar ıla tırması

Asimilasyon ve k lt rle me kavramları çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Kavramların nitelikleri arasındaki ilişkiye bakıldığında; her ikisinin de dinamik prosesler olmaları, bir grup ya da ferdi süreç olarak de erlendirebilmeleri ve grupların doğrudan ilişkiye girmeleri noktalarında benzerlik gösterdikleri g r l r (Ozankaya, 1977; 170)

İngilizce karşılığı “acculturation” olan k lt rle me kavramı, kültür zenginleşmesi anlamında kullanılmaktadır. İki ya da daha fazla kültürün karşılıklı etkileşim sonucu değişime uğrayarak, yeni sentezler, dinamik bile keler yaratması sürecini işaret etmektedir. G rsel ve yazılı basın-yayın organları, sanat ve moda akımları, globalleşme k lt rle me sürecinde önemli etkilere sahip unsurlardır (Güvenç, 2004: 56).

Asimilasyon ve k lt rle me arasındaki farklı nitelikler ise  u şekilde sıralanabilir:

1. Asimilasyonda sadece çoğunluk grubun değerlerine doğru bir de i me vardır. K lt rle mede de i me iki yönlüdür ve de i me çoğunluk ya da azınlık gruplarından birine doğru olabilir.
2. Asimilasyon kültürel değerlerde de bir de i meyi ifade eder. K lt rle me de ise bu gerekli değildir.
3. Asimilasyon referans gruplarında da bir de i meyi gerektirirken, k lt rle tirme bu de i tirmeyi gerektirmez.

4. Asimilasyonda içsel değişimler (kendini çoğunluk grubun özellikleriyle kimliklendirme gibi) söz konusu olmasına rağmen, kültürleşmede içsel değişimler yoktur.

5. Asimilasyon çoğunluk grup hakkında olumlu görüşü doğurur fakat kültürleşmede bu gerekli değildir.

Sonuç olarak işaret edilen noktalar şunlardır:

- Asimilasyon ve kültürleşme ayrı ayrı proseslerdir.
- Asimilasyonun olabilmesi için kültürleştirme şart olmamakla birlikte gereklidir.
- Asimilasyondan önce bir kültürleştirmenin olup olmadığı belirgin değildir (Ozankaya, 1977: 179).

3.5.2 Eritme Potası

Kültürler arası etkileşimlerden doğan değişim modellerinden diğeri **eritme potası** modelidir. Burada, göçmenlerin geleneklerinin daha önceden orada yaşayan nüfus arasında baskın olan gelenek yararına çözülmesi yerine, bunların hepsinin yeni, evrim geçiren kültür kalıpları yaratacak biçimde karışması söz konusudur. Pek çok kişi için bu durum “etnik çeşitliliğin” en istenilir durumudur. Bir dereceye kadar, bu model, Amerikan kültürel gelişiminin doğru bir şekilde dile getirilişidir. “Anglo” kültürünün, öncelikli kültür olma özelliğini korumuş olmasına karşın, bunun niteliği kimi bakımlardan, bugün Amerikan nüfusunu oluşturan, pek çok farklı grubun etkilerini yansıtmaktadır.

M. Newman tarafından asimilasyon ve eritme potası olguları, aşağıda görüldüğü gibi, her harfin bir milli grubu gösterdiği formüllere dönüştürülmüştür.

$$\text{Asimilasyon:} \quad A + b + c = A$$

$$\text{Eritme potası :} \quad A + B + C = D$$

$$\text{Kültürel çoğulculuk:} \quad A + B + C = A + B + C$$

$$\text{Uyarlanmış çoğulculuk :} \quad A + B + C = A1 + B1 + C1$$

$$\text{İntibak :} \quad A(b+c) = Ab+Ac$$

(Bilgin, 2005: 63).

Çalışmamızdaki önemli kavramlardan *eritme potasının* daha iyi anlaşılmasında Amerikan toplumunun toplumsal yapısının çözümlenmesi önem arz etmektedir. Bazı yazarlara göre Amerika'da uzun yıllar bir sosyal politika olarak uygulanmış olan eritme potası politikasına rağmen, Amerikan toplumundaki ırk ve etnik kesimlerin hepsi refah, prestij ve güç açısından aynı konumda değillerdir. Beyaz Anglo-Sakson hakimiyeti toplumun tüm yapısında imtiyazlı bir şekilde hakim konumdadır. 1950'lerden sonra yönetim, daha çoğulcu bir sosyal düzen politikası izlenmeye başlamış, yukarıya doğru mobilitenin önünü açmış, ileriye dönük farklı bir kültürler arası iletişim yapısı oluşturmuştur. Azınlıklar konusunda yeni teoriler oluşturulmuş ve nihai amaç olarak da demokrasi içinde kendine has alt-bünyelerin sağlandığı kompleks kültürel çoğulculuk hedeflenmiştir. Temel medeni haklar hareketleri olarak başlayan bu değişimler ırkçı ve asimilasyoncu politikalardan; plüralist bir yapıya doğru yönelmiştir. Batı dünyasındaki etniklik meselesi büyük ölçüde insan hakları konusundaki eşitsizlikten kaynaklanmaktadır. Problemin ikinci kaynağı ise, henüz hakim kültüre, bu kültür dünyasında rahatça hareket edebilecek tarzda intibak edememiş kesimin taşıdığı dezavantajları hafifletebilmek amacıyla elde edilmek istenen imtiyazlar talebidir (Hall, 1998:42).

3.5.3 *İntibak*

Literatür incelendiğinde oldukça geniş bir anlam yelpazesi içinde ele alınan diğer bir kavram olan “accomodation” a yani Türkçe karşılığıyla “İntibak” a da değinmek yerinde olacaktır. Sosyal bilimlerde ilk olarak J.M. Baldwin tarafından kullanılan *intibak*, telif, uzlaşma, ödünç gibi anlamlarla karşılanmaktadır. Kavramın, bir kültürel grubun temel özellikleri itibariyle başka bir kültürel grup içinde erimesinden, çatışma sonucu her iki grubun da değişerek yeni bir kültürel mecra oluşturmaya kadar, geniş bir kullanım alanı mevcuttur. Bu yelpazenin bir ucunda göç eden veya azınlıkta olan bir grubun, çoğunluğun kültürel nitelikleriyle girdiği çatışmada, kendi değerlerinden feragat ederek geçirdiği adaptasyon süreci; diğerinde de bir kısım farklılıklar korunmak şartıyla oluşturulan yeni kültürel değerlerle sağlanan uyum veya birbirine intibak etme durumu vardır.

Farklı kültürel öğelere sahip azınlık grup hakim kültüre bir tür uyum sağlamakta, bu da asimilasyon yoluyla olmaktadır. Asimilasyon ve intibak (accomodation) kavramları arasında hakim kültürün esasiyeti ve belirleyiciliği açısından herhangi bir fark yoktur. Her iki durumda da tek bir kültür kalıbının bütünselliği görülür. İşleyen toplum düzenindeki uyum hakim kültürün temellerine göredir. Ortak olan toplumsal hayatın bütün safhalarında, gruplar arası sosyal ilişkilerde de hakim kültürün kalıpları fonksiyoneldir. İntibak daha çok tek yönlüdür. Kavramın ikinci anlamında ise karşılaşılan kültürlerin kendi bünyelerinde birbirleriyle uyumlu bir şekilde yaşayabilecekleri tarzda yapılan değişiklikler ağırlıklı anlam taşır. Her kültür kalıbı kendi bünyesinde gerekli düzenlemeleri yaptığı için, uyum karşılıklıdır. Sosyolojik anlamda şahıslar ya da gruplar arası fonksiyonel ilişkilerdeki çatışmayı giderici nitelikteki ve karşılıklı düzenlemelerin oluşturduğu bir sosyal değişme süreci olduğu söylenebilir (Ozankaya, 1977: 185). Düzenlemelerin miktarı asgari olarak

sosyal düzeni sürdürmeye yetebilmelidir. Bu süreç gruplar açısından bilinçli veya bilinçsiz işleyebilir.

Mevcut etnik gruplar arasındaki bu tür değişimde temel farklılıklar ve çatışmaların tümüyle çözülmüş olması da gerekmemektedir. Ancak farklılıklara rağmen, bir arada yaşama hedefleri tatmin edici şekilde çözülmüş olmalıdır. İntibak eden toplum neticede bu tür çatışma yaratıcı temel farklılıklardan vazgeçmekte ve bunların yerine adapte olduğu grubun özelliklerini ikame etmektedir. Kavram Chicago Okulu tarafından, biyolojik adaptasyona benzetilerek, toplumların ya da fertlerin, çevrelerine karşı ayarlanmaları anlamında kullanılmıştır (Ozankaya, 1977: 221).

Bazı yazarlara göre *intibak* (accomodation), özellikle ırk ilişkilerinde, etnik grupların birbirlerinin varlıkları ile ilgili yaptıkları uyarlamalardır. Kùltürler arasında birbirine zıt sosyal normlar olması normaldir. Herhangi bir sosyal durumda karşılaşılan zıt normlar bir çatışma sürecine girerler. Bu tür bir rekabet ve mücadelenin dört ayrı mantıki neticeyle sonuçlanması mümkündür (Dönmezer, 1994:58).

Beklenebilecek ilk sonuç hakim kùltürün önerdiği normların toplumun tüm fertleri tarafından uygulanmaya konulmasıdır. Bu durumda esasen azınlık kùltür değişmekte ve asimile olmaktadır. İkinci mümkün sonuç, çoğunluk kùltürünün, azınlık kùltüründen aldığı normlarla değişerek sosyal bir bütünlük meydana getirmesidir. Üçüncü olarak her iki kùltür esasta çatışma yaratan normlarından vazgeçerek, birlikte sosyal düzen kurabilecekleri yeni bir kùltürel norm sistemi üretebilirler. Dördüncü sonuç, literatürde *yaratıcı intibak* olarak adlandırılmaktadır. Yaratıcı intibak, her iki tarafın temel menfaatlerini kurban etmeden mümkün olan en yüksek ölçüde gönüllü olarak kabul edilebilir çözümler aramaktadır. Sosyal organizasyon, geçmişe ve şimdiye

olan intibakın (accomodation) bir özetidir. Bütün sosyal miraslar, gelenekler, duygu ve düşünceler, kültür ve teknik birer intibaktır. Esasen intibak, çatışan durumlara, fertler ve gruplar arasındaki sosyal mesafe korunarak yapılan, sosyal ayarlama prosesidir. Kavram psikolojik bir yaklaşımla da ele alınmıştır. *Ayarlama* (adjustment) ve *intibak* kavramlarından intibağın daha çok psikolojik bir anlam taşıdığına dikkat çekilmiş, ferdin ya da grubun herhangi bir duruma uyum sağlaması ve kendini sanki evindeymiş gibi hissetmesi olarak açıklanmıştır (Ozankaya, 1977: 212).

Çokkültürlülük konusu tartışılırken değinilmesi gereken, toplum içerisinde yer alan farklı kültürlerin bir aradalığını onaylamak ve desteklemek yerine; mevcut farklı kültürleri birbirine benzeştirme yönünde bir politika izleyen kültürel süreçlerden olan; asimilasyon, eritme potası ve intibak olgularının tablolatırılmış ifadesi şöyledir.

Tablo 3: *Kültürel Değişirme Süreçleri ve İzledikleri Politikalar*

ASİMİLASYON (Assimilation)	ERİTME POTASI (Melting Pot)	İNTİBAK (Accomodation)
Azınlık olan grubun değer, gelenek ve tutumlarının; çoğunluk grubundakilere yönelik değişimi. $A+b+c=A$	Farklı kültürel öğelerin hepsinin yeni, evrim geçiren kültür kalıpları yaratacak şekilde karışması. $A+B+C=D$	1-Azınlıkta olan bir kültürel grubun, çoğunluğun kültürel nitelikleriyle girdiği çatışmada kendi değerlerinden feragat ederek bir adaptasyon geçirmesi. 2-Farklılıkların korunması şartıyla oluşturulan, yeni kültürel değerlerle sağlanan uyum ve birbirine intibak etme durumu. $A (b+c)= Ab+Ac$
Çoğunluk grubun değerlerine doğru bir değişme gözlenir.	Çoğunlukta olan grubun değerlerine doğru bir değişim gözlenmez.	İki yöne işaret eden bir süreçtir.
Kültürel değerlerde de bir değişmeyi ifade eder.	Tüm kültürlerin geçirdiği bir değişim söz konusudur.	1) Azınlık kültür değişip asimile olur 2) Çoğunluk grup, azınlıkta olanlardan aldığı normlarla değişir, "sosyal bütünlük" meydana gelir. 3) Her iki kültür de çatışma yaratan normlarından vazgeçerek, yeni bir kültürel norm sistemi üretilir. 4) Taraflar yaratıcı menfaatlerini kurban etmeden, en yüksek ölçüde gönüllü olarak kabul edilebilir çözümler ararlar (Yaratıcı intibak).
Çoğunluk grubun özellikleriyle gerçekleşen bir kimliklendirme vardır	Grupların kendi özellikleriyle gerçekleşen bir kimliklendirme vardır.	
Çoğunlukta olan grubun değerleriyle ilgili olumlu görüş hakimdir.	Ortaya çıkan kültür, yeni karakteristiklere sahiptir.	

Çokkültürlülüğten daha çok, kültürel alandaki homojen bir yapılanmayı savunan ve bunu oluşturabilme yönünde bahsedilen politikaları izleyen bu süreçlerin ardından, çokkültürlülüğün dünyadaki farklı devletlerde nasıl değerlendirildiğine geçebiliriz.

IV. ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK OLGUSUNUN DÜNYA'DA, AMERİKA'DA, İNGİLTERE'DE, FRANSA'DA, KANADA'DA VE TÜRKİYE'DE ELE ALINIŞI

Çeşitlilik, varlığını doğrudan olgulardan alan bir kavram olarak, görüldüğü ortamlarda farklı şekillerde algılanıp, tanımlanabilmekte; etkilerinden bazıları pozitif, bazıları negatif olarak değerlendirilebilmektedir. Değişik yerlerden bakıldığında, bir kimsenin, bir grubun ya da bir hareketin değerler örgüsünü ve bu örgü temelinde inşa edilen hayat tarzlarını anlamak açısından çok önemli ip uçları vermektedir. Bundan dolayı, çeşitlilik ve çeşitliliğin doğası üzerine düşünmek, sosyal ve siyasi alanda karşılaşılan pek çok probleme nüfuz edebilmeyi ve onları oldukları yerden yani içeriden anlayabilmeyi sağlamaktadır.

Bu başlık altında çokkültürlülük olgusunun Dünya'da, Amerika'da, İngiltere'de, Fransa'da, Kanada'da ve Türkiye'de nasıl değerlendirildiğinden; olgunun sözü geçen ülkelerdeki toplumsal yapıları çözümlemede Ne kadar işlevsel olduğundan bahsedilecektir.

4.1 DÜNYA'DA ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK OLGUSU

Kültürü, belli unsurlarla (ırk, dil, din, tarih ve coğrafya gibi) birbirinden kesin çizgilerle ayrılabilir insan gruplarına (özellikle etnik veya ulusal gruplara) özgü bir yaşam biçimi olarak tanımladığımızda ve çokkültürlü toplum dediğimizde, kendisini belirten bu unsurlardan biri veya birkaçı ile tanımlayan birden çok kültürel grubun bir arada bulunduğu bir toplumdan, yani birden çok kültürel yaşantının yan yana birlikte sürdürüldüğü bir siyasal birliktelikten söz edilmektedir. Böyle bir toplumda farklı kültürlere mensup

grup üyeleri arasında bireysel ve sosyal yaşama dair önemli anlayış farklılıkları ve çok farklı ilişki biçimlerinin mevcut olacağını, hatta bunların bir kısmının sosyal hayatın pek çok alanında belli çatışmalara yol açacağını kabul etmek gerekmektedir.

Çokkültürlü toplum denildiğinde anlatılmak istenen, birden çok ulusal ya da etnik kültürü bünyesinde barındıran siyasi toplum, çağdaş devletlerdir. “Çağdaş devletler” kavramının kullanılmasının nedeni, bugün artık özellikle demokratik devletlerden hiç birinin kültürel bakımdan homojen bir toplum yapısına sahip olmamalarıdır. Son yüz yıl içerisinde, yukarıda ana hatlarıyla çizilen, kültürlerin kaynaşması trendinin artarak sürdüğünü, sanayi devrimi sonrasında yoksul ülkelere, sanayileşen zengin ülkelere doğru, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında zulümden kaçmak amaçlı olarak ve ayrıca misafir işçi statüsünde yoğun bir göç dalgası yaşanmıştır. Bu yüzden, bugün globalleşen dünyada neredeyse tek kültürlü, kültürel bakımdan homojen bir insan topluluğundan müteşekkil bir siyasal toplumun varlığından söz etmek neredeyse imkansızdır. Günümüz dünyasında 184 devletin tahminen 600 yaşayan dil grubu ve 5000 etnik kimlikten oluştuğu tespit edilmiştir (Kymlicka, 1998: 25).

Durum böyle olunca aynı toplum içerisindeki farklı kültürlerin bir arada bulunmasının ortaya çıkardığı bazı sorunlarla karşılaşılması da kaçınılmaz olmaktadır. Bu tür ülkelerin pek çoğunda yaşanan etnik ve dini nitelikli çatışmalar bu durumun bir göstergesidir. Yaşanan çatışmalar çok farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Bir ülkedeki azınlık kültüre mensup gruplardan bazıları, özellikle ülkeleri işgal edilmiş olanlar, kaybettikleri bağımsızlıklarını yeniden kazanmayı isterken, bazıları da özellikle sömürgeye maruz kalan toplumlardaki yerli halklar, topraklarını geri istemektedirler. Gelişmiş toplumlarda yaşayan misafir işçiler ve köle olarak getirilenlerin torunları ise

kendilerini diğ er toplum  yeleri ile eşit görmeyi istemekte yani  oğ nluk ile aynı hak ve özgürlüklere sahip olmayı talep etmektedirler.

Gurr tarafından yürütülen ampirik bir çalışmanın sonuçlarına göre, 1990'lı yılların ba larında dünyanın çeşitli yerlerinde etnik çatışmaların ortaya çıkardığı yirmi iki sıcak savaş ya anmı tır. Bu çalışmaya göre, 1993 itibariyle, Dünyada  oğ  ayrımcılığın ve ayrılıkçı politikaların hedefi olmuş ve bu yüzden örgütlenerek kendi toplumsal çıkarları ve kimliklerini muhafaza etmek ve savunmak amacıyla aktif siyasi tavır almış bulunan 233 ulusal grup ve etnik azınlık bulunmaktadır. Bu gruplardan yüzde sekseni ya ekonomik ayrımcılık (147 grup) ya da siyasi ayrımcılığın (168 grup) ortaya koyduğu olumsuz sonuçları yaşamaktadır. Gruplardan bazıları bir ölçüde diğ erlerine göre daha avantajlı bir konuma sahip olsalar da,  oğ nun içinde yaşadıkları ülkedeki  oğ nluk grup ile karşılaştırıldığında, ekonomik bakımdan yoksul, siyasal bakımdan da yeterince temsil edilmedikleri görülmektedir (Gurr-Harf, 1994: 6-7). Bu gruplardan hemen hepsi önce barı  ı siyasi protestolarla tepki ve taleplerini ortaya koymuşlar, daha sonra bu tepkilerden bir kısmını isyan hareketleri ve terörist faaliyetlere  evirmi lerdir. 1990'ların ba ı itibariyle bu çatışmaların en önemli aktörleri olarak Kuzey İrlanda Katolikleri, Doğ  Timor halkı, Filistinliler ve Güney Sudanlılar gösterilmektedir. Bu tür çatışmaların, herhangi başka tür ulusal, bölgesel ya da uluslararası çatışmalardan daha acı ve daha çok can kaybına yol açtığı da ifade edilmektedir. Yakın zamanda Bosna Hersek ve Çeçenistan'da yaşananları da bu tür etnik çatışma olayları arasına eklemek mümkündür. İkinci Dünya sava ından beri yaşanan buna benzer etnik çatışmalar, hem kitlesel  ld rmelere hem de kitlesel g  lere yol açmıştır. 1993 yılı ba larında Dünyadaki 42 milyon g  menden yüzde 63'ünün baskı ve etnopolitik çatışmalar dolayısıyla yer değı tirdikleri bilinmektedir (Gurr-Harf, 1994: 7).

Konunun önemli isimlerinden olan Kymlicka, tüm bu gelişmeler dolayısıyla bu yüzyılın “göç yüzyılı” olarak adlandırılabilceğini ifade etmektedir. Çünkü bu yüzyıl içerisinde muazzam sayıda insan, bütün ülkelerin “çok etnikli” bir görünüm almasına yol açacak biçimde sınırları geçmiştir. Kymlicka bu yüzyılı ayrıca milliyetçilik yüzyılı olarak görmek gerektiğini de vurgulamaktadır. Çünkü ona göre, bu yüzyıl içerisinde tüm dünyada her zaman olduğundan daha çok millet silaha sarılmış, ulusal kimliklerini kazanmış ya da kazanma mücadelesi vermiştir. Özellikle soğuk savaş sonrasında etnik ve milli grupların talepleri, hem ulusal hem de uluslararası politik hayatın merkezine yerleşmiştir (Kymlicka, 1998: 292). Bilindiği gibi, Doğu Bloğu ülkelerinin çözülmesiyle, farklı kültürel kimliklere sahip topluluklar ya bağımsızlıklarını kazanmış ya da bu yönde ciddi bir çaba içerisine girmişlerdir. Bu durumun en yakın örnekleri; Bosna Hersek, Kosova ve Çeçenistan’da yaşananlardır. Çokkültürlü ülkelerin karşı karşıya kaldığı, çözmek için çareler aradığı sorunlara örnek olarak; Kanada’daki Quebec milliyetçiliği sorununu, Fransa’nın Müslüman azınlık, Almanya’nın yabancı işçilerle yaşadığı sorunlar da gösterilebilir.

Bu tür problemlerin çözümü için tarih boyunca birkaç farklı yaklaşımın belirlendiği görülmektedir. Bu yaklaşımlardan, demokratik ülkeler arasında en yaygın olarak kullanılan politika, asimilasyon politikası olmuş, totaliter devletler ise daha ziyade sindirmeci bir yaklaşım sergilemişlerdir. Ancak uygulanan politika hangisi olursa olsun, sorunu çözmediğini, belki belli bir süre askıya aldığı yakın tarihimizdeki gelişmeler bize göstermiştir. (Balı, 2001:198)

Bu politikalardan, yaşanan süreçlerden bazıları zorlama ve baskıyı içerirken bazıları kendiliğinden gelişmiştir. İzlenen yaklaşımlar ve yoğun biçimde uygulanan politikalarla, homojen bir toplum yapısı sağlanmaya çalışıldıysa da, istenen sonuç elde edilememiştir.

4.2 AMERİKA'DA ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK OLGUSU

Daha önce de değinildiği gibi Amerikan toplumu eritme potası modelinin tipik örneğini teşkil etmektedir. “Beyaz adam”ın Amerika’ya ayak bastığı tarihten itibaren bu topraklara bir çok ırktan, milliyetten ve dinden insan göç etmiştir. Kıtaya gelen ilk göçmenlerin bir çoğu ana kıta Avrupa’dan koparak, bu yabancı topraklarda tutunma mücadelesi içinde birbirlerine benzer deneyimler yaşamaya başlamışlardır. Önce gelenler yerlerini korumak, sonra gelenler ise kendilerine yer açmak için mücadele ederken, kıtaya özgü yeni bir ekonomik ve sosyal düzen yaratmışlardır. Bu yeni düzen içinde özgürleşenlerle köleleşenler arasındaki kavga, kıtanın beş yüz yıllık tarihine damgasını vurmuştur. Plantasyonlara, fabrikalara ve şehir gettolarına hapsedilen kara, koyu derili, çekik gözlü insanlarla, bu kitlelerin esaret senetlerini ceplerinde taşıyan efendilerin, nasıl olup da yeni bir millet haline geldikleri ya da gerçekten bir millet oluşturup oluşturamadıkları uzun yıllar boyu tartışılan konular arasındadır (Balı, 2001:207).

Amerika’daki sosyal, siyasal ve ekonomik örgütlenmenin, Avrupa’nın katı hiyerarşik düzeniyle karşılaştırıldığında, bireyi esas alan bir dayanışma prensibine dayalı olduğu önyargısıyla Amerika’ya giden ve bu yeni kıtada yapmış olduğu tespitlerini “*Amerika’da Demokrasi*” adlı eserinde sistemleştirerek, ilk yargısından vazgeçen Tocqueville’e göre geleneklerini, alışkanlıklarını, arkalarında bırakarak bu kıtaya göç eden yığınlar, gönüllülük, girişim ve sorumluluk esaslarında yeni bir siyasal topluluk oluşturmuşlardır. XX.yy.ın son çeyreğinden beri *çokkültürlülük* ve *çokkütürcülük* külliyatı içinde sorgulanan da Tocqueville’in zihnindeki bu tasarımlardır (İrem, 2005:201).

Yeni kıtada XVIII.yy.dan, XIX.yy.ın sonuna kadar geçen iki yüzyıl içinde İngiliz, İskoç, İrlandalı, Hollandalı, Alman ve Kuzeybatı Avrupalı halkların

kaynaşmasıyla ortaya çıkan Beyaz, Anglo-Sakson ve Protestan (BASP ya da WASP) kültürü; diğer bütün ırkı, dini ve etnik toplulukların içinde eriyebilecekleri değerleri tanımlayan hakim ideolojik- kültürel kod haline gelmiştir. Bu XX.yy.ın başında popülerleşen *eritme potası* metaforunun dayandığı tarihi hammaddedir (Yürüşen, 1998: 91).

Farklı ırk, kültür ve kökenden gelmelerine rağmen, göçmenlerin, temel Amerikan değerleri olarak tanımlanan “eşitlik, kardeşlik ideali”ne sadakat gösterebilecek şekilde yetiştirilebileceklerini öngören aydınlanmacı-eğitimci bir anlayışa sahip olan kozmopolit liberaller, ekonomik bir alan olarak Amerika’nın kendiliğinden işleyen asimilasyon potansiyeline büyük güven duymuşlardır. XIX.yy.ın ortalarına doğru hızlanan Amerikanlaştırma siyasetinin bir tür *mitsel kimlik dönüşümü* anlatısı haline geldiğine işaret eden kimi araştırmacılar, bu anlatının dört temel temaya dayandığına dikkat çekmektedirler. Birincisi; Avrupalı göçmenler Eski Dünya’ya ait alışkanlık ve inançlarını bırakarak Amerikalı olmayı istemişlerdir. İkincisi; Amerikanlaşma çabuk ve kolay bir süreçtir. Üçüncüsü; Amerikanlaştırma göçmenleri tek bir ırk, kültür ve ulus içinde eritmektedir. Dördüncüsü de; göçmenler için Amerikanlaştırma Eski Dünya’ya ait kölelikten, tabiiyette ve yoksulluktan kurtulma şansıdır. Yeni Amerikalı kimdir? Sorusuna verilecek yanıt ise şudur: eski önyargılarının ve davranışlarının tümünü geride bırakarak, karşılaştığı yeni yaşam biçimlerinden kaynaklanan değişiklikleri kabul eden, hükümete ve statüsünün gerektirdiklerine uyandır. Burada bütün ülkelerden gelen insanların çalışması ve zenginliği, dünyada günün birinde büyük değişiklikler yaratacak olan, yeni bir insan ırkı içinde erimekte-dirler (İrem, 2005: 203).

Eritme potası metaforu, sadece dönemin siyasal düşüncesi üzerinde etkili olmamış, Amerikan tarih yazımını da kökünden değiştirmiş; kıtanın tarihini, eritme kabının işleyişini tasvir eden ideolojik bir anlatı haline dönüştürmüştür. Bazı yazarlar için eritme potası metaforuyla Amerika, göçmenlerin içinde

kimlik yitimi, kimlik kazanımı yaşayarak dönüştükleri bir mekan olarak tasavvur edilmiştir. Amerikan siyasal yazınında eritme potası metaforunun kullanımıyla ilgili ilginç ve farklı saptamalar da bulunmaktadır. Eritme kabının genellikle mutlak sembolizminden kaynaklanan farklı kavramlarla tasavvur edildiğine dikkat çeken yazarlar, Amerika'yı "bir düdüklü tencere " olarak tanımlayarak diğerlerini, "türlü", "çorba", "salata", "salata kasesi" ya da "karıştırma kasesi" gibi değişik benzetmeler kullanarak betimlemişlerdir. Amerikanın renk sembolizmi çerçevesinde "çiçek bahçesi", "mozaik", "kaleydoskop" ve "kültürel gökkuşağı" olarak hayal edildiğini veya uyumun simgesi olarak müzikle ilgili metaforların kullanılarak "orkestra" ya da "koro"ya benzetildiğini de işaret etmişlerdir.

Eritme potasının türdeşlik ve benzerlik yaratan etkisi, üretim sisteminin rasyonelleştirilmesi açısından vazgeçilmez bir unsur olarak kabul edilmektedir. Bu anlayışın önde gelen temsilcilerinden Milton Gordon'a göre:

"Etnik grupların birbirlerinden yapısal olarak ayrılmalari, pazar bütünleşmesini ve toplumsal dayanışmanın sağlanmasını zorlaştırmaktadır. Modern sanayi toplumunda insanlar mesleki uzmanlıklari ve ihtiyaçları doğrultusunda ekonomik, siyasal, hatta kültürel faaliyetler arasında hızlı akışkanlıkla hareket edebilmelidirler. Mesleki rollerin yerine getirilmesi, belli bir yaşam alanında kök salınması, siyasal liderlerin seçilmesi ve eğitim sürecinin etkili bir şekilde işleyebilmesi için ırki, dini ve ulusal niteliklerden ziyade, ortak beceriler ve öngörülebilir kültürel davranışlar gereklidir. Amerika'yı eritme potası olarak ekonomik başarı ve refahın simgesi haline getiren tarih anlatısı, eritme potasının da zenginlik amacıyla insanların içine girdikleri gönüllü bir kendinden vazgeçme haline denk düşmektedir." (Gordon, 1978: 84)

Amerika, ileriye bakan insanların gönüllü birlikteliğine dayanmakta, yurttaşlık yeminiyle bağlanılan büyük bir ideal ve ilkeler bütününü kabul edilmektedir. İnsanlar doğdukları yerde elde edilmesi kendileri için zor olanı

başarabilmek için okyanusları aşarak, hiç bilmedikleri bir dilin konuşulduğu bir ülkeye gitmekte ve bütün ülkeleri de beraberlerinde götürmekte, ancak bütün diğer ülkeleri de arkalarında bırakma niyeti taşıyarak kendi iradeleriyle *Amerikalı* olmaya çaba göstermektedirler.

Potanın içinde eriyerek kazanılacakların yanında, kaybolup gideceklerin yeni topraklarda arzulanan yaşam için hiçte önemli bir kayıp olmadığını varsayan katı faydacı anlayışa göre Amerikanlaştırma, göçmenlerin eski kültürel, dini ve ulusal değerlerinden kurtulmalarını, yerlerine Anglo-Amerikan değerlerinin konulmasını öngörmektedir. Eritme potası metaforu bütün göçmenlerin içinde eriyebilecekleri hazır bir kültürel kodu mu ima etmektedir; yoksa bütün kültürlerin içinde eriyebilecekleri melez ve kendiliğinden oluşan bir kültür dokusunu mu işaret etmektedir? (Yürüşen, 1998: 92).

XX.yy.ın başında gerek milliyetçi Amerikancılar, gerekse de kozmopolit liberallere göre eritme potası hazır bir kalıptır. İdeal kültürel kodlarını da BASP kimliğinden almaktadır. Bu yaklaşım 1910'lu yıllarda gelişen, ağır bir eleştiriye tabi tutulsa da, 1970'lerde etkisi daha da açık hissedilmeye başlayan *çokkültürcü* cereyanın ortaya çıkışına kadar kırılgan, zayıf ve yoksul etnik toplulukların genç üyeleri, temel eritme potaları olarak tasarlanan eğitim sistemi ve ekonomik ortam yoluyla, orta sınıf Amerikan idealleriyle tanıştırılmıştır (Balı, 2001:212).

Amerikan siyasetinin popüler bir teması haline gelen eritme potası metaforu, İngilizce'ye hakimiyetten başlayarak, Amerikan değerlerinin özümsemesini amaçlayan ve ulusu temsil eden federal siyasal otoritelere sadakatin şartlarının öğrenilmesini öngören bir ulus kurma projesini ima etmektedir. Göçmen topluluklarının eritme potası içinde çeşitli düzeylerde tecrübe ettikleri unutma ve dönüşme sürecine rağmen tam olarak erimeyen

dayanıklı kültürel niteliklere sahip oldukları tespitinden hareket eden kültürel çoğulcu tezlerde baskın ulus kurma ideolojisinin sorgulanmasına vesile olacak bir karşı kültürel iklim yaratmışlardır. 1970'li yıllarda çokkültürcülük külliyatına ilham verecek olan çokkültürlülük yaklaşımı 1910'lu yıllarda doğmuştur. Kültürel çoğulculuk tezleri resmileşen Amerikanlaştırma siyasetine karşı derinden bir tepkiyi dile getirmekte ve eritme potası yoluyla Amerikanlaştırma siyasetinin yıkıcı, dışlayıcı ve ırkçı sonuçlarını tartışarak, eritme potası olarak Amerika söylemini bir tür yapı bozumuna uğratmaktadır (İrem, 2005: 208).

Çokkültürcülük yaklaşımının Amerikan siyasal düşüncesi içindeki önemli temsilcilerinden olan Horace Kallen, Amerikan siyasal felsefesinde güçlü bir çokkültürcülük kuramının gelişmemiş olduğuna dikkat çekmektedir. Kallen'in savunduğu yapı; tek bir ulusal kültürel kod çerçevesinde bütünleşmeyi öngören eritme potası olan *Amerika sembolizmini* reddetmek şeklindedir. Onun eritme potası metaforuna karşı çıkışını özetlediği şu sözleri, siyasal teorisinin de temel varsayımını ortaya koymaktadır: Ona göre:

"insanlar kıyafetlerini, siyasetlerini, eşlerini, dinlerini, felsefelerini değiştirebilirler, ancak Yahudi, Polonyalı ya da Anglo-Sakson olmaktan vazgeçebilmek için, büyükbabalarını değiştiremezler".

Amerikanın bir *uluslar federasyonu* olduğunu ileri süren Kallen, onun eritme potasından ziyade bir *orkestraya* benzetilebileceğini düşünmektedir. Kallen çokkültürcülüğün daha ziyade adem-i merkezîyetçi bir siyasal rejim içinde yaşam şansı bulabileceğini ileri sürmektedir. O'na göre Amerika türdeş bir kültürel mekan değil, etnik grupların gönüllü federasyonuna dayanan siyasal bir alandır. Eritme potası metaforunu, zorla benzetme siyasetini meşrulaştırdığı için reddeden Kallen, Amerika'nın farklı uluslara dayanan mozaik yapısının XX. yüzyılın başında eritme potasının etkisiyle bozulma eğilimine girdiğine de dikkat çekmektedir. Eritme potasının sanayi kapitalizmi

içinde kitle toplumu yaratan yapısal bir mekanizma olduğuna ve işgücünün ortak becerilerle donatılması gayesine atfen gerekçelendirilen gizli bir kimlik siyasetine dayandığına inanmaktadır (İrem, 2005: 209).

İnsanların ellerinde olmaksızın edindikleri kültürel niteliklerini (psikofiziksel kalıt) dönüştürmeyi amaçlayan eritme potasının çokkültürcülüğü yok ettiğini belirten Kallen'e göre, benzeştirme siyaseti yüzyılın başında daha şiddetli biçimde uygulanmıştır. Bunun başlıca nedeni Anglo-Sakson grupların ulusal kültürel standartları artık tek başlarına belirleyemeyecekleri konusunda duydukları korkudur. Kendisinden sonraki çokkültürcü düşünürler gibi Kallen'de çatışma ve dışlamanın aşısının kültür olduğunu düşünmüştür. Romantik esinlenmelerle geliştirdiği kültürcü tezler, Amerikan siyasal teorisinin baskın bireyci-faydacı cereyanından uzaklaştırmıştır. Amerika'yı kültürlerin içinde eridikleri kızgın bir pota olarak görmekten çok, "ulusların ulusu" olarak tasvir eden Kallen, klasik romantizme damgasını vuran halk kültürü, dil ve ulusal özgünlük, kültürel özerklik gibi romantik temaları Amerikan siyasal teorisine taşımıştır.

4.2.1 Öğütülemeyen Kimlikler

Amerika XX.yy.a yoğun bir Amerikanlaştırma siyasetinin gölgesinde girmiştir. Sanayi kapitalizminin Kıta'da yarattığı eşitsizliklerin Amerikanlaştırma politikasının bütünleştirici etkileri yoluyla telafi edilebileceği yönündeki politikalar etkili olmuştur. Savaş sırasında yükselen milliyetçi Amerikanlaştırma siyaseti, yeterince Amerikalı sayılmayan göçmenler, siyahlar ve radikaller üzerindeki kısıtlayıcı tedbirlerin yoğunlaşmasına neden olurken, bu dönemde liberaller göçmenlerin "etnik katkısına" vurgu yapan tezlerden vazgeçmişlerdir. Liberaller Güney ve Doğu Avrupa'dan göçü kısıtlamak üzere çıkartılan *1924 Göçmenlik Yasası* gibi tedbirler yoluyla

Kıta'daki etnik yapının nispeten türdeşleştirilmesi girişimlerini desteklemişlerdir (İrem, 2005:210).

1929'daki Büyük Buhran ve takiben patlak veren İkinci Dünya Savaşı, Amerika'da yeni bir bütünleştirme siyasetinin gelişmesine vesile olurken, kimlik siyasetinde de ciddi değişimler yaratmıştır. Büyük buhranı aşmak üzere uygulamaya konulan Yeni Anlaşma (New Deal) politikaları, etnik gruplardan ziyade, sınıfları Amerikan siyasetinin merkezi aktörleri haline getirmiştir. Bu dönemde toplum, kültürel olmaktan çok ekonomik kategorilere dayanılarak tasnif edilmeye ve siyaset, ekonomik meseleler, metaforlar ve karşıtlıklar üzerinden tartışılmaya başlamıştır. Büyük buhranın yarattığı derin ekonomik eşitsizlikler, kültürel meselelerin bir dereceye kadar ikinci plana itilmesine neden olmuştur (Yürüşen, 1998: 94).

İkinci Dünya Savaşı'nda Amerika'nın Nazi Almanyası'na karşı savaşa girmesi, Kıta'daki kültürel ve siyasal iklimi kökten değiştirmiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı, eşitlikçi idealleri savunan Sovyetler Birliği'ni başka bir muzaffer güç haline getirmiştir. Küresel iktidarını tehdit eden eşitlikçi bir süper gücün ortaya çıkmasıyla birlikte Amerika kendi evine çeki düzen verme zorunluluğuyla karşılaşmıştır. Sovyetlerin sınıf siyasetinden güç alan işçi hareketlerinin ve Amerikan karşıtı siyasetinin Avrupa'da ivme kazanmaya başlaması karşısında yürürlüğe konulan refah siyaseti, işçi sınıfını hem liberal demokrasi hem de ulusal kültürle bütünleştirmiştir. Savaş sonrasında Avrupa'da XIX.yy.ın kitlesel hareketleri sona ermiş, Sovyetler Birliği'nin temsil ettiği sınıf siyasetine karşı yürütülen ideolojik-kültürel mücadele içinde yeni gelişen sosyal bilimlerin desteğiyle, demokrasinin işlemesi açısından etnik ve ırk sorunlarının, sınıf sorunları kadar kangrenli sonuçlar yaratmayacağı yönünde bir kanaat yaratılmıştır (Appiah, 1996: 155).

Savaş sonrasında Amerika'da yeni bir dönem başlamıştır. Siyasal topluluğun sınırlarının yeniden çizilmesi ve genişletilmesi anlamına gelen yeni yurttaşlık haklarından siyahların da yararlandırılması ve ırk ayrımcılığının kaldırılması, savaşın ardından Amerikan siyasetinin merkezi konuları arasına girmiştir. Siyahlar, Katolikler, Yahudiler, Asyalılar ve bir dereceye kadar da İspanyol kökenli göçmenler, açık ve kurumsal ırkçılığın kaldırılması için 1960'lı yıllara doğru yerleşik BASP kültürüne karşı açık bir mücadeleye başlamışlardır.

1970'lerin başından itibaren özellikle eğitim ve iş hayatında siyahların desteklenmesi amacıyla oluşturulan çeşitli politikaların kadınların yanı sıra diğer etnik, dini, ırki ve ulusal gruplara da genişletilmesi çabaları içinde *çokkültürcülük* tartışmaları başlamıştır. Tarihi, ekonomik ve kültürel nedenlerle dışlanmış olan grupların refah uygulamalarından çeşitli kotalar yoluyla faydalandırılmalarını öngören politikaların oluşturulması, gruplar arasındaki farklılıklardan hangisinin grubu tanımlayan nitelik olarak kabul edileceği yönündeki tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalar içinde etnisite, ırk, dini inanç ve cinsiyet üzerinden yeni grup tanımlamalarının yapılınmaya başlaması da *çokkültürcü* yazını canlandırmıştır (İrem, 2005; 211).

Etnik, ırki ve ulusal grup seçkinleri, kota siyasetini, siyasal çoğulculuktan ziyade, kültürel çoğulculuğun bir gereği olarak görmüşlerdir. Ancak 1980'lere doğru çokkültürcülüğün ana gündemini oluşturacak olan kota siyaseti, geleneksel liberal temsil sistemini zedeleyen oransal kültürel temsil iddialarının doğmasına zemin hazırlamış ve dışlanmış grupların desteklenerek toplumla bütünleşmelerinden ziyade birbirlerinden daha da yalıtılmalarını gerekçelendiren ayrılıkçı ideolojik-siyasal konumları işaretlemeye başlamıştır. 1910'lu yılların başında dar bir akademisyen çevresi içinde gelişen çokkültürcülük tezlerinden kaynaklanan farklılıklara

saygı ve kültürel özerklik gibi kavramlar, 1960'lı yıllarda siyah siyasetçiler tarafından aşağıdan yukarı doğru gelişen bir sosyal muhalefet hareketi olarak Sivil Haklar hareketi içinde kullanılmıştır. Benzer şekilde Vietnam Savaşı'nı protesto etmek üzere harekete geçen öğrenciler de kültürel çoğulculuk idealleriyle yönetici seçkin kültürüyle özdeşleştiren baskın BASP kimlik koduna karşı çıkmışlardır. Zamanla artan olayların etkisiyle, Amerikanlaştırma siyasetine karşı yürütülen mücadelenin cephesi genişlemiş, çokkültürcülük daha genel bir liberal modernite eleştirisinin parçası haline gelmiştir (Yürüşen, 1998: 96).

Kültürel çoğulculuk temasıyla meşrulaştırılan çokkültürcü politika önerileri, kimi liberaller tarafından dışlanmış grupların sistemle bütünleştirilmesi amacına hizmet edeceği umuduyla desteklense de, etnik cemaat liderleri, siyah tepkiciler, beyaz ırkçılar ve kökten dinci gruplar tarafından paradoksal bir şekilde ayrılıkçı/ayrımcı talepleri gerekçelendirmek üzere seferber edilmişlerdir. Çokkültürcü düşünürlerin kültürcü temalara dayalı bir bütünleşme projesine bağlanırken içine düştükleri temel yanılgı, siyasal düzenin liberal niteliklerini verili bir gerçeklik olarak görmeleridir. Liberal rejimlerin bütün kültürel talepleri karşılansalar da liberal niteliklerinin hala değişmeden kalacağı gibi naif bir görüşe saplanan çokkültürcü seçkinler, her türlü kimlik siyaseti gibi etnik, dini ve ırki cemaat siyasetinin de dışlayıcı olabileceğini gözden kaçırmaktadırlar (Appiah, 1996: 158).

Yeni kültür mühendisleri olarak çokkültürcü düşünürler ve siyasetçiler, çeşitli grupların tekil deneyimlerinin ifadesi olacak Siyah Amerika, Hispanik Amerika ve BASP Amerikası gibi yarışan ve birbirlerini dışlayan anlatılar içinde tasvir edilen birden fazla Amerika imgesinin doğmasına vesile olmuşlardır. XX.yy.ın başında eritme potası olarak Amerika bütünleştirici bir idealken, XXI.yy.ın başında artık bir çok Amerika olduğu görülmüştür. 1960'lı yıllarda liberal bütünleşmecilerle başlayan çokkültürcü uygulamalar,

1980'li yıllarda yükselen postmodernizmin liberal modernite eleştirisiyle birleşince, yerel ölçekli ve kültür merkezli siyasal cereyanların içe dönük öznelci taleplerinin gerekçelendirildiği ideolojik bir düzey haline gelmiştir.

Sivil haklar hareketi sırasında hukuk devleti, eşitlik ve insan hakları temaları çerçevesinde hakların genişletilmesine vesile olan liberalizmin, yaklaşık yarım asır içinde çokkültürcülükten güç alan ayrımcı taleplerin gelişmesini engelleyememesi dikkat çekici bir husustur. Liberal bütünleşmeci amaçlara hizmet edeceği düşünülen çokkültürcü programların beklenmeyen etkilerinin liberalizmi zayıflattığı düşünülebilir. Olumlu eylem programları ve kota siyaseti yoluyla desteklenen azınlıkların ayrıcalık kazanmalarına neden olan ırki, etnik ve cinsel kimlikleri çeşitli yasal ve idari tanımlar içinde dondurularak katılaştırılmıştır. Marx'ın deyişiyle "katı olanı buharlaştıran" eritme kabı olarak Amerika, bilinçli bir şekilde dondurulan bu kimlikleri öğütememiştir. Çokkültürcü politikalar Amerikan sisteminin asimilasyon kapasitesini azaltmıştır. Toplumun dini, ırki ve etnik fay hatları boyunca derinden parçalandığı bir sosyal formasyonda eritme potasının bütünleştirici ve benzeştirici işlevlerini yerine getirememesi, geleneksel liberal temsil sisteminin geleceği hakkında da yoğun şüpheler doğurmaktadır (İrem, 2005:214).

Göçmenlerin toplumla bütünleşemeyecekleri inancının yaygınlaşarak kökleşmesinde, toplumun değişik kesimlerini etkisi altına alan benzeştiricilik karşıtı çokkültürcü cereyanlar ve uygulamalar önem taşımaktadır. Bu cereyanlar, kişileri üyesi olduğu toplulukların "psiko-biyolojik" özelliklerinin pasif taşıyıcıları olarak görmekte ve onu diğerlerinde farklılaştıran etnik, dini, ırki ve ulusal nitelikleriyle tanımlamaktadır. Eğitim sisteminden başlayarak devletin refah uygulamalarında benimsediği kota siyaseti nedeniyle eşitsizlik kurumsallaşmıştır. 1990'lardan itibaren yeni ırkçı hareketler, bu iklim içinde çoğunluğun kültürel haklarını dile getiren yeni sosyal muhalefet hareketleri

olarak güç kazanmaya başlamışlardır. Ortak bir kültürel kimliği reddeden, farklı etnik, ırki ve dini cemaatlerin tekil kültürel bildirimlerini ise doğallıklarında dolayı kutsayarak, çokkültürcü hassasiyetleri siyasallaştıran azınlık siyasetçileri, Amerikan siyasetinde kültür tapıcılığını kuvvetlendiren bir etki yaratmışlardır (Appiah, 1996: 158).

4.3 İNGİLTERE, FRANSA VE KANADA DA ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK OLGUSU

Çokkültürcülük karşısındaki kimi ülkelerin almış olduğu tavırlar bu politikaya yönelik eleştirilerin odağında yer almaktadır. İngiltere ve Fransa örnekleri bize ilginç sonuçlar vermektedir. İngiltere’de birbirinden farklı bir çok kültürel topluluğun oluşturduğu oran, nüfusun %6’sını aşan bir orandadır. Bu ülkedeki çokkültürlülük politikası özellikle muhafazakar kanat tarafından sert eleştirilere tabi tutulmaktadır. Muhafazakar kanada göre İngiltere, yüzyıllar boyu devam eden bir süreçte temelde ulusal kimlik sayesinde bir arada tutulan farklı bir kültür geliştirmiştir ve bu konum sürdürülmelidir. Ülkenin çokkültürlü olduğu iddiası, azınlık kültürlerinin ülke kimliği açısından, çoğunluk kimliği ile aynı derecede önemli olduğu, bu kimliklere saygı gösterilmesi, kimliklerin korunmaları ve hatta zamanla asimile olmaları yönünde teşvik edilmemeleri gerektiği anlamına gelmektedir ki, tüm bu argümanları reddettiklerinden dolayı İngiliz muhafazakarlarına göre, İngiltere çokkültürlü bir toplum değildir. Ancak muhafazakarların aksine, İngiliz liberalleri bu tanımlamayı kabul etmekte bir zarar görmemektedir (Parekh, 2002: 8).

Başka bir Avrupa ülkesi olan Fransa’da durum çokkültürlülük politikaları açısından tamamen farklıdır. Fransa tüm diğer Avrupa ülkelerinden çok daha fazla göçmen almasına rağmen, kendini çokkültürlü bir toplum olarak

görmemektedir (Walzer, 1998: 54). Bu ülkede liberal ve muhafazakar ayrımı olmaksızın, çokkültürlülük olgusu reddedilmektedir.

Fransa'da kültürel farklılığın fiziksel mevcudiyetine rağmen, kavramsal yokluğa mahkum edilmesinin kimi açıklamaları bulunmaktadır. Bu durumun başlıca nedeni, ülkede kökleşen cumhuriyetçi ulus-devlet modelinin devrimci yapısı gelmektedir. Kilise ve *ancien regime*' e (1789 Fransız İhtilalinden önceki politik ve sosyal sistem) karşın verilen siyasi mücadele sonrasında yaratılan Fransız milliyetçiliğinin niteliği konuya ışık tutmaktadır. Bu milliyetçilik algısı daha çok popülist ve halkı bir davaya adanmış yurttaşlar topluluğu olarak göklere çıkarılmaktadır. Oluşturulan yeni ulusal kimliği dini, etnik ya da tarihsel olarak Fransız kanından gelmekten öte, belli idealleri sahiplenmeyi öncelemektedir. Fransa da kişi cumhuriyetçi olarak, sözcüğün yeni anlamıyla *Fransız* da olmakta, devrimci ruh dorukta olduğunda yabancılar, Fransız dilini öğrendikleri, kendilerini cumhuriyete adadıkları, çocuklarını devlet okullarına gönderdikleri müddetçe, hoş karşılanabilmektedirler (Walzer, 1998: 54-55). Güçlü bir vatandaşlık fikrine dayanan Fransız siyasi geleneğine göre, Fransız vatandaşı olmak demek, serbest iradeyle Fransız ulusuna bağlanmak ve diğer vatandaşlarla aynı haklara, görevlere sahip olmak anlamına gelmektedir. Böylelikle Fransız geleneği yalnızca vatandaşları tanıyan ve bunun dışındaki azınlıklara kamusal alanda yaşama hakkı vermeyen bir yapıya bürünmüştür. Vatandaşlar herhangi bir şekilde azınlık da olsalar; örgütlü, dışlayıcı, az çok sürekli bir statü anlamına gelen bir azınlık grubu içinde yer almazlar. Fransa'nın temel algılayışı, Fransız kültürünün değerlerini sadece Fransızlara has değerler olmanın ötesinde evrensel geçerliliği olan değerler olarak kabul etmiş olmasına dayandığından, azınlıkların da bu yaklaşımı kabul etmelerinde bir sakınca görmemişlerdir. Böyle bir kültür, elbette ki azınlıkların toplum hayatındaki farklı temsillerini kabul anlamına gelen çokkültürlülüğü bir politika olarak tanımayacaktır (Parekh, 2002: 8-9).

Çokkültürlülüğü ve çokkültürlülükle bağlantılı olan “Tanınma politikası”nın içerdiği sözkonusu problemleri anlayabilmek için incelenmesi gereken ülkelerden biri de Kanada’dır. Kanada’da ki Quebec Eyaletinde, Mart 1982’de kabul edilen ve tüm vatandaşların aynı haklara sahip olduklarını, onların kültür ve dil çoğulculuğuna saygı gösterilmesi gerektiğini vurgulayan “Haklar ve Özgürlükler Temel Yasası”na dayanarak yürürlüğe konan, son derece kapsamlı pozitif diskriminasyona karşılık gelen uygulamalar vardır. Quebec Eyaleti, gerek tarihi, gerekse kültürü bakımından özelde Kanada’nın diğer eyaletlerinden, genel olarak Kuzey Amerika’nın bütününden anlamlı farklılıklar göstermektedir. Bu farklılığın sebebi Amerika’nın ve Kanada’nın siyasi şekillenmesinde etkisi büyük olan puriten Anglo-Saksonların Kuzey Amerika’nın bu bölgesine çok az yerleşmiş olmaları ve bu bölgedeki göçmenlerin ezici bir çoğunluğunu, Fransa’da devrim olup bittikten sonra bile, uzun bir süre kral/lığı/a duygusal bağlılıklarını sürdüren Fransız kökenli göçmenlerden meydana gelmesidir. Nitekim bölge XVII ve XIX. yy.lar boyunca, Fransız yönetimi altında kalmıştır. Fransız Devriminden sadece iki yıl önce çıkarılan *Quebec Kanunu* (22 Haziran 1774) ile, Quebec’in köklerine yani Fransız Krallığı’na bağlılığı tescil edilmiştir. Bununla birlikte, Anglo-Sakson kökenli Protestanlara Yukarı Kanada da verilen çok geniş bir bölgede çoğunluğu oluşturmaları ve Kanada’nın bugünkü siyasi yapılanmasını meydana getiren federal yönetimi tesis etmeleri ve 1790’larda Aşağı Kanada denilen bölgede sıkışıp kalmış Fransız kökenli Quebecililerin, federal hükümetin Quebec’e karşı uyguladığı ayrımcı siyasetten çok zarar görmeleri, Quebec’i federal birliğe karşı gönülsüz bir şekilde de olsa dahil olmaya götüren sürecin önünü açmıştır (Taylor, 1996: 63). Ancak bu beraberlik, zaman zaman tatsız olaylarla açığa çıkan sancılı bir birlikteliktir. Nitekim XX. yy.ın ikinci yarısında Quebec’in Kanada’dan bağımsızlığını hedefleyen hareketler teşekkül etmiştir. Yetmişli yılların başlarında ayrılıkçı terör olaylarına tanık olunmuş, yine bu yıllarda federalizme karşı çıkan ayrılıkçı *Quebec Partisi* genel seçimlerde oyların %41’ini almayı başarmıştır.

Sözkonusu partinin gücünü arttırması sonucu, 1980 'de Quebec'in hükümranlığı referanduma sunulmuş, bölge halkının %59,5'i⁴ tercihlerini federal birlikte kalmaktan, dolayısıyla Quebec'in egemen bir devlet olmasının reddinden yana kullanmışlar, takip eden yıllarda federalist eğilimlerde belli bir güçlenme gözlenmiştir. Bu yıllarda da Quebecclilerin taleplerine cevap vermeyi hedefleyen yasa kabul edilmiştir. Ancak doksanların başlarından itibaren tüm dünyayı etkisi altına alan yerellikçi talepler, bu tür eğilimler için her zaman verimli bir toprağa sahip olan Quebec'te de etkisini göstermiştir. Doksanlı yılların sonunda yapılan, son bağımsızlık referandumunda eyaletin federal birlikte kalması çok küçük bir farkla sağlanmıştır (%50.39'a karşı,%49.6) (Yürüşen, 1998:103).

Taylor, tanınma politikası çerçevesinde yürürlüğe konulan, Kanada'da ki "Haklar sözleşmesi"nin Quebec'e uygulanmasının ortaya çıkardığı pozitif ayrımcılık eksenli politikalarla ilgili şu örnekleri verir: Quebec'te "Haklar Sözleşmesi" uyarınca dille ilgili olan ve yasal bir zemine kavuşturulan bazı uygulamalar vardır. Hangi ebeveynlerin çocuklarını İngilizce eğitim veren okullara gönderebilecekleri yasayla belirlenmiştir. Bu yasaya göre, Anglo-Sakson kökenli olanlar dışındakiler çocuklarını İngilizce eğitim veren bir okula gönderemezler. Türk kökenli, Quebec'e yerleşmiş bir Kanada göçmeni, çocuğunu İngilizce eğitim veren bir okula gönderememektedir. Ayrıca elli kişiden fazla çalışanı olan şirketlerde kullanılan dilin Fransızca olmasını zorunlu tutan bir yasa vardır. Bu durum, televizyon kanallarında kullanılan dilin Fransızca olması gibi bir sonuç yaratmak için elverişli ortamı hazırlamıştır. Ayrıca ticari sözleşmelerde kullanılacak dilin Fransızca olması zorunluluğu da bu yasa kapsamındadır. Taylor'a göre, bu tür uygulamalar mevcut çeşitliliği yani çokkültürlülüğü muhafaza etmekte etkili olsa bile, yeni çeşitlilik unsurlarının oluşumuna açık değildir (Taylor, 1996: 64).

⁴ Quebec'in nüfus dokusunun %80'i Fransızca konuşan Fransızlardan, %20'si İngilizce konuşan Anglo-Sakson kökenli İtalyan, Alman, Slav ...kökenli gruplardan oluşmaktadır.

Yürüşen'in bu durumu değerlendiriş biçimi de; çokkültürlülüğün, asıl bileşenini ve dinamiğini, bireyi, gözden kaçıran bir kusurla, malûl olduğu şeklindedir. Belli bir çevrenin içine doğan bireyler, içine doğdukları çevreyle mutlaka belli bir biçimde ilişki kurmazlar. Örneğin, Fransızca konuşan, fakat çocuğunu Fransızca değil İngilizce eğitim veren okullara göndermek isteyen bireyler olabilir. Bu istek, çeşitliliğin daha da çeşitlenmesini sağlayacak, aynı isteğe sahip diğer bireylerinde bu yolu izlemesine neden olacak, sosyolojik bakımdan dikkate alınması gereken anlamlı bir topluluk oluşturabilecektir. Fakat çokkültürlülüğün unsurlarından birinin, kendine mensup olanların büyük çoğunluğunun iradesiyle "toplu amaçları" benimsemiş olmaları ve çokkültürcülük adına içine doğan herkese, kendisine ait bu "amaçların" benimsenmesinin dayatılması, bu durumun gerçekleşmesini engellemekte, Quebec'te ve tüm ulus devletlerde olan bu durumu ortaya çıkarmaktadır. Yürüşen söz konusu örneği; yani ister Fransızca konuşan bir Fransız ya da Quebecli, ister Türk kökenli bir Quebecli olsun çocuğuna, "iki dilli" hatta "çok dilli" olan bir toplumda istediği dilde eğitim aldırıyor oluşunu, özerkliğine indirilmiş bir darbe olarak değerlendirir. Çünkü bu ona göre, kendisi için en iyinin ne olduğunu tespit edecek erişkinliğe ulaşınca kadar, adına karar alma yetkisinin meşru olduğu çocuğu için doğru kararlar alamayacağını zımni ifadesidir. Ayrıca, bireyin içine doğduğu kolektivitinin stereotiplerine mahkum olması anlamına gelmektedir. Bu nedenlerden dolayı, ona göre tanınma politikasıyla, zorlama politikası arasında fark yoktur (Yürüşen, 1998: 108-111).

Dünyada çokkültürlülük olgusu ve olguya yönelik bazı tartışmaların ele alındığı bu başlık altında yer verilmesi gereken önemli bir konu da, çokkültürlülük olgusunun Türk toplumsal yapısındaki yeridir. İlerleyen bölümlerde farklı ülkelerdeki çokkültürlülük politikalarına yeri geldikçe değinilecektir.

4.4 TÜRKİYE'DE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK OLGUSU

Türkiye, fiziksel özellikleri değerlendirildiğinde, birbirinden kolayca ayırt edilemeyen ve aralarındaki dinsel farklılıkların mezhep ayrışmalarından kaynaklandığı, etnik anlamda Türklerin büyük bir çoğunluğu oluşturduğu etnisitelerden müteşekkil, bu yüzden de ilk bakışta daha az sorun yaratması beklenir gibi görünen bir çeşitlilik içeriğine sahiptir. Bununla birlikte Türkiye, kendine özgü modernleşme serüveninin bir sonucu olarak, hayat tarzlarında çok açık bir şekilde beliren ve cumhuriyetin ilanıyla birlikte devletin belli değerler, kavramlar üzerine inşa edilen hayat tarzlarını empoze ve teşvik etmesi hatta desteklemesi neticesinde unsurları arasındaki gerilimlerin dönem dönem çok sancılı boyutlara vardığı bir çeşitlenme yaşamıştır ve yaşamaya devam etmektedir.

Takip eden bölümde bu olgunun Türk toplumundaki tarihsel yapısına, günümüz Türk toplumuna olan etkilerine ve bugün nasıl değerlendirildiğine değinilecektir.

4.4.1 *Çokkültürlülük Kavramının Türk Toplumsal Yapısını Çözümlemedeki Yeri*

Geçmişte de bir çok toplumun birden fazla kültürel topluluktan oluştuğu düşünüldüğünde, çağdaş çokkültürlü toplumlara tarihte ilk kez rastlandığını söylemek pek de doğru görünmemektedir. Ancak günümüzdeki çokkültürlü toplumları seleflerinden ayıran bazı temel nitelikler vardır.

Bu niteliklerden biri, geçmiş zaman toplumlarındaki azınlık kültürlerin kendilerine tanınan bağımlı konumları kabul etmeleridir. Baskın grupların azınlıklara tanıdığı sosyal ve siyasal hakların, azınlıklar tarafından kabul edilip hatta onlara verilen coğrafi alanların dışına çıkılmıyor oluşu da, bu kabulün göstergelerindendir. Söz konusu durumun önemli örneklerden biri olan Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde, büyük Hristiyan ve Yahudi topluluklar yer almış ve bunların çoğuna “çağdaş batıdan” daha fazla özerklik tanınmıştır. Temel olarak Osmanlı, içerisinde *zimmiler* ya da *korunan topluluklar* olarak bilinen gayr-ı müslim azınlıkları barındıran bir ülke olmuştur. İslami esasları izlemiş, vatandaşlık haklarının tamamına sahip olan Müslümanlar tarafından yönetilmiştir. Diğer kültürel gruplar ise kendilerine tanınan, kültürel alandaki oldukça geniş, siyasi alanda ise daha az olan haklarla yaşamışlardır. Osmanlı imparatorluğu, klasik Avrupa feodalizminden farklı bir üslup benimsemiş, azınlık gruplara karşı dikkate değer biçimde hoşgörülü davranarak, tam bir tarafsızlıkla adalet dağıtmıştır (Parekh, 2002:9-80).

Türkiye, kendine özgü bir çeşitlilik tecrübesine sahip olan; farklı dilleri, dinleri, etnik kökenleri kısacası farklı kültürleri taşıyan insanlarla barış içinde, nasıl bir arada yaşanabileceğine dair gelenekselleşmiş bir anlayış sergileyen ve konuyla ilgili pek çok örnek bulabileceğimiz bir ülkedir. Osmanlı İmparatorluğu’nun *millet sistemi*, dinsel hoşgörü bakımından, dikkat çekici bir model olarak karşımızda durmaktadır. Neredeyse yarım milenyum boyunca, grup - topluluk eksenli çokkültürcü yaklaşımları, Kymlicka’nın tanımıyla “teokrasiler federasyonu” olarak, tüm kültür elemanlarını barış içinde bir arada tutup, hepsini istikrarlı biçimde yöneten Osmanlı tarafından kurulan sistemin derinliğini, anlamını ve değerini göstermektedir (Yürüşen, 1998: 64). Ayrıca bu durum farklı kültürlerin barış içinde bir arada yaşayabilmelerinin formüllerini içermesi bakımından da özel bir değere ve öneme sahiptir.

Osmanlı Türkleri, özellikler XV ve XVI yüzyıllarda imparatorluğun sınırlarını bütün Ortadoğu'yu, Kuzey Afrika'yı, Balkanları, Orta ve Doğu Avrupa'nın bir kısmını içine alacak şekilde fetihler yoluyla genişletmişlerdir. Bu nedenle imparatorluğun egemenlik alanları içinde, farklı dinlerden ve mezheplerden çok sayıda topluluk bir araya gelmiştir. Basiretli, emperyal bir vizyona sahip her yönetimin fark edebileceği gibi; Osmanlı İmparatorluğu da, bu toplulukların sürekli güç kullanımıyla bir arada tutulmasının imkansız olduğu gerçeğini fark edebilmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun içinde vücut bulduğu dünya, hayatın sadece dinle anlamlandırıldığı, dinsel kavrayışın, ahlakın ve hukuk kurallarının belirlediği; seküler kaynakların son derece sınırlı olduğu bir dünyadır. Bu dünya içinde belli bir bölgede yoğunlaşan, ortak bir dile sahip olmaları bakımından gelecekteki ulusların tohumları sayılabilecek olan etnik topluluklar da ilahi kaynaklara tabidir. İmparatorluk siyasi yönetimi, güvenin tesisinde çok önemli olan doğal basiretin gereğini yerine getirmiş ve her bir dinsel grubun kendisini diğerleri karşısında eşitsiz durumda hissetmeyeceği, bir tür kendi kendini yönetim yapılanmasına gitmiştir. Yani üç Müslüman olmayan azınlık (Yunan Ortodokslar, Ermeni Ortodokslar, Yahudiler) kendi kendilerini yönetmeleri merkez tarafından kabul edilen ve idari olarak tanınan topluluklar olarak görülmüşlerdir. Bu toplulukların her birine, etnik ve dinsel temelli çeşitli idari yerel birimler bağlanmış, her millet bir bakıma, statüsü baş hahama ve iki Ortodoks patriğine denk düşen kilise lideri tarafından yönetilmiştir. Bu yapı, imparatorluğun egemenliği altına giren toplulukların hayatlarında, girmedikleri döneme göre herhangi bir farklılık yaratılmadığını göstermektedir. Osmanlı imparatorluğu bu yapıyla bütün ilgilerini kolektif kültürel kimlik üzerinde odaklaştıran, çokkültürcülerin bile düşlerinin ötesine geçen siyasi uygulamaların örneği olmuştur. Bütün dini toplulukların gelenekleri ve dinsel pratikleri saygıyla karşılanmış ve korunmuştur. Din değiştirmek (Müslüman olmak seçilse bile) yasaklanmış, "dönme"lere de her grubun kendi geleneği içinde kalınarak, cezalar verilmiş, farklı dinlere üye olan kişiler arasındaki evliliklere sınırlamalar getirilmiştir. "Cizye" adlı bir vergi karşılığında askere alınmayan Müslüman olmayanların hayatları ve güvenlikleri; Türklerle,

devşirmelere dayanan savunma güçleri tarafından sağlanmış, böylece bu topluluklar savaş tehlikesinden uzak ve imparatorluk öncesi döneme göre daha da garanti altında yaşamışlardır. Toplu ibadet özgürlüğü sağlanmış, kiliselerin ve manastırların mülkiyetleri, aynı dönem Fransa’ da yaşayan bir Protestan’ın hayal bile edemeyeceği biçimde güvence altına alınmış, kiliselere kendi okullarını kurma hakkı verilmiştir. Farklı dine üye toplulukların birbirlerine baskı yapması, yasalarla engellenmiştir (Özbudun, 2003: 59).

Kymlicka, Osmanlı sisteminin genel olarak insancıl, grup farklılıklarına karşı hoşgörülü, çarpıcı biçimde de istikrarlı olduğunu belirtmektedir. O, Osmanlı İmparatorluğunun, tarihte hiçbir imparatorlukta olmadığı biçimde farklılıkları esas alarak yönetildiğini, bu çokdinli-polietnik yapının çok düzenli biçimde işlediğini, Müslüman, Hristiyan ve Yahudilerin yan yana ibadet edip, ekonomik faaliyetlerde bulunarak kültürlerini zenginleştirebildiklerini vurgulamaktadır (Kymlicka, 1998: 157). Osmanlının yönetiminde esas olan bu politika; insanların kendileri için hayatı anlamlı kılan ve onlara birlikte yaşayabilmelerinin belli başlı kurallarını veren değerler sisteminin kaynağı olduğunu bildikleri dinsel-geleneksel yapıları böylesine koruma altına alan bir siyasi güce güvenmelerini, siyasi yapının üzerine inşa edildiği dengeyi tahrip edici dinamikler (ulusçuluk gibi) etkilerini gösterinceye kadar bu sisteme bağlı kalmalarını sağlamıştır (Yürüşen, 1998: 65).

Osmanlı İmparatorluğunun egemenlik alanı içindeki dinsel toplulukları kabul etmeye ve tanımaya yönelik sistemi, ulusçuluk dalgalarının yükselmeye başlamasıyla birlikte çatırdamaya başlamış, imparatorluğun çöküşüne neden olacak sürecin önünü açmıştır. Bu durum imparatorluğun devamı ve doğal mirasçısı olacak olan yeni devletin, kuruluşundan başlayarak sancılarını yaşadığı bir tür “çeşitlilik” dolayısıyla “özgürlük” korkusu üstüne yapılanmasına yol açmıştır. Bu korkunun kaynağı olarak, imparatorluğun çöküş süreci içinde yaşanan ve kolektif hafızaya kazınan olaylar gösterilebilir.

Çöküşü engelleyebilmek için imparatorluk yöneticilerinin, Kymlicka'nın da dikkat çektiği gibi, imparatorluğun teokratik yönetim modelini, değişik ulusal grupların bir araya geldikleri seküler-liberal demokratik özyönetim modeline doğru dönüştürmeye yönelik teşebbüsleri de çöküş sürecinin seyrini değiştirememiştir. Ancak bütün girişim ve uygulamalar, etkileri daha sonraki zamanlarda daha da yoğun biçimde hissedilecek olan köklü ayrışmaların da zeminini hazırlayarak, yıkıcı başarısızlıklarla sonuçlanmıştır (Kymlicka, 1998: 159).

İmparatorluğun dağılmasının ardından kurulan yeni devlet, yıkıcı başarısızlığın nedenleri konusunda son derece açık, kesin ve mutlak yargıları somutlaştıran düşünceler bütünü içinde inşa edilmiştir. Devletin tüm politikaları bu düşünceler bütünü çevresinde ve çerçevesinde, aynı yıkımın bir daha tekrarlamaması hedef alınarak belirlenmiştir. Etnik, dinsel, kültürel çeşitlilik bir devletin iç barışı ve istikrarı açısından yıkıcı olabilmekte ve bunun böyle olduğu bizzat yaşanan ve anıları Balkan göçmeni Türk grupların her ricatında sürekli tazelenen tecrübelerle sabitlenmektedir. Bu nedenlerle yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinin, çağın yönelimlerinin ve koşullarının da etkisiyle, izlediği politika farklı olmuştur. Çağın ruhuna da uygun olan bir politikayı izleyen Türkiye Cumhuriyeti kurucularının düşüncelerinin şekillenmesinde, içinde bulunulan dönemde yaygın olan entelektüel atmosfer de etkili olmuştur. Örneğin; bireysellik ve özgürlük savunusuyla modern liberalizmin başlangıcına yerleştirilebilecek olan John Stuart Mill "Temsili Hükümet Üstüne Düşünceler" adlı çağın siyaset düşüncesini derinden etkileyen eserinde, farklı ulusal grupların bir arada bulunduğu bir ülkede, özgür kurumların oluşturulmasının neredeyse imkansız denecek ölçüde güç olduğunu vurgulamıştır. Mill'e göre; insanlar arasında - onların ortak tecrübelerinin eseri olan - bir duygu yakınlığı olmaksızın, özellikle farklı dillerde yazılıp konuşuluyorsa, temsili hükümetin işleyebilmesi için gerekli olan birleşik kamuoyu varolamamaktadır. Asıl olanın tecrübeye dayalı bilgi olduğu bir geleneğin siyasetteki yansıması ve yankısı sayabileceğimiz bu

düşüncelerin doğal bir sonucu olarak Mill, özgür kurumların zorunlu koşulunu, yönetimlerin sınırlarının genellikle birbirine benzeyen ulusal toplulukları bir araya getirecek şekilde belirlenmesi gerektiğini savunmaktadır (Yürüşen, 1998: 69).

İmparatorluğun yükselme dönemindeki yöneticilerin, devletin varlığını ve sürekliliğini garanti altına alacak olan basiretli siyasi tercihlerini, doğrudan doğruya onun içinde vücut bulduğu koşullardan ve gerçeklerden yani olgulardan çıkartmaları gibi, Türkiye Cumhuriyetinin kurucuları da yeni devletin yapılanması konusunda böyle yapmışlardır. Bu nedenle, imparatorluğun varlığının ve sürekliliğinin garantisini, onun çokdinli, polietnik yapısına uygun olarak “farklılıkları” tanımaya dayanan siyasi bir yapılanmada bulmaları gibi; yeni devletin kurucuları da bu devletin varlık teminatını “benzerliği” esas alan bir değerler örgüsüne “ulusçuluğa” dayandırmışlardır (Yürüşen, 1998: 70).

Türkiye gibi ulus devlet yapısını türdeş bir millet tanımına dayandırmış olan ülkelerde çokkültürcülük tartışmasının aldığı biçim kendine özgü bir seyir izlemektedir. Bilindiği gibi Türkiye’de misak-ı milli sınırları içinde kalan herkesin Türk olduğu varsayımı kabul edilmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında bu kavram ciddi ırksal yüklemelerle kullanılmışsa da, nihai ve anayasal anlamda Türklük ırksal olmaktan ziyade bir çeşit teritoryal , belli bir bölgeye ait, vatandaşlık kavramı olarak geliştirilmeye çalışılmıştır. Kavramın Lozan Antlaşması ile birlikte içine giren zorunlu unsurun İslamlık bağı olduğu, bu nedenle de Kürtlüğün bu kavramın muhtevasından dışlanmadığı söylenebilir. Bundan dolayıdır ki; Türkiye’de azınlıklar kapsamına, Müslüman oldukları için Kürtler girmezken, Türk olduğu halde başka dinlere mensup olan bir çok etnik grup girebilmiştir. Türklüğün cumhuriyetin kuruluşunda kazandığı bu içerik, değişik dönemlerde, değişik siyasal tutumlar yüzünden farklı müdahalelere, farklı işlemlere konu olmuşsa da, genellikle ifade

edilmeyen dinsel bağ varlığını hep korumuştur. Nitekim çokkültürlülük tartışmasının ilk çağrışımı, uzun yıllar süren çatışmaların da doğal sonucu olarak hep Kürt sorunu ve bunun uyandırdığı bütünlükçü duyarlılıklar olmaktadır. Çokkültürlülük ve bunun siyasal sonuçlarıyla ilgili tartışmanın bu hassas noktada düğümleniyor oluşundan dolayı, Türkiye’de bu konuda ciddi bir mesafe katedilememiştir (Özbudun, 2003: 68).

Çokkültürlülük çok daha geniş ve çok daha açık uçlu bir siyasal proje olarak tartışıldığında, ortadaki tek eksenin Türklük-Kürtlük ekseni olmadığı, bunun çok daha kapsamlı bir demokratik açılımın uygun bir zemini olduğu görülebilir. Türkiye’de farklı kültürler denildiğinde akla gelen, Kürtler, Çerkezler, Zazalar, Lazlar gibi etnik unsurlar kadar; Aleviler, Sünniler, Nakşibendiler ve cemaatler gibi dinsel ve mezhepsel unsurlar ya da Masonlar, çevreciler gibi örgütlenmeler etrafındaki alt kültürel oluşumların her biri kendini ifade etmenin, kendini tanıtmanın yollarını aramaktadır. Bunların her birinin siyasi ve toplumsal hayattaki varoluş mücadelelerini çokkültürcülük kapsamında görmek konuyu basitleştirmek olabilir. Bütün bu unsurların yer aldıkları toplumsal ve siyasal özne konumları, demokratik süreçlerin seyrine daha uygun düşmektedir. Buradaki uyum sorununu ortaya çıkaran, bütün bu unsurların bir bakıma birbirinin üstüne binen özel konumlarıdır yani çokkültürlülük havzası içinde aynı anda bir çok kültürel aidiyetin bir grupta ya da bir bireyde temsil edilmesi söz konusu olabilmektedir. Örneğin, islami bir kültürel farkta bulunan bir insan, Türklük, Kürtlük veya Lazlığın oluşturabildiği farklara sahip olabildiği gibi; Alevilik veya Nakşibendilik, hatta feministlik farkını da iddia edebilmektedir. Öncelikle kadın olarak tanınmak isteyen feministlere karşı, sınıfsal konumlarını hatırlatan söylemin daha haksız olduğunu iddia etmenin dayanağı yoktur. Bir çok yerde olduğu gibi Türkiye’de de söylemin kurucu rolünün önemi atlandığı taktirde, kültürel fark olarak gösterilen hiçbir özelliğin sınırı daha fazla belirginleşmemekte aksine daha çok muğlaklaşmaktadır. Çünkü kültürler, bir dereceye kadar milletler gibi doğal bir mevkiye sahip olmaktan ziyade, söylemsel bir mevkiye

dayanmaktadırlar. Ancak söylemsel bir içeriğe sahip olmaları gerçekten de kültürlerin var olmadıkları anlamına gelmemekte ve kültürler şu ya da bu sürecin bir sonucu olarak siyasal arenadaki yerlerini almaktadırlar (Aktay, 2004: 6). Sonuçta da belli bir grubun kendini kültürel bir beden olarak var etme iddia ve iradesini içermektedirler.

Türkiye’de çokkültürcülüğün tartışıldığı bağlamda çeşitli tehdit unsurları mevcuttur. Bu unsular terör ve irticai hareketler konseptlerinin ufukları içinde belirlenmektedir. Her iki tehdit konsepti ve bu konseptlerin tepki verdiği tehditler, kültür kavramı hakkında derinlemesine herhangi bir analiz yapılabilmesini zorlaştırmaktadır. Kurucu ideolojisi itibariyle islami bir mirastan devralınan “tevhitçi” reflekslerle, modern ulus-devletin alımlı değerlerinden olan “tekçiliğin” uyumuyla şekillenen, üniter ideoloji, farklılığın her çeşidini tehdit olarak ele alan bir bünyeyi özenle işlemiştir. Fiili gerçekliği itibariyle kültürel açıdan çeşitli bir yapı arzeden ülke, hukuken bir mermer pürüzsüzlüğü esasında; öğretimin, siyasetin, ülkenin ve ideolojinin birliğini hedeflemiştir. Ancak bu birlik, Türkiye gibi Osmanlı bakiyesi ve Osmanlının bütün renkli dokusunun bir numunesini oluşturan misak-ı milli içerisindeki ifadesi kolay olmamıştır (Aktay, 2004: 7).

Oluşum döneminde, Türk Milletinin birbirinden ayırt edilebilecek üç tanımı gelişmiştir. Birincisi 1924 Anayasası’nda geçen şekliyle teritoryal, yani Türkiye’de yaşayan herkesi Türk sayan, farklılıkları görmezden gelen tanımdır. Bu tanımın içinde etnik kökenine bakılmaksızın herkes eşit Türk vatandaşdır. İkinci tanımda ise Türkiye’de yaşayıp da Müslüman olan herkesin Türk sayılmasını sağlayan tanım olmuştur. Bu tanımda, bu gün Batılı ülkelerce azınlık olarak görülmeye çalışılan ve kendileri arasında da bu görüşe kayda değer bir taraftar kitlesi bulan Kürtlerin, azınlık sayılmadan Türklerin yararlandığı tüm haklardan eşit olarak yararlandırılacağı öngörülmektedir. Geçerlik değeri çok yüksek olan bu tanımın sorunu, bütün

Türklerin Müslüman olmalarına karşılık, bütün Müslümanların Türkçe konuşmuyor olmaları gerçeğidir. Üçüncü tanım ise, “yüksek Kemalizm” denen ideolojinin pratiği içinde sivrilen ve etno-dinsel bir karakterden dolayı daha dar bir kapsamı olan tanımdır. Her şeyden önce sadece etnik olarak Türk olanları Türk sayan bu yaklaşım Türk olmayanları da kendi içlerinde Müslüman ve Müslüman olmayanlar diye ayırarak, bunların hepsi arasında bir hiyerarşiyi geçerli kılmaya çalışmıştır (Özbudun, 2003: 67).

Bununla birlikte devletin resmi uygulamalarında her zaman birliği hedeflediği de ortadadır. Günümüzde muhtemel bir çokkültürcülük tartışmasının merkezinde yer alan Kürt özelindeki sorunun her iki taraf açısından da ifadesi şöyle gelişmiştir: Türk vatandaşlığı sayesinde Türkiye sınırları içinde yaşayan herkese eşitlik uygulamayı vadeden bir siyasal pratik orta yerde dururken, kendi dilsel ve etnik farklılığını ileri sürmek, son kertede uygulamada bir ayrıma tabi tutulmayı da talep etmekten başka bir işe yaramamıştır. Bilgin’in de işaret ettiği gibi: farklılık hakkı, haklarda farklılığa ve farklı haklara kapı açma tehlikesine yol açmıştır (Bilgin,2005: 62). Türkiye Cumhuriyeti’nin başına, kuruluşundan itibaren Kürt olduğu söylenen en az iki kişi (İsmet İnönü, Turgut Özal), Arnavut kökenli olduğu söylenen bir kişinin (Kenan Evren) gelebilmiş olması gerçeği, vatandaşlık statüsünün içerdiği iddianın samimiyetine delil olarak gösterilebilir. Pratikte bu güne kadar “münferit” uygulamaların dışında, Kürtlere yönelik bir ayrımcılık olmadığı halde, Kürt örgütlerinin Güneydoğu’daki silahlı eylemlerine eşlik eden propagandaları ve bunun özellikle İç Anadolu’daki halk üzerinde işlenen etkisi uyarınca, Kürtler Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde eşit haklara sahip olmayı hak etmeyen bir “farklı” grup olarak yavaş yavaş kamu imajında şekillenmişlerdir. Teoride eşitlik talebi içeren bir tanınma siyasetinin pratikteki sonucu, radikal ayrımcılık olmuştur (Bilgin,2005: 65).

Aynı durum Türkiye'deki İslamcı hareket içinde söz konusu olmuştur. Ellili yıllardan itibaren yürütülen İslamlaşma siyasetinin bir momentinde, kurulu sistemin dindar insanların ihtiyaçlarını gözetmediği yönünde eleştiriler yapılmıştır. İhtiyaçların gözetilmesi, bir “farklılık ilanı ve bir tanı/n/ma siyasetini” içermektedir. Farklılık talebi siyasal irade tarafından “ayırım talebi” olarak anlaşılmış ve en basit dini pratikler bile, toplumun dokusunu bozucu etkilere sahip olarak değerlendirilmişlerdir.

Göze çarpan bir tanınma talebinin Aleviler için de söz konusu olduğu söylenebilir. Aleviler de tanındıkça, hak ettiklerini düşündükleri haklara daha fazla sahip olmak yerine; daha fazla ayrıma tabi tutulmaya başlamışlardır.

Kuruluş esası itibariyle “ulus–devlet” olarak inşa edilen Türkiye Cumhuriyetinin, bu günkü genel durumuna bakıldığında, Cumhuriyetin içinde vücut bulduğu koşullardan çok daha farklı bir görünümle karşılaşılmaktadır. Doğuşu esnasında, vatandaşlarına, *vatandaşlık* duygusu vermek için tüm koşullara sahip gibi görünen Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşunun üzerinden geçen zamana rağmen, vatandaşlarına bu duyguyu vermekte *kısmi* bir başarı göstermiştir. Daha açık bir ifadeyle, vatandaşlarıyla, bir devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti arasında azımsanmayacak bazı problemler vardır. Genel seçimlere katılan seçmenlerin %21'inin oyunu alarak ülkenin en büyük siyasi gücü haline gelen bir partinin (Refah Partisi) kapatılması, üniversite öğrencilerine kılık kıyafet konusunda dayatmalara gidilmesi, düşünce ve ifade özgürlüğünün sınırlamalara tabi olması gibi örnekler devletle vatandaşlar arasındaki problemlerin içeriğini ve ciddiyetini ortaya koymaktadır. Bu durumun nedeni olarak, Türkiye Cumhuriyetinin vatandaşlarına hayat tarzı empoze eden ideolojik bir devlet haline dönüştürenlerin çeşitlilik, özgürlük ve güven arasındaki ilişkiyi kuramamış olmalarıdır. Bunun ne kadar belirleyici olduğunu anlayabilmek için, değerler örgüsünün, ideolojik devlete değil,

tarafsız devlete götüren liberal perspektifte, bu ilişkinin nasıl tesis edildiğine bakmak gerekir (Yürüşen, 2002:73).

Yürüşen, cemaatçi bir bakış açısıyla, liberal devleti iyi hayatın veya mutluluğun ne olduğuyla ilgilenmeyen, bu tür unsurları empoze etmekle ilgilenmeyen *minimal devlet* olarak tanımlar. Devlet minimal olmak durumundadır; çünkü devletin üyelerine iyi hayatın ne olduğuna, mutluluğun kaynaklarına ilişkin anlamlı inançlar ve değerler örgüsü sunmak gibi bir işlevi olamaz. Bununla beraber varlıklarını devam ettirebilmek için, çeşitlilik gösteren kültürel unsurlara sahip topluluklara; değerleri, inançları empoze etmeye çalışan gruplara müdahale etmelidir. Bunun en iyi yolu ise, devletin temel olarak iç ve dış güvenlik ile ilgili askeri bir fenomen, ama saldırıdan ziyade savunma amaçlı askeri bir fenomen olarak, minimal devlet olmasıdır. Minimal devlet moral bir birim değildir ve iyi hayatın ne olması gerektiği konusunda herhangi bir vizyon sunmaz. Bu politik tavır devlete; hangi inancı paylaşırlarsa paylaşınsınlar, ya da hangi ortak değerler bütünü etrafında bir araya gelerek bir topluluk oluşturmuş olurlarsa olsunlar, vatandaşlarının meydana getirdiği bütün topluluklar karşısında devletin eşit ve tarafsız olması demektir. Fakat tüm bu yapılanmasına rağmen, topluluk eksenli minimal devlet anlayışının da bir iç gerilimi olabilir. Topluluğun kendi varlığını sürdürebilmesi için kendi değerler örgüsünü, her yeni üyesine, kendini var eden geleneksel yapı içinde biçimlenmiş yollarla aktarması gerekir. Aksi halde topluluk hayatiyetini koruyamaz. Osmanlı İmparatorluğunun topraklarındaki toplulukların bağlılığını kazanmasının nedeni, onlara tanıdığı bu otonomidir.

Minimal devletin önemli kriterlerinden olan tarafsızlıkla ne kastedildiğine de açıklık kazandırmak gerekir. Tarafsızlığı değişik şekillerde kategorilendirirsek ilk olarak *fırsat tarafsızlığına* değinilmelidir. Belli bir etnik grubun üyesi olması nedeniyle bireyin önündeki bazı kapılar kapanıyorsa, bu durumda fırsat tarafsızlığından söz edilemez. Diğer bir tarafsızlık kriteri,

sonuç tarafsızlığıdır. Buna göre bir devletin tarafsız ve o devletin etkinliklerinin meşrulaştırılabilir olması için, bu devletin etkinlik ilkelerinin, kurumlarının, uygulamalarının belli bir hayat tarzının tercih edildiğine veya diğerlerinin hayat tarzlarını yaşamalarına güçleştirdiğine dair izin vermemelidir. Birbiriyle ilişkili olan iki tarafsızlık kriteri ise; *amaç tarafsızlığı* ve *prosedür tarafsızlığıdır.* Amaç tarafsızlığı, devlet politikalarının herhangi bir hayat tarzına ya da iyi anlayışına diğerleri üstünde bir destek vermek için gayret gösterilmemesi ilkesine dayanır. Prosedürel tarafsızlıkta ise; devlet politikalarının iyi hayata dair herhangi bir iyi anlayışının varsayımsal asli üstünlüğüne başvurulmaksızın meşrulaştırılması gerekliliği esas alınır (Yürüşen, 2002:74-78).

Bu tarafsızlık kriterleri, Türkiye’de yaşanan bazı problemlerin doğasını kavrayabilmek; yani çeşitlilik, özgürlük ve güven ilişkisinin tesisinde neyin eksik olduğunu anlayabilmek için önemli ip uçları vermektedir. Kriterlerin uygulanmasında eksik kalan pek çok nokta olduğu bir gerçektir. Türkiye’de dini, inanç sistemi, etnik kökeni ne olursa olsun iş adamı olabilmenin önünde herhangi bir engel yoktur. Ancak bir devlet dairesinde çalışma söz konusu olduğunda, aynı uygulamayla karşılaşmamaktadır. Devlet, faaliyetlerinde herhangi bir hayat tarzının diğerlerine tercih edildiğine dair bir izlenim vermekten kaçınmaktan ziyade, belli bir değerler örgüsünü desteklemek, bu yaşam tarzının iyi ya da makul vatandaş olmanın mihenk taşı kılmak için faaliyet gösteriyormuş gibi bir tablo çizmektedir. Tek partili dönemlerde ve demokrasinin hasar aldığı uygulamalarda bu durum daha keskin bir hal almıştır. Türkiye de devletin etkinliklerinde tarafsız olmamasından kaynaklanan örneklerden bir diğeri de; üniversitelerdeki türban yasağında somutlaşan kılık kıyafet tartışmalarıdır. Türkiye’nin ideolojik bir devlet olduğunu gösteren örneklerin büyük ölçüde prosedürel tarafsızlığa aykırı düşen örnekler üzerinde yoğunlaşması dikkat çekicidir. Ancak bu durum, Türkiye Cumhuriyeti kurucularının, Türkiye’yi ulus-devlet esasına dayanarak inşa etmelerinden kaynaklanan stratejik bir hata değildir. İslami bağlılıkların

bireylerarası ortak ve anonim alanda daha fazla belirginleştiği örneklerden; bedeli çok ağır ödenen terör olaylarına kadar pek çok sorunun kaynağı; Türkiye'nin Osmanlı'dan kalan çeşitliliği ya da "Türk" çoğunluğu eksen alan ulus-devlet yapılanması değildir. Asıl sorun, Türkiye'de ulus-devletin, siyasi meşruiyetin kaynağı olarak rızanın ve rızadan kaynaklanan güvenin önemini gerektiği ölçüde taktir edemeyen bir "ulusçuluk" anlayışı üzerine inşa edilmiş olmasıdır. Türkiye'nin ideolojik bir devlet olarak yapılanması, devletin liberal anlayışa karşıt biçimde, söz konusu ideolojiyi aktarmanın bir aracı haline gelmesidir. Türkiye'nin birbirini besleyen ve kendileri de değişik kaynaklardan beslenen çeşitliliği, bu nedenlerden dolayı korkulması gereken sorunlar olarak kavranmıştır. Devletin bu sorunları çözebilmesindeki önemli koşulların başında, tarafsızlık kriterlerinin etik ve siyasi düzlemdeki anlamlarını tam olarak kavramasından geçmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nu beş yüz yıl ayakta tutan basiretli siyasi yapı farklı değerleri, ilkeleri hoşgörüyü karşılayan, asimile etmeyen esaslara dayamıştır. Ancak bu mirası devralan yeni yapılanmanın ideolojik tavrı bazı sorunların gündeme gelmesine neden olmuştur. Bununla beraber Türkiye'nin mümkün olan en fazla sayıda vatandaşının, otoritesini gönüllü rıza temelinde tanıması, bundan dolayı da ona çok daha samimi biçimde bağlanması, izleyeceği tarafsız devlet politikasına bağlıdır (Yürüşen, 2002: 80).

Farklı kültürlere karşı hassasiyet sadece devletin kurup, gözetip, geliştirdiği bir hassasiyet olamayabilmektedir. Türkiye'ye ait verilen örneklerde olduğu gibi, devletin kurucu bir siyasetinin olduğu durumlarda bile, toplumun farklılık talebine verdiği tepkiler farklı olmamaktadır. Bu farklılık ve tanınma siyasetinin en trajik yanlarından biridir ve sadece Türkiye'ye özgü bir durum da değildir. Çokkültürlülükten söz etmemizi gerektiren bütün ülkelerde, tanınma mücadeleleri, başarılı olmuş görünüyorsa da, bu başarılar acı tecrübelerin sonrasında elde edilmiş, üstelik ancak bir devlet iradesinin hakemliğinde son aşama kaydedilebilmiştir. Aksi taktirde farklılık talepleri, toplumun içinde kargaşalara yol açıp, huzurun bozulmasına neden

olabilmektedir. Örneğin, Amerika’da zencilere karşı uygulanan ayrımcılığa son veren yasa çıkmadan önce bile, bu ayrımcılığın fanatik uygulayıcısı ve devam ettiricisi, kendi farklılığı üzerindeki vurgusuna sahip halkın kendisidir (Parekh, 2002: 126). Ayrımcı pratiğin en şiddetli olduğu dönemler yine siyahların eşitlikçi taleplerinin en fazla olduğu zamanlarda görülmüştür.

Çokkültürlülük ve tanınma siyasetlerinin toplumsal mantığı farklı işlemektedir. Çokkültürlülük söyleminin yürürlükte olduğu durumlarda bile, farklılık iddiaları toplumsal refleksi harekete geçirmektedir. Bizim içimizdeki farklılıklardan bahsettiğimizde bile “biz” denen zamirin içinde tamamen eritilemeyen, tam anlamıyla bizden olmayan bir şeylere gönderme yapılmaktadır. Bu genellikle “bütünlükçü, ulusal birlikçi” söylemlerin içinde sıkça karşılaşılan, bir durumdur “bütün farklılıklarımıza rağmen” kaydıyla işaret edilen “biz”ler, kritik anlarda, bileşenler arasındaki, ayrılıkları da açığa çıkarmaktadır. Çokkültürcülük, birbiriyle çelişen çifte bir, dışlama ve dahil etme süreçlerini içermektedir: farklı görünüşleri bir ulus tarafından tolere edilebilecek yabancılarla⁵, farklılıkları en heterojen olan ulusların selameti açısından tehlikeli olabilecek, dolayısıyla da dışlanacak yabancılar arasında bir ayrımı yapmaya çalışmaktadır.

Yabancı görme, tanımama ve bundan kaynaklanan şiddet, çoğu zaman da tanınma talebinde bulunanın değil, tanımayanın kapalılığının, ırkçılığının ya da etnosentrizminin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Tanınma siyasetinin yarattığı hareketlilik, muhafazakar ve ölü bir kültüre yapılmış “aşı”

⁵ Xenophobia; yabancı korkusu, kültürel farkın ileri sürüldüğü her yerde ortaya çıkan bir tür fobidir. İnsanlığın eski zamanlarından bu yana, bu konuda modernleşme ve küreselleşme edebiyatlarında varsayılan mesafenin katedilmiş olduğunu söylemek zordur. Anthony Giddens, modernleşmeyi bir bakıma yabancı korkusunun giderildiği toplumsallaşma biçimi olarak tasvir etmektedir. İnsanların “yabancı”ya karşı korkularının giderildiği yerler, hala ancak her türlü koruma garantisinin temin edildiği kamuya açık, kalabalık mekanlardır. Kültürel farklılıkların ürettiği “yabancılıklar”, en azından bu yabancılar “tanındık” hale gelinceye, ya da “yabancı” olanlarla bir arada yaşamak başlı başına bir kültür oluncaya kadar, bu durum toplumsal korkunun kaynağı olarak karşılanacaktır.

niteliği kazanabilir. Bunun da, gerginlikler ve çatışmalar yaratması kaçınılmazdır. Bu durumda tanınma siyaseti, tanınma talep eden mercilerin niteliğini göz önünde bulunduran bir siyasetle neye talip olduğunu iyi bilmek, bunun en uygun temsilinin nasıl olacağı konusunda, iyi bir siyaset gütmek durumundadır (Aktay, 2004: 10).

4.5 ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK POLİTİKALARININ SORGULANMASINA YÖNELİK TEPKİLER

Çokkültürlülük, belirli bir ülkede veya toplumda, sosyal kurum ve davranışları, sosyal yapı ve ilişkileri karakterize eden bir kavramdır. Bu, aynı toplumda farklı kültürel grupların varlığını ifade eden *sosyolojik çokkültürlülüktür*. Aslında ideolojik planda sergilenenler ile, sosyolojik gerçeklik planında yaşananlar birbirlerinden tamamen ayrı manzaralar yansıtmaktadır.

Aydınların önemli bir kısmı çokkültürlülüğü yücelten ülkelere (Amerika, Brezilya, Fransa, İngiltere, Meksika), yaşam tarzları ve kültürel farklar konusunda, tamamen standartlaştırıcı bir politika yürütmelerine ve bunu da büyük ölçüde gerçekleştirmiş olmalarına karşın, aslında sosyo-kültürel realitede çokkültürlülüğü yaşayan ülkelere karşı siyasal perspektiften çokkültürcü eleştirilerde bulunduklarını savunmaktadırlar. Kendi ülkelerinde sosyo-kültürel realitede çokkültürlülüğü eritenler, çokkültürlülükle başa çıkmaya veya ona hakim olmaya çalışan ülkelere, yasalar ve siyaset planında çokkültürcülüğü önermektedirler. Çokkültürcülüğü çağdaş, yenilikçi ve hatta çağın havasına uygun olarak görülmesi ya da gösterilmesi; çokkültürcülüğü sorgulayanları çağ dışı, statükocu, muhafazakar gibi görme ve gösterme eğilimini beslemektedir (Appiah, 1996: 123).

Bu konudaki söylemlerin anlamı, bakış açısına ve her bir somut olaya göre farklılaşmaktadır. Çokkültürlülüğün taraftarları gibi karşıtlarının da belirli bir ideolojik kampı ya da sabit bir pozisyonu yoktur. Örneğin Fransız aydınlarında Elisabeth Badinter'in şu sözleri mevcut durumu özetler niteliktedir:

“Benim iki özelliğim var; ben hem kadın, hem Yahudi'yim. Bunlardan herhangi birisinin bana etiket olarak yapıştırılmasından nefret ediyorum. Çünkü ben ulusal topluluğa mensup olan bir Fransız vatandaşıyım. Bu özellikle talep ediyorum, çünkü gençliğimde farklılık hakkı için mücadele ettikten sonra, bu gün Le Pen' in de aynı şeyi söylediğini duyuyorum: 'Evet siz farklısınız, köşenizde kalınız.' Böylece farksız olmanın hem önemini hem değerini anladım. Benzerliklerini, ortak olan yanlarını öne çıkarmak yerine, farklılıklarını öne çıkarmak, dışlama ve ardından da çatışma kaynaklarını provoke etmektir.” (Bilgin, 2005: 61)

Diğerini anlamada iki temel bakış mümkündür. Diğer ya bizim gibidir ya da bizden tamamen farklıdır. Irkçı, etnik ayrılıkçı hareketler ve faşizm kökten bir benzemezlik anlayışını temel almaktadırlar. İnsan topluluklarının kökten farklılığını, karşılaştırılmazlığını; varoluş tarzlarının emsalsizliğini savunan; farkların aşılamaz, dönüştüremez ve mutlak niteliğini vurgulayan, ilişkiyi koparıcı, kapatıcı, ayırıcı mantığın hakim olduğu ırkçılık biçimleri, insanın hemcinslerine *aparteid* veya Nazi mantığıyla yaklaşımlar, bu durumun uç örnekleridir. Ayrılıkçı hareketlerin dışa açılımı veya dıştan katılımı engelleyecek tarzda kapılarını kapatmaları; kimlik siyaseti güderek kendilerinin kendilerinden başka bir şey olamayacakları iddiasıyla, genel insanlık paydasında birleşmeyi reddetmeleri, veya yurttaş olarak diğerleriyle bir ulus çatısı altında birleşmeye karşı çıkmaları bu çerçevede değerlendirilebilir. Cumhuriyetçi ve liberal yazarların büyük kısmı, diğerini yaygın terimiyle *ötekini* bizim gibi, bize benzer tarzda değerlendirirken; cemaatçilerin iki görüş arasında paylaşıldığı söylenebilir. (Bilgin, 2005: 62).

Kymlicka gibi yazarlar, çokkültürlü yurttaşlık adına, üniter ve merkezi devlet anlayışından, yani yurttaşlarının hepsinin hukuksal olarak farklılaştırılmamış aynı statüye sahip olduğu anlayışından vazgeçmek gerektiğini savunmaktadırlar (Kymlicka, 1998:125). Ancak bunun modern toplumların ulusal bağlılığına zarar verme ihtimali yüksektir. Bir yandan, *farklılık hakkının, haklarda farklılığa ve farklı hukuklara kapıyı açma tehlikesi* her zaman vardır. Azınlıkların sadece kendilerine has ve mutlak haklarının savunulması, evrensel insan haklarına zarar verebilir. Bu haklar içinde bireysel özgürlüklerin yeri olmayabilir veya bu özgürlükler, cemaat haklarından zarar görebilir. Ayrıca parçalayarak adlandırmanın, laiklik karşıtı uygulamalardan da tanık olunduğu üzere, farklılıkları bir arada yaşatmaktan ziyade kopartıcı sonuçlar doğurma ihtimali daha yüksektir (Bilgin, 2005: 62).

Evrenselcilik ile farklılık, özgürlük ile eşitlik arasındaki gerilim, basit bir iyi niyet deklarasyonu ile çözülemeyecek kadar karmaşıktır.

Bununla birlikte Fransa'da çokkültürlülük fikrine kıyasla farklı bir anlayış taşıyan bir grup araştırmacı ve yazarın (Ardoino, Colin, Vial, Demorgon, Hess vb) **kültürlerarası** ve **kültürlerarasılık** kavramlarını geliştirdikleri görülmektedir. Kültürlerarasılık kavramında çokkültürlülükten farklı olarak, çeşitli kültürlerden insanlar arasındaki temas ve geçişler vurgulanmaktadır. Bu kavram iki ya da daha çok kültür arasındaki tüm temasları, birbirine yapışmaları, birbirinden aşılınmaları gibi hususları kapsamakta ve zaten tüm kültürlerin *interkültürel* oldukları fikrini temel almaktadır. Bu araştırmacı yazarlardan Demorgon'a (1999) göre, Fransa'nın yapısına ve özelliklerine, çokkültürlülükten ziyade kültürlerarasılık daha uygundur. Üniter bir yapı taşıyan Fransa, tarihsel kültürlerin etkileşimine uygun bir şekilde gelişmiş, Fransız Devrimi, etkileşim halindeki bu kültürleri yurttaşlık altında toplamıştır. Çokkültürlülükten söz edenlerin, kültürlerarasılıktan da söz etmeleri gerekir.

Çünkü her ikisi de gerçekliğin belirli yanlarını ortaya koymaktadır (Bilgin, 2005: 63).

Bu ayırım yeni bir bakış açısı sağlamaktadır. Çokkültürlülük iki ya da daha fazla kültürün apayrı bütünlükler (entity) olarak varolduğu sayıtlısını içermekte ve bir bakıma, hayvan türlerinin karışmazlığını model alan, zoolojik bir perspektif sergilemektedir. Bu durum, aralarında coğrafi engeller bulunan, kültürel olarak tezat (antagonist) ve düşman iki kültürün; çatışan kültürel gettoların birlikte varoluş tarzını yansıtmaktadır. Oysa tüm kültürler, çokkültürlülük tarzında var olmamaktadır. Kültürleri birbirinden ayıran, mesafeli bir tarzda konumlandırıan, iççelikten çok bitişiklik biçiminde kurgulayan ve siyasal planda düşünen bir çokkültürcü anlayış, etkileşim halinde ve iç içe varolan kültürlerin durumunu yansıtmamaktadır (Bilgin, 2005: 60).

Çokkültürlülük gösteren bir durum yerleştğinde, istikrar sorunu belirlemek; bu durum çoğu kez bir savaşın, gerilimin ardından gelmekte ve eğreti çözümler ortaya atılmaktadır. Düşman gruplar geçici olarak toprak paylaşımında anlaşabilmekte, genelde de iki Kore, iki Vietnam ve iki Yemen gibi” iki ülke” ortaya çıkmaktadır (Bilgin, 2005: 63).

Özselci bir kültür anlayışına sahip olan çokkültürcülük, uygarlıklar çatışmasına uygun bir zemin hazırlarken, inşacı bir kültür anlayışına sahip olan kültürlerarasılık ise karşılıklı alışverişleri, etkileşimi, iç içeliği öne çıkarmaktadır. Salt betimsel açıdan bakıldığında birincisi, kuruluş tarihi boyunca çeşitliliği ve eşitsizliği; ikincisi ise birliği ve eşitliği vurgulayan ülkelerin durumunu yansıtmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş ve inş süreci pek çok bakımdan kültürlerarasılığa daha yakın görünmektedir. Bu bakış açısı, her bir toplum için “homojen bir tek kültür“ gibi bir düşünce

içermemektedir. Aksine burada, kültürel heterojenliği ve karmaşıklığı, çokkültürlülüğten farklı bir perspektiften anlamak ve görmek söz konusudur.

Çokkültürlü bir yapı göstermeyen bir toplum hakkında, dış gözlemcilerin “çokkültürlü” yapının varlığı üzerinden bir söylem üretmeleri, mevcut kültürel durumu kategorize ederek, apriori bir şemayla, hazır bir şablon içinde algılamaları ve algılatmaları anlamını taşımaktadır. Bu bir etiketlendirmedir ve her etiketlendirme gibi grupları damgalayarak “kendi kendini gerçekleştiren bir kehanet olgusu” yaratma riskini taşımaktadır. Sosyal olgularda çoğu kez gerçek bir illüzyon ya da aynı sonuca yol açmaktadır. Çünkü bu tür şemaları kullanan kişilerin, bir yandan kendilerini algılayışları değişmekte, diğer yandan da birbirlerine karşı bu şemayla tutarlı davranışlar göstermekte ve muamelede bulunmaktadır (Appiah, 1996: 128).

Çokkültürlülüğün eleştirisinde, iki parçalı analizin etkilerini de görmek mümkündür. Bir grup araştırmacı-yazar, çokkültürlülüğü yani farklılığı önemli bularak, bu durum lehine tezler geliştirmektedir. Diğer bir grup araştırmacı-yazar ise farksızlığı önemli bularak, tezlerini bu görüş üzerinde temellendirmektedirler. Ancak “ya o, ya bu” anlayışından farklı olarak ortaya konan anlayışta her iki bakış açısına da belli oranda yer verilmektedir. Princeton Üniversitesi siyaset filozoflarından Walzer, değerlerin çoğulluğunu savunmakla birlikte, tüm insan türünde ortak olan temel bir değerler bütünü olduğunu da kabul emekte. Üçüncü bir yol olarak, moral alanda evrenselcilik ile görecelikçilik arasında yer almaktadır (Walzer, 1996: 65).

Kimlik siyasetine dönüştürmeden, herkesin dilediğinde aidiyetlerini dolu dolu yaşamasının yolları bulunabilir ve geliştirilebilir. Bir komünitenin kültürü mimarlıktan müziğe, beslenme ve giyim alışkanlıklarından, ritüellere kadar pek çok alana yayılmaktadır. Bunu daraltarak salt siyaset alanına indirgemek,

bir anlamda kültürü fakirleştirmek demektir. Modern demokratik toplumlarda bunların serbestçe yaşanması ve ifade edilmesi, tanınmanın ve grup kimliğini vurgulamanın yolu olabilir. Pek ok Avrupa ülkesinde bunun örneklerini gözlemek mümkündür. Alternatif olan, bir grubun kristalize ettiği ve taşıdığı aidiyet, gelenek veya kültür yükünden mutlak arınma ile bir sosyal bütünün ilke ve değerlerine tamamen boyun eğme arasında bir tercihte bulunmak değildir. Modern yurttaş, aynı anda bir kopma ve bağlanma vasıtasıyla oluşmaktadır. Bu sayede komnotesinin geleneğini yaşayarak ve yaşatarak, cumhuriyetin yesi olunabilir. Cumhuriyet insanların komnoter duygularına ve davranış biçimlerine yabancı değildir. Cumhuriyeti ideal insan doğasının sosyal olduğunu varsayar. İnsanların tanınma, haysiyet ve saygınlık arayışı gibi komnoter duyarlılıklarının karşılanmasıyla ilgili sorunlar, cumhuriyetçi yurttaşlık modeli çerçevesinde çözülebilir (Bilgin, 2005: 66).

V. POSTMODERN DÖNEMDE FARKLILIKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

İnsan eliyle yaratılmış her şey için kullanılabilecek bir kavram olan kültürün; günümüzde her zaman kendi içinde tutarlı, homojen, tek sesli ve barışık olduğundan söz etmek neredeyse imkansızdır. Kùltürler farklı ve çok olana karşıtlık barındıran repertuarlarının yeniden değ erlendirildiğ i, dönüştürüldüğü, ihraç edildiğ i, sorgulandığ i, yeniden tanımlandığ i, değ işim ve dönüşüm süreçleriyle beraber varolmaktadırlar. Bu varoluş süreçlerinde globalleşmenin ve postmodernizmin de etkisi oldukça önemlidir. Çalışmamızın bu baş lığ ı altında çokkùltürlülük ve çokkùltürcülüğ ün postmodern dönemlerde nasıl değ erlendirildiğ i ve siyaset bilimiyle de bağlantılı olan tanınma politikası konuları ele alınacaktır.

5.1 “FARKLI” OLANI ANLAMAK

Günümüzde “çoğulculuk” yaşadığımız toplumların bir yapısı olarak kabul edilmektedir. Bir yanda globalleşmenin getirdiğ i toplumsal dönüşümler ve buna bağ lı olarak ortaya çıkan çok unsurlu kimlikler, diğ er yanda da ulus ötesi kurumların artan rolü sonucu her geçen gün daha da çoğalan farklılaşmış kimlikler yaşadığımız dünyanın oldukça açık biçimde gözlenen bir gerçeğ i haline gelmiştir. Bu gün için insanlar geçmişte hiç olmadığı kadar birbirleri ile iç içe yaşamakta, “farklı” olanla her an burun buruna gelme riski ve anlamı ile bağ laş ık bir hayat sürmektedirler.

Daha önce de bahsedildiğ i gibi, bu gün içinde yaşadığımız dünya kùltürel bakımdan önemli çeşitlilikler göstermektedir. Bağ ımsız 184 ÷lke bünyesindeki 600 yaşıyan dil grubu ve 5000 etnik grup bu muazzam çeşitliliğ i ispatlar

niteliktedir. Saptanan rakamlar çok az ülkedeki vatandaşın aynı etnik-ulusal gruba ait olduğunu ve çok azının aynı dili konuştuğunu göstermektedir. Yaşadığımız bu süreç bizleri, kültürel açıdan homojen bir ulus-devlet modelinden uzaklaştırarak, farklılıkların toplum hayatında daha fazla kabul gördüğü bir boyuta yaklaştırmaktadır. Kültürel yaşam biçimlerindeki çeşitlilik etnik gruplar, mezhepler ve dünya görüşlerinin sayısı her geçen gün artmaktadır. Geçmişte aydınlanma düşüncesinden ilham alan modern projenin *evrenselci* paradigması, insanlar arasındaki benzerlikleri toplum tasarımının merkezine alırken, günümüzde yaşamın temeline ve anlamına ilişkin olarak yapılan vurgu giderek *farklılıklar* üzerine yoğunlaşmaktadır (Ekinci,1999:53-54).

Farklılıkların kabul görmesinin doğal bir uzantısı olarak da farklı etnik ve kültürel unsurların bir arada yaşadığı toplum tasarımı olarak şekillenen “çokkültürlülük” gündemi daha çok meşgul etmeye başlamıştır. Çokkültürlülük ve çokkültürcülüğün sahicilik söylemleri; kültürel ya da etnik azınlıkların haklarına yapılan vurgunun bu derece popüler olmasının kimi nedenleri bulunmaktadır. Bu nedenleri kısaca özetlemek mümkündür.

Kültürel alanlardaki farklılıkların tanınması ve varlıklarını sürdürmelerine müsamaha ile bakılması siyaset ve toplum hayatında geçerlilik kazanmadan önce konu öncelikle toplum bilimlerin gündemine taşınmıştır. Bu bağlamda insan bilimlerindeki pozitivist ve ilerlemeci paradigmanın geçerliliğini kaybetmesi ile paralel bir gelişim süreci izlendiği söylenebilir. Bilindiği gibi sosyal bilimlerin “bilim” kimliğini kazandıkları süreçlerde Batı, gerçekliğin nesnel doğası ile kendi içinde bulunduğu şartlar arasında belli bir aynılık kurarak kendi dışında var olan tüm toplum ve kültürleri “alçaltıcı” bir bakış açısı ile bakan bir gelenek oluşturmuştur. Bu ekseninde gelişme gösteren sosyal bilim alt dalları Batıyı ve Batı dışını inceleyenler olarak ikiye ayrılmıştır. Mesela sosyoloji, endüstriyel atılım ve gelişmeleri gösteren, belli

farklılaşma ve başkalaşmaları geçirmiş toplum tipinin tek örneği olan Batı toplumlarını incelemeye odaklanmış; endüstrileşmiş toplum tipinin tek örneği olan Batı toplumlarını incelemek ve toplum içinde ortaya çıkması kaçınılmaz çatışma ve çelişkilere çözüm aramak amacına koşulan bir entelektüel saha olarak ortaya çıkmıştır. Batı dışı toplumların incelenmesi başka yasalara tabi olarak görülmüş, buna bağlı olarak da etnoloji ve antropoloji bilimlerine ihtiyaç duyulmuştur (Ekinci, 1999: 40). Sosyoloji bilimi bu ilk kuruluş devresinde Batı toplumlarını mutlak veri olarak almış, sonuçta da Batı kendini bütün insanlığın eninde sonunda ulaşması gereken nihai aşama olarak konumlandırmıştır. Bu durum, Aydınlanma düşüncesinden beri Batı kültürüne hakim olan temel algılayış biçiminin belli bir evrimleşme süreci sonucunda ulaşmış olduğu bir aşamayı işaret etmektedir. Ancak toplumu açıklamada kendini görevli sayan bilimlerin insan unsurunu, fizik bilimlerinin nesnellik eksenine oturtma çabaları sonucunda kurumsallaşan pozitivist paradigma, bu iyimser beklentilere ulaşamadığı gibi daha ortaya çıkışından itibaren, nesnelci bilim anlayışına karşı oluşan bir cepheleşme giderek büyüyerek gelişmiş ve bugüne ulaşan çizgide toplum bilimlerinde pozitivist paradigmanın reddini gerektirecek yeni, alternatif anlayış biçimlerinin gereğinden söz edilmeye başlanmıştır. Bu noktaya gelinmesinde insan ve toplum bilimlerinin, başta tarih, sosyoloji, antropoloji, psikoloji dalları olmak üzere temelde hiç birisinde “Newtoniyen-Einsteiniyen” tarzda bir paradigmanın sağladığı türden bir bilimsel otorite sağlanamaması belirleyici olmuştur. Baştan beri toplum bilimlerin ulaşmak istediği bu *nesnellik* çabası, öncelikle insanın kendi doğasından kaynaklanan birtakım açmazlarla kısıtlanmıştır. Örneğin, ister bilimsel etkinliği yürüten özne olarak, ister bilimsel etkinliğin nesnesi olarak ele alınsın, insani etkinlikleri ve insan doğasını tarih, kültür gibi bağlamlardan arınmış bir halde kavramanın olanağı yoktur. İnsan dünyadaki eylemleri üzerinde düşünerek bilen ve eylemlerine bilinçli seçimleriyle yön verebilen ayırt edici niteliklere sahip bir yapıda oluşmuştur (Aktay, 2004: 22-23).

Böylece aydınlanma aklının ve modern paradigmanın ürettiği sosyal bilim ve bu ekseninde temellenen evrenselci insan tasarımı temelden zedelenerek bu güne varan bir çizgide yeni gelişmelerin yaşanması mümkün olabilmiştir. Bu çerçevede özellikle son otuz yılda modern sosyal bilimlerin evrenselci teorilerine karşı birçok saldırıda bulunulmuştur. Aydınlanma mirası ile oluşan bilim konseptinin etkisiyle gelişen teorilerin evrensel oldukları iddiasının aslında, Batı'nın kendi gerçekliğinin sanki evrenselmiş gibi sunulmasından ibaret olduğu yönündeki kanaatleri güçlendirmiştir (Wallerstein, 2000: 188). Böylelikle son yirmi, otuz yılda “insan doğası”, “akıl sahibi özerk özne” gibi kategoriler giderek daha çok sorgulanan olgular olmuştur. Bir çok düşünür, çeşitli bakış açıları, evrensel insan doğası, insan doğasının bilinmesini sağlayacak evrensel bir rasyonellik kanonu ve mutlak evrensel bir hakikatin olanaklılığı gibi fikirleri eleştiri konusu yapmıştır (Mouffe, 1999: 347).

Modern paradigmanın sosyal bilimler alanında geçirdiği bu başkalaşım, kültürel alanlarda etnosentrik yaklaşımlarla bezeli Batı uygarlığının evrensellik mitosunun da kendini daha fazla sürdürmesini engellemiştir. Bilindiği gibi modernliğin üretildiği topraklar olan Avrupa, kendi uygarlığını çeşitli medeniyetler arasında yer alan diğer bir “medeniyet” olmaktan öte bir şey olarak görmüştür. Bunun yanı sıra kendi uygarlıklarının biricikliğine derin bir inançla bağlı kalırken, kendi dışındaki “diğerlerine” ise erişilmeye değer hemen hiçbir şey üretmeyen ve ancak Batılı gelişme çizgileri takip edilebilirse muhtemel başarılarla gelecek bir zamanda belli ölçülerde erişilebileceğine ilişkin bir inanç da taşımışlardır.

Sosyal bilimlerdeki bu paradigma değişimi, kültürel çalışmalar olarak nitelenen bir başka sahada da yankı bulmuştur. Bu alanda özellikle saldırıya uğrayan kavram, sosyal bilimlerin nesnellik ilkesi ile paralel giden diğer bir ilkesi olan “evrenselcilik” algısıdır. Kültürel çalışmalar evrenselciliğe, öncelikle toplumsal gerçeklik hakkında evrenselcilik adına ortaya atılan iddiaların

aslında evrensel olmadıkları gerekçesiyle saldırırken, böylece dünya sistemindeki hakim tabakaların, kendi gerçeklerini genelleştirip evrensel insan gerçekleri haline getiren ve insanlığın önemli kesimlerini araştırmalarını epistemolojilerinde bile unutan görüşlerine karşı net bir tavır içine girilmiştir (Wallerstein, 2000:206).

5.2 ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK VE POSTMODERNİZM

Bilginin ve bilimin aydınlanma mirasının dışında yeni bir çehre ile tanımlanmasıyla bağlantılı biçimde ortaya çıkan postmodernizm olgusu, çokkültürlü toplum idealinin uygun zeminini oluşturmada son derece elverişli imkanlar sunmaktadır.

Postmodernizm, Batı düşüncesindeki büyük anlatıların, modernlikle birlikte geride kaldığı ve artık eski geçerliliğini sürdüremeyeceği temel argümanları ile entelektüel sahada boy vermeye başlamıştır. Özellikle, 60'lı yıllardan sonra toplum kuramında meydana gelen paradigmal değişimlerin bir ifadesi olarak ortaya çıkmaya başlayan "postmodern kuram", modernliğin adeta kutsal bir dogma olarak kabul ettiği *bütünlük*, *tekillik* ve *evrenselcilik* düşüncesini temelden parçalayan bir yapı içinde gelişim göstermiştir. Postmodern teori, bilimsel yaklaşımların gerçeği yansıttığı inancını merkeze alan modern paradigmanın eleştirisini yaparak, modernist teorilerin kendi nesneleri üzerine en iyi ihtimalle kısmi perspektifler sunduğu ve dünyaya ilişkin tüm bilişsel algılamalarımızın tarihin ve dilin dolayımından geçtiğini öne alan rölativist bir noktada konumlanmaktadır. Modern çağ felsefesi, Batı akılcılığı, sanatı ve kültürel ilkeleri kendi nesnellikleri konusunda hiçbir tereddüde mahal vermeyecek şekilde evrenselci bir perspektif içinde bulunurken; postmodern kuram, tüm bu inanışlara temelden karşı çıkarak bunun yerine "kalıcı ve onulmaz belirsizlik koşulları altında bir yaşama;

iddiaların, tarihsel olarak şekillenmiş göreneklerinden daha sağlam ve bağlayıcı bir zemine dayandığını kanıtlayamayan, kendisiyle birlikte yarış halindeki sınırsız sayıda yaşam biçiminin var olduğu” şeklindeki bir algılayış tarzı üzerinde odaklanmaktadır (Bauman, 1996: 145).

Postmodern paradigma, akıl, hakikat, gelenek ve bilgi yapılarını derin bir rölativiteye açarak Batı epistemolojisini temelden sarsan bir yapının ortaya çıkmasını kolaylaştırırken bu etki tüm bilim dallarında hatırı sayılır yankılara yol açmıştır. Nitekim tarihçiler topladıkları belgelerin muhtelif yorumlara açık metinler olduğunu keşfederken, sosyologlar da teorilerinin gerçekliği belli bir biçimde kurgulayan “anlatılar” olduğunu görmeye, iktisatçılar ise matematiksel modellerle yürüttükleri çalışmalarından “senaryolar” diye söz etmeye başlamışlardır. Böylelikle yakın zamanlara kadar “metin”, “kurgu”, “senaryo” gibi sözcükler sosyal bilim alanının dışını tanımlarken, postmodern paradigmayla bunların aslında olması gereken nosyonlar olduğuna hükmedilmeye başlanmıştır (Öncü, 1998: 48). Hakikatin bu izafiliği postmodernistlerin sıklıkla ifade ettikleri bir sloganla kendisini tüm çıplaklığıyla açığa vurmaktadır: “Ne olsa gider” . Postmodern söylemin önemli temsilcilerinden Richard Rotty’ nin de dediği gibi: “Hiçbir şeyin kesinleşmiş ya da temsil edilebilecek gerçek bir doğası bulunmamaktadır. Her şey zamanın ve şansın ürünüdür “ (Serdar, 2001: 21).

Postmodernite gerçeğin doğasına getirmiş olduğu radikal görecelilik algısı ile çoğulculuk ve çeşitliliğe de geniş bir yaşama alanı tanımaktadır. Modernliğin uzun yüzyıllar boyu kendi dışında olanı “ötekileştirme, dışlama ve hor görme” süreçleri ile kendisini ortaya koyan perspektifinin yanında; postmodern teori ırkların, kültürlerin, cinslerin, cinselliklerin çoğulculuğuna vurguda bulunmaktadır. Bu teoriler, hiçbir tarzın diğeri üzerinde egemenlik kuramayacağı, her unsurun eşit derecede temsil edilebileceği noktasında ısrar etmektedir. Postmodernliğin oluşturduğu bu atmosfer daha sonraları

farklılıkların adeta kutsandığı çokkültürlülük politikalarının temelinin oluşturulmasında da etkili olmuştur.

Postmodern kuramın ortaya koymuş olduğu çoğulcu toplum tasarımı, bir zamanlar modernliğin yıkmaya çalıştığı şeyler olan: cemaat, gelenek, milliyet, kendi türüne ve köklerine bağlılık gibi bir kısım anti-modern unsurları kınanır şeyler olmaktan çıkarak, tam tersi anlama doğru dönüştüren bir süreci başlatmıştır (Şan, 2004: 8). Bu süreç uzun zaman baskı altına alınan toplumsal grup, kimlik ve etnisitelerin de kendilerini ifade etmede gereken fırsatları buldukları süreçlere de can vermiştir. Böylelikle artık yeni bir kabilecilik çağına girdiğimiz bile söylenebilir. Bauman'ın sözleri de buna işaret etmektedir:

“Bugün cemaat övgüsüne, aidiyet alkışlanmasına ve heyecanla gelenek aramaya enerji, güç ve canlılık katan şey, mucizevi bir biçimde yeniden doğan kabileciliktir. En azından bu anlamda modernliğin uzun ve dolambaçlı yolu bizi atalarımızın yola çıktığı başlangıç noktasına getirmiştir. Ya da belki de öyle görünmektedir” (Bauman, 2000: 111-114).

Postmodernlik düşüncesi işaret ettiği bir çok şeyin yanında öncelikle dünyanın ortadan kaldırılması imkansız olan çoğulcu yapısına göndermede bulunmaktadır. Postmodernlik, tek tiplilik ve evrenselcilik gibi modernliğin merkezi değerlerinin işaretlerini tersine çevirirken yaşam biçimlerinin farklılığını sadece kabul etmekle kalmamaktadır. Bunun da ötesinde postmodernlik yaşam biçimlerinin farklılığını evrenselliği hedefleyen bir yaşam biçiminde eritmeye de, evrensel tahakkümü hedefleyen bir biçim tarafından değersizleştirilecek bir şeye indirgenmesine de karşı olan bir duruş almaktadır. Farklılık, artık sadece kerhen kabul edilen bir şey olmaktan öte, aynı zamanda da yüksek bir pozitif değer rütbesine de çıkarılmaktadır (Bauman, 2003: 131)

Postmodernliğin çoğul ve çoğulcu dünyasında, ilke olarak bütün yaşam biçimlerine izin verilmektedir. Yani, hiçbir yaşam biçimi, herhangi başka bir yaşam biçimini izinsiz kılacak kadar bariz ve baskın değildir. Farklılık bir baskı olmaktan çıkıp, eylem ve çözüm gerektiren bir sorun olarak yorumlandığı zaman, farklı yaşam biçimlerinin barış içinde birlikte yaşamaları, düşman güçlerin geçici bir dengesi olmaktan başka bir anlamda mümkün hale gelmiştir. Bir yandan birlikte yaşama ilkesi, evrenselleştirme ilkesinin yerini alabilirken öte yandan hoşgörü önermesi ihtida⁶ ve tabiiyet⁷ önermelerinin yerine geçebilir. Modernliğin sloganları olan özgürlük, eşitlik ve kardeşlik yerine; postmodernliğin ateşkes formülü olan özgürlük, farklılık ve hoşgörü daha çok söylenmeye başlamıştır (Bauman, 2003: 131).

Modern dönemde temel akımlar, yabancılığın anormal ve esef edilecek bir durum olduğuna vurgu yaparak, geleceğin (homojen olduğu için) üst statülerinde yabancılara yer olmadığını savunmuştur. Postmodern zamanlarda ise bu anlayış değişmiş, farklılıkların sadece kaçınılmaz olmaktan öte, aynı zamanda iyi, değerli, korunması gereken ve bakıma muhtaç durumlar olduğu daha yüksek sesle söylenmeye başlanmıştır. Postmodern entelektüellerden Alain de Benosit'in: "Ümit işaretleri gördüğümüz tek şey, toplumsal tekilliklerin tasdiki, mirasların ruhsal olarak yeniden tesisi, kökler ve özel kültürlerin hesaba katılmasıdır", şeklindeki sözleri de değişen durumun habercisidir. Kendilerini aşırı sağcı ve hatta faşist sayan inanç grupları bile öncülerinin tersine, insanlar arasındaki farklılıkların kültürel müdahaleden muaf olduğunu, bir kişiyi başka biri yapmanın insan gücünün haddi olmadığını kabullenmiş görünmektedirler. Buna göre farklılıkların tamamı kültürel olarak üretilen insani ürünlerdir ve farklı kültürler kendi üyelerini farklı şekil ve renkte yaratırlar. Bu, kaçınılabilecek kötü bir durum değildir. Kültürler mevcut renklerine / farklılıklarına göre ayrılarak

⁶ İhtida: Başka bir dinden çıkarak Müslüman olma (TDK, 1988: 868).

⁷ Tabiiyet: 1) Bir şeye veya bir kimseye bağlı olma, bağlılık, bağımlılık. 2) Uyrukluk (TDK, 1988: 1397).

bir araya getirilemeyecekse, her kültürün kendi ayrı, eşsiz ve daha iyi olarak kabul ettiği yolundan yürümesine izin verilmelidir. Bu durumda dünya daha zengin olacaktır (Bauman, 2000: 48).

Postmodernlik, Vattimo'nun işaret ettiği gibi, iki temel değişimin altını çizmektedir. Bunlardan ilki Avrupa'nın dünyanın geri kalanı üzerindeki egemenliğinin sona ermesi, diğeri de yerel ve azınlık kültürlerine söz hakkı tanıyan araçların gelişmesidir. Böylece XIX ve XX.yy Avrupa'sının akıl ve ilerleme adına sürdürdüğü mücadele olan evrensellik fikri ortadan kalkmıştır. Toplum artık birliğini yitirmiştir, dolayısıyla da hiçbir kahramanın, hiçbir toplumsal kategorinin, hiçbir söylemin, anlamın tekeli elinde tutma imkanı kalmamıştır. Bu da bizi doğal olarak "çokkültürcülüğe" götürmektedir (Touraine, 1994: 208).

5.3 ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK VE KÜLTÜREL GÖRECELİLİK TARTIŞMALARI

Çokkültürlülük ve çokkültürcülük, üzerinde yeşermeye çalıştığı ortamın sağladığı kolaylıklarla tüm dünyada tartışılan bir olgu konumuna yükselmiştir. Özellikle Kanada ve Avustralya gibi devletlerin, ülkelerine kabul etmiş oldukları göçmenleri asimile etme ya da bünyesinde eritme yerine, çok etnikli yapı içinde farklılıklarını tanıyan bir politika girişimi olarak çokkültürlülüğü resmen bir devlet politikası haline getirdikleri 70'li yıllardan sonra konu daha fazla dünya gündemine oturmuştur (Kymlicka, 1998: 47).

Çokkültürcülük tartışmalarının temeline bakıldığında bu olgunun aslında XX.yy.ın içinde ortaya çıkan büyük göç dalgaları ve çöken sömürge imparatorluklarının ardında bıraktıkları büyük etnik çeşitlilikle temelden ilgili olduğu görülmektedir. Bu anlamda Avrupa'nın dünyanın geri kalanı üzerinde

kurmuş olduğu kolonyalist egemenliğinin sona ermesi ve bunun sonucunda sömürgelerin bağımsızlaşması, sömürge halklarının yerel ve azınlık kültürlerine söz hakkı tanıyan süreçlerin işlemlerini kolaylaştırmıştır. Böylelikle XIX ve XX. yy Avrupa'sının akıl ve ilerleme adına sürdürdüğü mücadele olan evrensellik fikri ortadan kalkarken, toplum artık birliğini yitirme sürecine girmiştir. Dolayısıyla da hiçbir kahramanın, hiçbir toplumsal kategorinin, hiçbir söylemin, anlamın tekeli elinde tutma iddiası kalmamış, süreç “çokkültürcülüğü” kabullenilen bir yol izlemeye başlamıştır.

Bahsedilen düşünsel ve entelektüel nedenlerin ötesinde çokkültürlülük ve çokkültürcülük anlayışının yeşermesinde etkili olan diğerk bir faktör ise; modern ulus-devlet idealine ulaşma yolunda devletlerin bünyelerinde barındırdıkları etnik, dini ve kültürel azınlıkları yok sayan hatta yer yer bu unsurları sistemli biçimde yok eden bir anlayışı tartışmaya başlamalarıdır. Böylelikle ulus-devletin *entegrist* kültür siyasetinin paradoksal olarak ulus-altı ve yerelci duyguları uyardığı ve hatta onları beslediğı görölmüştür. Bütünleşme politikası, toplumun ayrışmasına, kültürel bütünlüğünün çözülmesine neden olan etkiler yaratmıştır. Buna bağılı olarak, günümüz toplumlarında giderek daha fazla değerk verilerek algılanmaya başlayan “kültürel çeşitlilik”, “birlikçi” siyasal anlayışı zayıflatmaya başlamıştır (Erdoğan, 1998: 188).

5.4 ÇOKKÜLTÜRLÜ YURTTAŞLIK VE TANINMA POLİTİKASI

Tanınma politikasının içindeki bazı çizgiler, tanınma talebini ve gereksinimini harekete geçirir. Bu talep günümüzde azınlıklarda, alt gruplarda, feminist yapılanmalarda “çokkültürcülük” denen politikada belli yollarla öne çıkar. Tanınma talebi, tanınma ve kimlik arasında bulunduğı varsayılan bağıntılarla ilgilidir. Burada kimlik bir insanın kim olduğunu, insan

olarak kendisini tanımlayan niteliklerin neler olduğunu anlamasına yardım eder. Bu noktada savunulan görüş; kimliğimizin kısmen tanınma ya da tanınmama yoluyla, çoğu zaman da diğerlerinin yanlış tanınması yoluyla biçimlendirilmiştir. Tanınmama ya da yanlış tanınma, zarar verici olabilir. Kişiyi sahte, çarpıtılmış ve indirgenmiş bir varoluş tarzına hapsederek, o kişi üzerinde bir baskı oluşmasına yol açabilir. Bazı feministlerin savundukları görüş, ataerkil toplumlardaki kadınların kendilerini aşağılayıcı bir imgeyi benimsemeye itildikleri, bu imgeyi güçlü biçimde içselleştirdikleri, ilerlemelerine neden olan engeller ortadan kalksa bile, içselleştirilen kemikleşmiş imge nedeniyle kadınların yeni olanaklardan yararlanamadıkları yönündedir. Benzer bir savunma siyahlar için de yapılmaktadır. Beyazlar, siyahların kendilerini aşağılanmış biçimde değerlendirmesine neden olarak, neticede siyahların kendilerini değersiz bulup, bu imgeyi yıkmaya ya da kabul etmeme yönünde gereken direnci gösterememelerine yol açmaktadırlar. Siyahların yapması gerekenin bu yıkıcı, tahrip edici kimlikten kendilerini kurtarmak olduğu düşünülmektedir. Son zamanlarda yerli halklar ve sömürgeleştirilmiş toplumlar için de benzer bir sav ileri sürülmektedir. 1942'den beri Avrupalıların bu insanlar üzerinde "uygarlaşmamış" olduklarını iddia ederek yaptıkları baskıcı ve aşağılayıcı bir tavrın, bu toplumların ezilmiş bir portre sergilemelerine neden olduğu savunulmaktadır (Bauman, 2000: 270).

Yanlış tanıma, gereken saygıyı göstermeme, kurbanların sakatlayıcı bir biçimde kendilerinden nefret ederek yaşamalarına neden olmaktadır. Bu yüzden varlıkların hak ettikleri biçimde tanınması, can alıcı niteliğe sahip, büyük önem taşıyan, insani bir gereksinim olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu durumun diğer insanlar tarafından kolayca anlaşılabilmesi her zaman bu biçimde olagelmemiştir.

“insan” olarak her birimizin özgün bir varolma biçimimiz bulunduğunu öne sürmüş olan Herder, herkesin kendi ölçüsü olduğunu savunmuş, modern zamanı işaret eden düşüncelerin temelini atmıştır. XVIII.yy sonlarına kadar, insanlar arasındaki farklılıkların ahlaksal açıdan bu tür bir önem taşıdığı kimsenin aklına gelmemiştir. Bu ideal insanın kendisiyle, kendi iç niteliğiyle temas içinde olmasına, ahlaki bir anlam yüklemektedir. Kişi kendi özüyle temas halinde olmalıdır. Yaşam, dış koşullara uyma taleplerine göre biçimlenmemelidir. Uyulacak modelin ana unsurları kişinin kendi içindedir. Yani kişi, kendi kültürüne sadık olmalıdır. Bu fikir sahicilik olarak adlandırılabilir ve tıpkı haysiyet fikri gibi sıradüzensel toplumun çökmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Eski toplumda, bu gün kimlik dediğimiz şey, toplumsal konuma göre saptanmıştır. Demokratik toplum ise kişiden özgün varoluş biçimini keşfetmesini beklemektedir. Tanımı gereği, bu varoluş biçimi, topluma dayanılarak ortaya çıkarılamaz. Tersine içsel olarak yaratılması gerekir. Aynı zamanda diyalojik bir ifadeyle insanların kendilerini tanımlamak için gereksinim duydukları dilleri, tek başlarına edinemediklerini de gözden kaçırmamak gerekir. Bu diller kişi için önem taşıyan diğerleriyle girilen etkileşimler neticesinde edinilir. Kimliğimizi, her zaman önemli saydığımız öbür kişilerin bizde görmek istedikleri şeylerle diyalog içinde bazen de çatışma halinde tanımlarız. Bu diğer kişiler hayatımızdan çıkıp gitseler de, yaptığımız karşılıklı konuşmalar, yaşadığımız sürece içimizde sürüp gider (Parekh, 2002: 70). Kişiler ilişkilere, kendilerini tanımlamaktan ziyade, kendilerini tanımak için gereksinim duyarlar. Kimlik kim olduğumuz? Nereden geldiğimiz? anlamlarına gelmektedir. Bireysel zevklere, arzulara, kanılara, umutlara anlam kazandıran artalanı sağlamaktadır. Bu artalan, toplumun sahip olduğu kültür tarafından beslenir. Kimlik yaratılmışlık içinde tek başına oluşturulamaz. Can alıcı biçimde başkalarıyla girilen diyalojik ilişkilere dayanır. Yalnızca çağdaş feminizm değil, ırk ilişkilerinin ve çokkültürcülük tartışmalarının ardında da, tanınmanın kabul edilmemesinin bir tür baskıya dönüşebileceği önermesi yatmaktadır (Taylor, 1996: 52).

Tanınma iki düzlemde ele alınabilir:

- 1) Kimliği ve benliği, kişi için önem taşıyan diğer kişilerle sürekli diyalog ve savaşım içinde oluşan şeyler olarak anladığımız kişisel düzlem (düzey).
- 2) Eşit tanınma politikasının giderek daha büyük rol oynamaya başladığı, kamusal düzlem (düzey).

Bu iki düzlem, kimliğin tanındığı mikro ve makro düzlemler olarak da ifade edebilir.

Modern kimlik kavramının gelişmesi, farklılıklar politikasının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Evrenselci temel iki değişikliğin birbiriyle örtüşmesine ya da karıştırılmasına neden olmuştur. Herkes kedisine özgü biricik kimliğiyle tanınmalıdır. Eşit haysiyet politikasıyla yerleştirilen şeyin, evrensel açıdan aynı şey, özdeş bir haklar ve bağımsızlıklar paketi olması gerekir. Farklılıklar politikasıyla kabul etmemiz istenen şey ise, şu birey ya da bu grubun biricik kimliği, onları başkalarından farklı kılan, ayırıcı özellikleridir. Bu noktada ileri sürülen fikir şudur: Göz ardı edilen, es geçilen, egemen ya da çoğunluğa özgü kimliğin içinde eritilen farklılık işte tam da bu farklılıktır. Bu tür bir eritilme, sahici kimlik idealine karşı işlenmiş en büyük günahıdır. Evrensel olarak varolan bir şey, hak ettiği yere, ancak herkesin kendine özgü yanı kabul edildiği zaman oturtulmuş olur. Çünkü herkesin kendine özgü ve tanınmayı hak eden bir kimliği vardır. Bu evrensel talep, özgüllüğün kabul edilmesinde, itici gücü oluşturur (Bauman, 2000: 278).

Modern insanların kafasını kimlik ve tanıma sorunlarıyla meşgul eden iki değişikliği birbirinden ayırarak incelemek gerekir. “Şeref” (honor) in temelini oluşturan hiyerarşi çökmüştür. Bu dönemde (ancien régime) bir insanın şeref taşıması için, diğer insanların da aynı şerefi taşıyor olması gerekir. Bu Montesquieu'nun monarşiyi tanımlarken şeref sözcüğüne verdiği anlamdır.

Şeref sözcüğünün karşısında, evrenselci, eşitlikçi bir anlamda kullanılan modern “haysiyet” kavramı yer alır. Bu kavram, insan olma, vatandaşlık haysiyetinden söz ederken kullanılır ve her insanda ortak olarak bulunur. Ayrıca demokratik toplumlarla bağdaştırılabilecek tek kavramdır. Demokrasi eşit konumda tanınma politikasını da birlikte getirmiş, bu durum kültürlerin ve türlerin eşit kulvarda tanınması talebine dönüşmüştür (Parekh, 2002: 68).

Çokkültürlülük tartışmalarında adlarından en fazla söz edilen isimler, daha önce de görüşlerine sıkça yer verilen, Taylor ve Kymlicka’dır. Taylor’un geliştirmeye çalıştığı farklılık ve çokkültürlülük politikasına ilişkin temel düşünceleri *Tanınma Politikası* adlı çalışmasında somutlaşmaktadır. Bu politikanın ortaya koymuş olduğu çoğulculuk anlayışı, farklı yaşam pratiklerinden oluşan kültürel farklılıkların siyasal düzeyde tanınması ve eşit ölçüde saygıdeğer kabul edilmesi esasına dayanmaktadır. Farklı olana katlanmayı, ona hoşgörü ve toleransla karşılık verilmesi gerektiğini savunan Taylor; bir kültürün hiyerarşik üstünlüğüne dayalı anlayışa karşı çıkmakta, kültürel kimliklerin eşdeğer saygı esasına göre değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir (Köker, 1996: 13).

Taylor’un bakış açısına göre tanıma; yalnızca, kişilere borçlu olduğumuz bir kibarlık değil, aynı zamanda hayati bir insan ihtiyacıdır. Tanınmanın önemi, her yerde şu ya da bu şekilde kabul edilmiş durumdadır. Yakın kişisel düzlemde, kimliğin kişi için önem taşıyan diğerleriyle olan temasları boyunca nasıl biçimlendirildiğinin ya da nasıl çarpıtıldığının sonuçları ortadadır. Toplumsal alanda da, eşit tanınma yolunda sürüp giden bir politika izlenmektedir. Her iki düzlemde de önemi gittikçe artan sahicilik idealiyle biçimlendirilmiş durumda olan tanınma, bu ideal çerçevesinde oluşan kültürde temel bir rol oynamaktadır (Taylor; 1996: 50).

Daha önce de dikkat çekilen bir ayrım olan şeref ve haysiyet kavramları arasındaki farka Taylor'da değinmektedir. Taylor, bu kavramları, tanınma politikasını geliştirirken modern toplumda ortaya çıkan iki farklı tutum olarak ele almaktadır. Bunlardan ilki, şereften haysiyete geçişte, tüm vatandaşların eşit haysiyette olduğunu vurgulayan bir *evrenselcilik politikasında* şekillenmektedir. Buna göre tüm vatandaşlar; toplumda birinci sınıf ve ikinci sınıf olarak tabir edilen iki ayrı vatandaşlık statüsüne parçalanmadan herkese eşit ve biricik vatandaşlık tanınacaktır. İkincisi de, modern kimlik kavramının gelişimi ile ortaya çıkan *farklılıklar politikasıdır*. Bu anlayışın temeli herkesin kendine özgü biricik kimliğiyle tanınması olgusuna dayanmaktadır. Böylece, evrenselcilik genel bir insani aynılık “eşit haysiyet” arayışı içindeyken, farklılık politikası “bu birey ya da grubun benzersiz kimliği”ni, yani onların başka herhangi bir kimseden farklılığını tanıma gereksinimi üzerinde ısrar etmektedir (Taylor, 1996: 51). Buna göre farklılık politikası çerçevesinde sürdürülen bir tartışma bulunmaktadır. Evrensel haysiyet politikası, vatandaşları birbirlerinden farklı kılan yollara iyice gözlerini kapatarak, ayrım gözetmeme biçimleri ile savaşıırken; farklılık politikası ayrım gözetmeme ilkesini çoğu zaman yeniden tanımlayarak bu ayırıcı özellikleri, farklı muamelelerin temeli olarak kabul etmemizi istemektedir. Örneğin; yerlilerin kendi kendilerini yönetmeleri konusunda bir anlaşmaya varılsa, yerli grupların üyeleri diğerlerinin yararlanamadıkları bazı hak ve yetkilerden yararlanacaklar, bazı azınlıklar da kendi kültürel bütünlüklerini korumak için başkalarını dışta bırakma hakkını elde edeceklerdir (Taylor, 1996: 53).

Eşit saygı temeline dayanan bu iki politika (farklılığı herkese eşit biçimde sağlamaya çalışmakla, farklılık politikası) birbirleriyle çatışma içindedir. Bu politikalardan ilkine göre; eşit saygı ilkesi insanlara farklılıklarını görmezlikten gelerek davranmamızı beklemektedir. Böylelikle bu iki tür arasındaki çelişki açık bir biçimde ortada olunca, doğal olarak gerilimleri ve karşılıklı suçlamaları da tahrik edecektir. Haysiyet politikasını savunanlar “ayrım gözetmeme” ilkesinin ihlalinden duydukları rahatsızlığı dile getirirlerken,

“farklılık siyaseti” savunucuları ise insanları kendilerine aykırı olan tek örnek bir kalıba girmeye zorlayan, kendi kimliklerini inkar eden karşı politikaları eleştirmektedirler. İddialar daha da öteye giderek eşit haysiyet politikasının, farklılıkları görmezlikten gelen ve sözde yansız olan bir dizi ilkesinin, aslında tek bir hegemonyacı kültürün dayatmasından başka bir şey olmadığı belirtilmektedir (Taylor, 1996: 55).

Taylor’un değerlendirmesine göre, liberal karşıtı olmaktan çok, farklılık politikası olarak adlandırılabilen bir kamusal yaşam kavrayışına dikkat etmek gerekir. Bu kavrayışın öngördüğü şey, iki hak düzeyi arasındaki ayırmadır. Bu iki düzey: liberal evrenselcilik çizgisinde yorumlanan “temel” haklar düzeyi ile, kamusal düzenlemeye imkan tanıyan “kültürel haklar” düzeyidir. Temel haklar düzeyi, tekörnek muameleyi gerektirerek, asla ihmal edilemez. Kültürel haklar düzeyi de, kültürel çeşitliliğe imkan sağlamaktadır. Taylor’un belirttiği gibi, ortak amaçları benimsemiş olan bir toplum da “liberal” olabilir. Ancak, böyle bir toplumun, özellikle ortak amaçları benimseyenlere karşı olan davranışlarında, çeşitliliğe saygı göstermesi gerekir. Kuşkusuz bu unsurların bir araya getirilmesi kolay olmayacaktır ama imkansız da değildir. Karşılaşılan bu sorunlar, özgürlükle eşitliği ya da refahla adaleti bağdaştırmaya çalışan herhangi bir liberal toplumun karşılaşması muhtemel sorun ve açmazlardan daha büyük olmayacaktır (Taylor, 1996: 68).

Taylor’un dile getirdiği çokkültürlülük yaklaşımı, kültürler arası bağlanmaya hazır olmayı, her tür Avrupa merkeziliğini, Batıya has kültür emperyalizmini reddeden bir perspektife sahiptir. Taylor, Frantz Fanon’un, Batı dışı uluslara kendilerini uydu olmaktan çıkarmak için model olarak göstermiş olduğu “ezilen halkların, özgürlüklerine kavuşabilmeleri için, öncelikle kendilerini aşağılayıcı öz imajdan kurtulmaları” düsturundan yola çıkmaktadır. Fanon’a göre Batı, egemen unsurlarını hegamonik otoritelerini sömürdükleri uluslara dayatmadan önce, o ulusların kendilerine “aşağılık”

imajını yerleştirmektedir. Bu nedenle özgürlük ve eşitlik savaşımına girecek olan farklı halklar öncelikle bu imajı ve batılı karşısında kendilerini konumlandıkları “aşağı konumdan” kurtarmalıdır. Bu da ders programlarından başlayıp, tüm akademik alana varana kadar entelektüel sahaların çokkültürlü bir yapıya kavuşturulması ile sağlanabilecektir. Yapılması gereken batı üniversitelerinin insan bilimleri bölümlerinde üretilen temel bilgilerin, bu bölümlerde itibar sahibi olan tüm akademik otoritelerin, kendilerini insanlığın erişilmeye değer bütün yaratıcılık ve değerlerinin tek varisi olarak gören “Avrupalı ölmüş beyaz erkekler” den ibaret olduğu tespitinde bulunarak , bulundukları yerleri hızla Avrupa-dışı ırklara, kültürlere ve kadınlara açılmasını teklif etmektedir (Taylor, 1996: 73).

Taylor farklılık politikasının evrensel olanı değil, özgül olanı onaylaması gerektiğini belirtir. Diğer bir deyişle, farklılık politikası “herkese özgü olanı tanımak yoluyla” evrensel olarak var olan bir şeye -herkesin bir kimliği olduğu gerçeğine- saygı göstermemizde ısrar eder. Dolayısıyla buradaki bir evrensel talep, özgüllüğün tanınmasına güç kazandırır. Farklı oluş biçimlerini eşit derecede kabul etmek, sadece insanların farklı varoluş biçimlerini seçmesi ile sınırlı değildir. Farklılıkların, yani farklı kimliklerin eşit değerini karşılıklı tanımaya erişebilmek için, bu ilkeye inanmaktan daha fazlasını yapmak, söz konusu kimliklerin eşit sayılmasına standart oluşturacak bazı değerleri paylaşmak gerekmektedir. Değerler konusunda somut bir anlaşma olmalıdır. Aksi taktirde biçimsel eşitlik ilkesinin içi boşalır ve yapmacık bir hal alır. Tanımaya sahte bir bağlılık gösterilebilir, ama daha fazlası paylaşılmazsa, eşitlik alanı paylaşıyor olmaz (Taylor, 1996: 49).

Neticede Charles Taylor, etnik farklılıkları taşıyan yapıların ulusal birleşme çabalarının sonunda, çabaları sonuçsuz kalırsa azınlık cemaatlerinin kendi hayatîyetlerini sürdürme çabalarını onaylamaktadır. Yani kendi kendilerini cemaatler olarak yaşatma mücadelesi, bu insanların bireyler olarak sahip

oldukları haklardan daha fazlası için savaşmalarını gerekli kılmaktadır. “Varlığını sürdürme hedefi”, cemaatin genç ve daha doğmamış kuşaklarının seçimlerini kısıtlama, engelleme ve bunların adına seçim yapma hakkını elinde bulundurmasını gerektirmektedir (Bauman, 2000: 272).

Köken olarak liberal kanatta yer alan bir akademisyen olan Kymlicka, liberal teörinin haklar kuramı konusunda görüş bildirmiş diğeri önemli isimdir. Ortodoks liberalizmin her zaman savunduğı kiliseyle devletin ayrılmasına dayanan dini hoşgörü biçiminin etnik-kültürel farklılıklarla da baş edebilmek için geçerli bir model olduğı düşüncesi, etnik kimliklerin insanların özel hayatlarıyla sınırlandırılmasını getirmiştir. Bu konuda devlet, insanların etnik kültürel bağılılıklarını ifade etmelerine karşı çıkmaz, ancak bu süreci destekleyecek herhangi bir adım atmaktan da uzak durur. Devletin bu noktadaki tutumu “iyi niyetli ihmal” olarak adlandırılabilir. Bu algılayış biçimi, liberalizmin en temel ilkelerinden olan “ayrımcılık yapmama” politikası ile desteklenmektedir. Bu politika aracılığıyla, değer ve kültür çeşitliliğı karşısında devletin yansızlığı fikrine ve bireysel inançları, değerleri ve kültürel kimlikleri dikkate almaksızın tüm vatandaşlar için eşit hak ve özgürlükler sistemine ulaşılmıştır. Ancak Kymlicka’nın bu savların geçerliliğı konusunda şüpheleri vardır (Kymlicka, 1998: 29). Ona göre liberalizm geleneksel biçimiyle kabul edildiğinde, bir toplum içinde var olan farklılıkları tanıma ve bu farklılıklara çözüm üretmede yeterli değildir. Liberal gelenek birey haklarına karşı ikinci bir hak alanı olarak ortaya çıkmak isteyen “kolektif hak” anlayışına, “bireyin önceliğini” zedeleme düşüncesiyle karşı çıkmaktadır. Bu noktada Kymlicka liberal teoriye yeni bir bakış açısı getirir. Bu bakış açısına göre liberaller; kültürel yapıların kaderiyle ilgilenmek ve bunu bazı ahlaki statüleri desteklemek için değil, insanların önlerindeki seçeneklerin farkına varabilmelerinin tek yolunun zengin ve güvenli bir kültürel yapıdan geçmesi gerektiğı için yapmalıdırlar (Bauman, 2000: 267).

Çokkültürlü toplumları, *çok-uluslu* devletler ve *çok-etnili* devletler olarak ikiye ayıran Kymlicka, çokkültürlü toplumları bu şekilde incelemektedir. Çok-uluslu (multination) devletlerdeki kültürel çeşitlilik daha önce ayrı yönetimleri bulunan ve belirli bölgelerde yoğunlaşmış olan kültürlerin tek bir devlette, gönüllü (federasyon) ya da zoraki (ilhak) olarak toplanması sonucu oluşmaktadır (Belçika, İsviçre, Yeni Zelanda ve Kanada gibi). Buna karşılık çok-etnili (polyethnic) devletlerdeki çeşitlilik, esas itibariyle göçlerin ve toplum içindeki farklı tercihlerin, yeni kimlik gruplarının oluşması sonucu meydana gelmektedir (Amerika, Avustralya gibi). Birincilerde temel sorun ulusal azınlık ile ilgili iken; ikincilerde ki sorun esas itibariyle “etnik gruplarla” ilgilidir (Ekinci, 1999: 53-54).

Onun çokkültürlü toplum projesinin dayandığı “çokkültürlü yurttaşlık” fikri şu alt başlıklardan oluşmaktadır:

- 1) Özyönetim hakları
- 2) Çokeyniklilik hakları
- 3) Özel temsil hakları

Özyönetim hakları daha çok ulusal azınlıkların yararlanabileceği türden haklar olup, siyasal yapı olarak federalizm bu haklar için en uygun sistemi oluşturmaktadır. Federalizm, eğer ulusal azınlık, federal alt birimin birinde çoğunluğu oluşturuyorsa bir özyönetim biçimi olarak işe yarar.

İkinci hak grubunu oluşturan “çokeyniklilik hakkı” da bir ülkeye göç yoluyla gelmiş olan unsurları içermektedir. Bu haklar, etnik gruplara ve dini azınlıklara, egemen toplumun ekonomik ve politik kurumlarında başarılarını engellemeden, kültürel özgünlüklerini ifade etme ve bundan gurur duyma da yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Özyönetim hakkında olduğu gibi, çokeyniklilik hakları da geçici değildir. Çünkü korunmakta olan kültürel farklılıklar, ortadan kaldırılması gereken unsurlar değildir.

Özel temsil hakları ise, etnik nitelikte olmayan diğer grupların toplum içindeki eşitsiz konumlarının telafisine yönelik bir hak alanı oluşturmaktadır (Kymlicka, 1998: 65-68).

Kymlicka, liberalizmin kısmen de feodalizmin, bireylerin siyasal haklarının ve ekonomik imkanlarının, ait oldukları gruba göre tanımlanmasına bir tepki olarak birey haklarına yapılan aşırı vurgunun farkındadır. Bu nedenle işe, liberal bir sistemde azınlık durumunda olan grupların farklılıkları bağlamında haklara sahip olup olamayacakları noktasından başlamaktadır. Kymlicka bireysel hakların ötesinde, kolektif grup haklarını da tanımlamaktadır. Buna göre bir grup iki tür kolektif hak talebinde bulunabilecektir. Bunlardan ilki grubun kendi üyelerine karşı hakkını, ikincisi ise grubun daha geniş olan topluma karşı haklarını oluşturmaktadır. İki tür hak da ulusal, etnik ve dini grupların istikrarını korumak amacını taşımaktadır. Birinci tür hak grubu içindeki muhalefetin istikrar bozucu etkilerinden yani üyelerinin bireysel olarak geleneksel pratikleri ya da adetleri izlememe kararlarından koruma amacını gütmektedir. İkincisi ise grubu dışsal kararların yani, büyük toplumun ekonomik ve sosyal etkilerinden korumayı hedeflemektedir. Kymlicka iki tür hak talebi arasındaki ayrımı belirginleştirmek için birincisine “iç kısıtlamalar”, ikincisine “dış korumalar” adını vermektedir (Kymlicka, 1998:73).

İçsel kısıtlamalar kimi durumlarda etnik ve azınlık grupların kendi üyelerini ezmek amacıyla kullanılabilme riskini taşımaktadır. Azınlık kültürlerin kendi üyelerine ilişkin uygulayabilecekleri “cinsel ayrımcılık” bu durumun tipik örneklerinden biridir. Kimi etnik grupların kendi üyeleri konusunda talep ettikleri bu tür içsel kısıtlama hakları zaman zaman karşılaşılan durumlar olmakla birlikte, aslında bir çok etnik grup kendi üyelerine iç kısıtlamaları dayatmak peşinde değildir. Ancak mantıksal uç noktalarına çekilen bir “çokkültürlülük politikası”, her etnik grubun üyelerine kendi meşru geleneklerini, bu gelenekler temel insan hakları ve anayasal ilkelerle çelişse

bile, dayatmalarına izin vermeyi haklı çıkaracağı korkusunu barındırmaktadır. Aslında durum bir potansiyel olarak böyle olmakla birlikte, göç yoluyla farklı grupları bir araya getiren ülkelerin çokkültürlülük projeleri bu durumun oldukça ötesindedir.

Çokkültürlülük projesinin amacı, göçmenlerin kendi etnik kimliklerini ifade edebilmelerini ve eğer isterlerse üzerlerindeki asimilasyon baskısını azaltabilmelerini sağlamaktır. Her şeye rağmen iç kısıtlamaların peşinde olan gruplar da olacaktır. Fakat grupların taleplerinde başarıyı yakalama şansları yoktur. Oturmuş demokrasilerde etnik ve ulusal gruplar tarafından dile getirilen, gruplara özgü hak talepleri daha çok koruma amaçlı olup, iç kısıtlamalar için talepte bulunanlarsa genel olarak geri püskürtülmektedir. Bu anlamda son yıllarda revaçta olan çokkültürlü kamusal politikalar, neredeyse tamamen dış korumaların kabul edilmesi çerçevesinde şekillenmiştir (Kymlicka, 1998: 80-83). Kymlicka iki hak türünden dış koruma hakkını önemseyip, liberal yaklaşımın gruplar arasında adaleti destekleyecek belli dış koruma önlemlerini onaylayabileceğini ve onaylaması gerektiğini; ancak grup üyelerinin geleneksel otoriteleri ve pratikleri sorgulama, gözden geçirme haklarını sınırlayan iç kısıtlamaları reddetmeleri gerektiğini savunmaktadır (Kymlicka, 1998: 75).

Kymlicka'nın önermiş olduğu çokkültürlü yurttaşlık projesi bünyesinde bazı sıkıntıları barındırmaktadır. Bunların ilki, bu derece ayrılmış bir toplumda, ulusal birlik ve beraberliğin nasıl sağlanacağıdır. Bu konuda karamsar olanlar, farklılık politikalarının liberal demokrasiye ciddi bir tehdit oluşturduğunu düşünmektedirler. Söz konusu gruba dahil olanlar, şöyle düşünmeye zorlanmaktadırlar: "etnik ya da ulusal kimlikleri göz önünde bulundurmadan, neden 'insanları yalnızca birey' olarak görmüyoruz?". Ancak çokkültürlülük meseleleri bu düşünüş biçiminde olduğu gibi, kolayca çözüme ulaşacak konuları içermeyen, nihai çözüm için fazlaca karmaşık durumlara

tekabül eden ve sorunların idare edilebilir boyutları da bulunan güncel bir meseledir. Liberal toplumların çeşitli paranoyalardan ürkerek, azınlık hakları konusunda tatmin edici çözümler geliştirememeleri/geliştirmemeleri, gelişmekte olan demokrasilere ağır bedeller ödeyebilir (Kymlicka, 1998: 393-395).

Kaynağı Kant’a kadar götürülebilecek derin felsefi varsayımların ilhamıyla oluşturulan anlayışta, “insan haysiyeti büyük ölçüde özerklik olarak, yani her kişinin iyi yaşamla ilgili görüşünü kendisinin belirleyebilmesi” kabiliyeti esastır. Bu görüş ABD’deki kimi düşünürlerin “büyük bir güç ve zekayla” savundukları, kendi adına karar veren bireysel özerklik varsayımı Michael Sandel’in “usul cumhuriyeti” adını verdiği yapının çekirdeğini de teşkil etmektedir. Sandel’in usul cumhuriyetinde, usul kurallarına kalıcı gayelere ve ortak yaşam biçimlerine oranla öncelik verilir. Ancak Taylor, bu yaklaşımların içlerinde taşıdıkları derin varsayımları ve bazı somut sonuçları takdir etmekle birlikte, sonuçta bu “usul modelini” benimsememektedir.

“Farklılıkları görmezden gelme” tutumundaki en büyük sapma aslında, tersine ayrımcılık biçimidir. Bu durum önceleri ayrıcalıksız konumda olan gruplara iş bulmada, çeşitli pozisyonlara yerleşme gibi durumlarda bir avantaj sağlar. Bu uygulama tarihsel ayrımcılığın, ayrıcalıksız konumda olanları olumsuz koşullarda mücadele etmeye zorlayan bir düzen yaratmış olduğu gerekçesine dayandırılmıştır. Tersine ayrımcılık, sonunda eşitsizlikleri giderecek ve o eski “görmezden gelme” kurallarının kimseyi kötü durumda bırakmayacak biçimde işlemlerini sağlayacak geçici bir önlem olarak savunulmayacaktır. Farklılıklar görmezden gelinmemeli, sonsuza dek korunup gözetilmeli, yani kimliklerin yok olup gitmesine izin verilmemelidir (Taylor, 1996: 54). Kant’ın da ifade ettiği gibi; insanlarda saygıyı hak eden şey, yasalara ilkeler doğrultusunda yön verebilecek akıllı varlıklar olma konumlarıdır (Parekh, 2002: 60).

Farklılıklar politikasının temelinde yatan evrensel gizilgüç; bireyin kendi kimliğini biçimlendirip tanımlayabilmesidir. Bu gizilgücün herkeste bulunduğu kabul edilmeli ve bu güce eşit saygı gösterilmelidir. Oysa şu an sadece evrimleşerek ortaya çıkan kültürlerle saygı gösterme eğilimi vardır. Taylor'a göre modern toplum öylesine tekilci bir yapı içinde teşekkül etmiştir ki sınırları sadece Kuzey Atlantik Uygarlığının ölçütleri ile örtüşmektedir. Böylelikle Taylor Batı uygarlığının etnosentrik özelliklerine de derin eleştiriler yöneltmektedir. Batı uygarlığının etnosentrik yapısının en ünlü sözel belgelerinden biri olan ve Saul Bellow tarafından kışkırtıcı bir biçimde dillendirilen şu ifade etnik merkezliliğin ne kadar derinlerde kök saldığına bir ifadesidir: *“Zulular bir Tolstoy çıkardıklarında onu memnuniyetle okurum.”* Bu söz, insanlığın eşitliği ilkesinin inkar ediliyor olduğunu yansıtan en açık önermelerden biridir. Bu ifade birkaç açıdan sorunludur. İlk olarak insani mükemmelliğin tek gerçek göstergesi olarak “Batılı” formları mutlaklaştırmaktadır. İkinci olarak da Batı dışında bulunan unsurların insanlığa henüz bir katkı sağlayamadıkları öncülünü kabul etmektedir. Sonuç olarak Bellow'un şahsında Batı uygarlığı kendi hegamonik yüzünü göstermektedir. Eğer dünyanın geri kalanı Batı'da üretilene benzer bir mükemmellik yaratacaksa, bu ancak gelişme çizgisinin öteki aşamalarında ortaya çıkabilecektir (Taylor, 1996: 78). Taylor bu ilişkilerin tersine çevrilerek iki yol arasında yer alan, ara bir yol önermektedir. Bir yanda, eşit değerlerin tanınması yolunda sahici olmayan hegemonyacı bir talebin bulunduğunu, diğer yanda da kendini etnik merkezli ölçütlere hapsetme arasında bir algının yer aldığını belirterek; başka kültürlerin varlığına dikkat çekmektedir. Buna dayanarak da, bizlerin hem dünya ölçeğinde, hem de tek tek her toplumun içinde farklı kültürlerle karışmış olarak yaşamak zorunda olduğumuz gerçeğini vurgulanmaktadır (Taylor, 1996: 79).

Günümüzde ulus-devlet, içeride çokkültürlülüğün doğurduğu patlama; dışarıda, globalleşmenin getirdiği sorunlar karşısında kendisini adeta bir meydan okumayla karşı karşıya hissetmektedir. Kültürel yaşam biçimindeki

çeşitliliğin, etnik grupların, mezheplerin ve dünya görüşlerindeki farklılığın sayısı her geçen gün artmakta; globalleşmenin de bu çeşitliliği besleyici yönde etkisi olmaktadır. Bu süreci durdurmaksa -normatif açıdan kabul görmeyen etnik temizlik dışında- imkansız bir müdahale niteliği taşımaktadır. Günümüz dünyasındaki çeşitlilik değerlendirildiğinde; İzlanda ve Güney Kore gibi istisna devletlerin dışında tek kültürlü, ulusal ve dinsel azınlığı olmayan hiçbir ülkenin olmadığı kabul edilmektedir. Oysa sözü edilen bu istisna devletler de dahil sermaye, emek ve göç hareketlerinin zaman içinde o bölgede yer alan türdeş toplum yapısını sarsıp, değiştirdiği sosyolojik ve tarihsel bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır (Çiçek, 2005: 4).

Ulus-devlet modelinin öngördüğü “homojen” siyasal anlayış, günümüz koşullarında geçerlilik taşıyacak bir anlayış olmaktan çıkmış, zayıflamaya yüz tutmuştur. Bütün bu olgusal etkenlere, normatif bir yönelişin etkisi de katılabilir. Bireyselliğin değerinden, insan haklarının yeterliliğinden şüphe edilmeye başlanmasıyla birlikte; kolektif varoluş tarzlarına, kolektif etkinliğe ve “ortaklaşma” bilincine daha fazla vurgu yapılmaya başlanmıştır. Bu durumun doğal sonucu olarak da, geleneksel bireysel insan haklarının, “çokkültürlülüğün” gereklerine uygun olarak etnik, kültürel ve dinsel toplulukların haklarıyla tamamlanması gerektiği savunulmaktadır.

Tanınma politikasıyla ilgili görüşleri detaylı olarak verilen düşünürlerin dışında, literatürde yer alan diğer yazar ve düşünürler çokkültürlülüğü, toplumda adalet isteyen dezavantajlı grupların tamamını kapsamaması gereken bir sistem ya da bir anlayış olarak tanımlamaktadırlar. Bunlar etnik, kültürel, dilsel, dinsel ve mezhepsel toplulukların yanı sıra; kadınlar, homoseksüeller, geyler, lezbiyenler, özürlüler gibi dezavantajlı grupların taleplerini de karşılayacak, kapsamlı bir çokkültürlülük politikasının izlenmesini önermektedirler. Oysa, dezavantajlı sosyal kategorilerin sorunları ile etnik, kültürel ve dinsel toplulukların sorunları arasında hiçbir benzerlik yoktur.

Dezavantajlı grupların sorunları demokratik bir devlette çözülmesi zorunlu olan ve sosyal devlet siyasetleriyle çözülebilecek sorunlardır (Çiçek, 2005: 5).

Buna karşılık, etnik, kültürel ve dinsel azınlıkların sorunları ise, asimilasyoncu ve dışlayıcı baskılardan kurtularak, özgürleşmekte ve egemen kültürün sahip olduğu haklara ve avantajlara sahip olabilmektedir. Diğer bir deyişle “azınlık” olmaya bile gerek kalmadan eşit ve özgür vatandaş haklarına kavuşabilmektedir (Çiçek, 2005: 6).

Günümüzde çokkültürlülük ve çokkültürcülük kavramlarının bayraklaşması /bayraklaştırılması, “evrensel çözücünün” gelişimi ve ihtiyaçları doğrultusunda, her şeyi kendisine eklemleyerek, çözerek, bölerek, dağıtarak, kendi çıkarlarına ve yönelişlerine tabi kılarak kullanma ve biçimlendirme etkinliğinin, eylemliğinin bir göstergesidir. Çünkü evrensel çözücü olarak “kapitalizm” onun egemen sınıfları ve siyasal-ideolojik temsilcileri için, ulus devlet temelli örgütlenme geçerliliğini kaybetmiştir.

5.5 ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK YERİNE DEMOKRATİK YURTTAŞLIK KATILIMI

Cemaatçi perspektifin kimi sıkıntılarına dikkat çeken Habermas, özelde Taylor’u, genelde bu bakış açısını savunan cemaatçileri eleştirmiş ve bunların dışında farklı bir model ortaya koymaya çalışmıştır. Buna göre cemaatçilerin, yurttaşın kendini belli bir yaşam biçimiyle özdeşleştirmesi gerektiği vurgusu ve özelde Taylor’un herkesin kendi kültürel topluluğuyla özdeşleşmesinden doğacak bir kolektif bilince sahip olması gerekliliği konusundaki yaklaşımına karşılık, İsviçre ve Amerika örneklerinden hareketle “anayasal yurttaşlık” kavramını geliştirmektedir. Habermas’a göre, söz konusu çokkültürlü ülkelerin de ortaya koyduğu gibi, anayasal ilkelerin

içinden çıktığı siyasal kültür, hiçbir biçimde yurttaşların aynı dili, etnik ya da kültürel kökeni paylaştığı bir yapıya dayanmak zorunda değildir. Aksine siyasal kültür, çokkültürlü bir toplumda var olan farklı yaşam tarzlarının çeşitlilik ve bütünlüğüne ilişkin bilincini, eşzamanlı olarak güçlendiren bir anayasal yurtseverlik için ortak payda işlevini görmelidir (Şan, 2004: 49).

Habermas aslında, cemaatçiliği ve liberalizmi aşan bir formülasyona giderek konuyu kendi iletişim teorisi içinde ele almaktadır. Ona göre temel hakların ve bireyselliğin güvence altına alınması grup kimliklerinin de tanınmasını gerektirmektedir. Habermas bu konuda cemaatçilerle ve Taylor'la hemfikirdir. Ancak onun geliştirmiş olduğu kuram, etnik ve azınlık sorunlarının giderek attığı bir ortamda, topluluk kimliklerine nesli tükenmekte olan canlılara yapılan muamelelere benzer bir tutumla yaklaşılarak *koruma altına alınmasının* da geçerli bir çözüm olmayacağına işaret etmektedir. Farklı etnik grupların ve onların kültürel yaşam biçimlerinin eşit haklarla birlikte yaşayabilmesi için, tek tek kişilere göre biçilmiş haklar kuramına gerek yoktur. Bu tür grup hakları demokratik anayasal devletlerde verilse bile, normatif bir görüş açısıyla kuşku olabilirler. İçinde farklı kimliklerin yer aldığı bir yapıda, türlerin yönetim yoluyla koruma altına alınması, türlerin ekolojik olarak korunmasından farklıdır. Kültürel miras ve onların dile getirdiği yaşam biçimleri normal olarak kişileri, gelenekleri üretken olarak benimsemeye ve sürdürmeye özendirerek çoğalır ve devamlılıklarını sağlarlar. Anayasal devlet, yaşam dünyalarının kültürel yeniden üretme başarısını olanaklı hale getirebilirse de bunu garanti edemez. Nitekim ayakta kalmayı garanti etmek, zorunlu olarak, “evet” ya da “hayır” deme özgürlüklerini de üyelerinin elinden alacaktır. Oysa ki bu özgürlük, kendi kültürel miraslarını benimseyip koruyabilmeleri için gereklidir. Kùltürleri, tehlike altında ve korunmaya muhtaç varlıklar olarak düşünsek bile, onların kendilerini başarılı bir biçimde yeniden üretebilmelerinin gerekli koşulları, Taylor'un “farklılığı yalnızca şimdi değil, sonsuza kadar sürdür/me, ve koru/ma” amacı ile bağdaşmamaktadır (Habermas, 1996: 130).

Habermas, kültürlerin kendi gelişimlerini sürdürürlerken doğal mecralarında çeşitli dış etkilere açık olarak gelişim göstereceğinin bilincinde olarak şöyle düşünmektedir:

“Kendini tehdit altında hissetmeyen bir çoğunluk kültürü bile canlılığını ancak özgür düzeltmelerle, statükoya değişken tasarılar hazırlamakla ya da yabancı öğeleri - hatta kendi geleneklerinden kopma noktasına kadar- kendi içine alarak koruyabilir” (Habermas, 1996: 130).

Bu özellikle, başlangıçta kendilerini inatla etnik terimlerle tanımlayan ve yeni çevrenin asimilasyoncu baskısı altındaki geleneksel öğeleri canlandıran, ancak daha sonra asimilasyondan geçen hem de gelenekten aynı derecede uzak bir yaşam tarzı geliştiren göçmen kültürleri için de geçerlidir.

Böylelikle Habermas’a göre çokkültürlülük, bir toplumun kendini dış dünyadan soyutlayıp kapılarını dışarıya kapatarak, kendi özel gettosunda huzurlu bir yaşam sürmesini sağlan siyasal bir sistem olmamalıdır. Aksine çokkültürlü toplumlar, yaşam biçimlerinin eşit haklarla birlikte yaşaması, her yurttaşın bir kültürel miras dünyası içerisinde büyüme ve çocuklarını ayırma uğramaksızın aynı dünya içinde büyütme fırsatı veren siyasal yapılar anlamına gelmelidir. Habermas kültürlerin hayatiyetlerini sürdürmede dışa kapanmaları yerine, etkileşim içinde olduklarında varlıklarını daha iyi sağlayacakları kanaatindedir. Bu nedenle çağdaş toplumlarda yaşanan hızlı değişim, tüm durağan yaşam biçimlerini parçalarken, mevcut kültürler, değişim güçlerini ancak eleştiriden ve kopmadan aldıklarında yaşamaya devam edebileceklerdir (Şan, 2004: 52).

Habermas’ın geliştirdiği bu kültürel kuram, durağanlığa ve belli bir grup kimliğinin sonsuza kadar korunmasına karşı çıktığı gibi, farklı etnisite ve ulusları bünyesinde barındıran çok uluslu devletlerdeki ayrımcı politikalara da

karşı çıkmaktadır. Ona göre ayrılma ve self-determinasyon haklarının kullanımında çok dikkatli olunmalıdır. Federalleşme sihirli bir değnek değildir. Ancak farklı etnik grupların ve kültürel dünyaların az ya da çok ayrı coğrafi alanlarda yaşadığı durumlarda bir çözüm yolu olabilmektedir. Fakat Amerika gibi çokkültürlü toplumlarda durum böyle değildir ve Almanya gibi, kapsamlı göç dalgalarının baskısı altında etnik yapıların değişmekte olduğu ülkelerde de durum böyle olmayacaktır. Bu tür çokkültürlü toplumlarda, bir liberal kültür geçmişi zemininde, gönüllü birliktelikler temelinde, öz-tanıma yönelmiş tartışmalara izin veren ve bunları destekleyen açık iletişim yapılarına sahip, iyi işleyen bir kamu alanı gelişebilirse; o zaman eşit bireysel hakların gerçekleştirilmesi demokratik süreci de, farklı etnik gruplara ve onların kültürel yaşam biçimlerine eşit haklarla birlikte yaşama şansını vermeye kadar genişleyecektir (Habermas, 1996: 129).

Habermas'ın kuramında çokkültürlü de olsa, bir toplumun ayrımcılık olmadan da aynı ülke sınırları içinde bir arada yaşamalarını mümkün kılacak çözümlerin arandığı görülmektedir. Ona göre bir toplumda yaşayan farklı etnisitelerin yurttaşlık ortak bağı etrafında, eşit haklar çerçevesinde yaşamaları sağlanıyorsa ve hiç kimseye ayrımcılık uygulanmıyorsa, bu etnik ve azınlık unsurlarının içinde yer aldıkları toplumdan kopmalarını gerektirecek inandırıcı hiçbir neden yoktur. Bu koşullar altında baskıcılık ve “yad erklik”⁸ ten söz edilemez. Ayrılma hakkı, yani eşit haklar ve hakların self-determinasyon hakkını sağlayan, yasalarla uyum içerisinde olan ve bu nedenle, ırk, din ve cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin tüm halkı temsil eden bir hükümete sahip devletlerden kendini koparma isteği, açıkça reddedilmiştir (Habermas, 2002: 52).

⁸ Yad erklik: 1) Bir topluluğun yabancı kimseler tarafından yönetilmesi durumu. 2) Dışarıdan gelen yasa veya buyruğa göre davranma, özerklik karşıtı (TDK, 1988, 1575).

Habermas, çokkültürcülük politikalarıyla etnik unsurların adeta *nesli tükenecek türler* muamelesini görmektense, onların eşit haklar etrafında birlikte yaşamalarını sağlayacak bir ortak sistemin kurulmasının önemini vurgulamaktadır. Bu nedenle de Habermas, haklar sistemini demokratik yoldan gerçekleştirmek ve farklılıkların giderek aidiyete duyarlı şekillerde ele alınması gerektiğine işaret etmektedir. Yurttaş haklarının evrenselleştirilmesi süreci, hukuk sisteminin farklılaşmasını körüklemektedir. Bu farklılaşma ise, yurttaşların kimliklerini koruyan yaşam bağlarına, bizzat kendileri tam ve eşit muamele görmedikçe, tüzel öznelerin bütünlüğünü sağlayamamaktadır. Haklar sisteminin “seçmeci” yorumlanması, temel hakların gerçekleştirilmesi gibi demokratik bir anlayışı kapsayacak biçimde düzeltilirse, budanmış bir liberalizm ile sisteme yabancı bir kolektif haklar kavramını ortaya atan modelleri karşılaştırmaya gerek kalmaz (Habermas, 1996:120).

Çokkültürlülük konusunda önemli görüşleri olan, genelde cemaatçiler, özelde Taylor’un düşünceleriyle; Habermas’ın düşüncelerini aşağıdaki tabloda daha net biçimde görmek mümkündür:

Tablo 4: *Cemaatçilerin ve Habermas'ın Çokkültürlülüğe Yönelik Temel Yaklaşımları*

CEMAATÇİLER	HABERMAS
1) İnsanlar liberal ve cumhuriyetçilerin ele aldığı gibi, özel bağlarından, tesis edici sosyal ilişkilerinden, soyutlanabilecek yüksüz özneler değildir.	1) Anayasal ilkelerin içinden çıktığı siyasal kültür, yurttaşların aynı dili, etnik ya da kültürel kökeni paylaştığı bir yapıya dayanmak zorunda değildir.
2) Yurttaş kendini belli bir yaşam biçimiyle özdeşleştirmelidir.	2) Temel haklar ve bireyselliğin güvence altına alınması, grup kimliklerinin tanınmasını gerektirir.
3) Herkes kendi kültürel topluluğuyla özdeşleşmesinden doğacak kolektif bilince sahip olmalıdır.	3) Grup kimliklerinin, nesli tükenmekte olan türlerle uygulandığı gibi, koruma altına alınması çözüm olamaz. Türlerin yönetim yoluyla korunması, ekolojik korumadan farklıdır.
4) Çoğunluk kültürü karşısında dezavantajlı konumda olan grupların kültürleri korunmalıdır.	4) Kültürlerin gelişebilmesi için dışa açılması, farklı kültürlerle tanışması gerekir.
5) Birey cemaat yapısı içinde tanımlanmalı, cemaatin belirlediği yaşam alanı içinde yer almalıdır.	5) Toplamların kendilerini özel bir gettoya kapatıp, huzurlu bir yaşam sürmesi şeklinde siyasi bir yapılanma olmamalıdır. Aksine yurttaşlara kültürel miras dünyası içinde eşit haklarla yaşama şansı veren, ayrıma maruz kalınmayan siyasi yapılanmalar olmalıdır.
6) Özgürlük, sadece özgürlüksüzlüğün seçilmesi yoluyla sağlanabilecek bir durumdur. Çünkü seçilmesi gerekenler zaten birey doğmadan seçilmiştir.	6) Çokkültürlü toplumlar, liberal kültür zemininde, gönüllü birliktelikler temelinde, tartışan, açık iletişime sahip bir demokratik yapıda farklı etnik grupların yaşam biçimlerine yaşama şansı veren bir yapıda olmalıdır.
7) Siyasal tartışmalara ,değerler, kişiler arası bağlar, inançlar gibi erdemler de dahil edilmelidir. Akıl ile gelenek arasında kurulan karşılıklı hatalıdır.	7) Toplumdaki her yurttaş, farklı etnik bağları olanlarla beraber "yurttaşlık bağı" etrafında yaşama şansı tanındığında, azınlıkların içinde yer aldıkları toplumdan kopmalarını gerektirecek bir durum olamaz.
8) Küreselleşme sürecinde bireylerin cemaatçi yönelimlere olan ilgisi daha da artmıştır.	8) Haklar aidiyete duyarlı olarak tanınmalı, farklılıklara duyarlı bir dahil ediş olarak yaklaşılmalıdır.
9) Ortak referanslardan vazgeçmeden, eşit ve özgür olarak farklılıklarla nasıl bir arada yaşanabilir? Bu soru cemaatçilerin liberallerle ortak olan sorularıdır.	9) Ayrımcılığın çözümü, ulusal bağımsızlıkla değil, bireysel ve sınıfsal farklılığın kültürel tabanına duyarlı kalarak, etnik ve ulusal azınlıkları topluma dahil etmektedir.

Görüldüğü gibi Habermas, çokkültürlü toplum olgusuna daha çok *farklılıklara duyarlı bir dahil ediş* olarak yaklaşmaktadır. Ulusal ve etnik azınlık olgusunun

demokratik bir hukuk devletinde çözümsüz olmadığı kanaatindedir. Bu nedenle ayrımcılık sorunu ulusal bağımsızlıkla ve self-determinasyon hakları peşinde koşarak değil, bireysel ve sınıfsal farklılığın kültürel tabanına yeterince duyarlı kalarak etnik ve ulusal azınlıkları topluma dahil etmekle ortadan kaldırılabilecektir. Tüm çoğulcu toplumlarda karşılaşılabileceğimiz azınlıklar sorunu, çokkültürlü toplumlarda kendini daha vahim biçimde gösterir. Fakat bu toplumlar demokratik hukuk devleti biçiminde organize olduklarında “farklılığa duyarlı bir dahil edişin” zorunlu hedefine her şeye rağmen ulaşmanın yolları vardır. Habermas bunun kimi yollarına işaret etmektedir. Federal yetkinin paylaşımı, devlet yetkilerinin işlevsel açıdan özgülleştirilerek devredilmesi ya da yerel makamlara aktarılması, özellikle de kültürel özerklik güvencesinin verilmesi, sınıflara özgü haklar, eşitlik politikaları azınlığın etkin bir biçimde korunabilmesi için gerekli olan düzenlemelerden bazılarıdır (Habermas, 2002: 53).

5.6 ÇOKKÜLTÜRLÜLÜĞÜN İMKAN VE SIKINTILARI

Çokkültürlülük siyasetinin taraftarları da muhalifleri de konu üzerine oldukça geniş tartışmalar yürütmektedirler. Bu siyaseti yaşadığımız toplumun daha insanca bir biçim alması açısından hayati önemde görenlerin yanında, çokkültürcülüğü geç kapitalizmin yeni ırkçılığı olarak kabul ederek yargılayanlar da bulunmaktadır (Yürüşen, 1998: 58).

Çokkültürlülük politikalarını toplumun barışına hizmet edeceğini savunan çokkültürlülük taraftarları, özellikle aydınlanma döneminden beri Batı toplumuna çöken tekilcilik ve monist düşüncelere bir tepki olarak gördükleri bu siyasetin ötekileştirilen ulusların kendi öz kimlikleri ile modern dünyada yer almalarını sağlayan bir politika olarak değerli bulmaktadırlar. Bu açıdan farklılığın kabulü hatta yer yer kutsanmasına varan bir çizgide seyreden

çokkültürlülük siyaseti, uzun zamandan beri baskı ve sömürü altında yaşamaya mahkum edilmiş ulusların, kültürlerin ve toplumsal grupların sömürülmesine karşı geldiğinden dolayı, taktirle karşılanan bir olgu olarak kısa sürede kabul görmüştür (Giddens, 2000: 149). Bu bağlamda çokkültürlülük yandaşları, daha çok bir realite olarak gördükleri bu olguyu modern dünyadaki çatışma ve çelişkilerden uzaklaşma için bir araç olarak algılayarak, bu olguyu farklılıklarla beraber yaşamının sihirli formülü olarak görmektedirler. Çokkültürlülük siyasetine bel bağlayanlara göre, bir toplumda aynı inançları paylaşmadıkları, aynı eylemlerde bulunmadıkları halde barış ve tolerans içinde yaşamak mümkündür ve bu güzel bir şeydir.

Iris Young'ın da belirttiği gibi çokkültürlülük kişiye kendi dışında var olan bir dünyanın en az onun kendi varoluş şartları kadar meşru olduğunu hatırlatmada yardımcı olacaktır. Bu anlamda birey farklı bakış açıları, çıkar ve kültür anlamlarıyla karşılaştığında kendi bakış açısının kısmiliğini öğrenip, kendi deneyimlerinin belirli bir bakış açısının ürünü olduğunu kavrayacaktır. Buna bağlı olarak da karşılaşılan sorunlar hakkında farklı perspektifleri olan ve kendisinden farklı kültürleri, değerleri taşıyan, kendi iddia ve savlarına karşı çıkma hakkına sahip olan diğerleriyle kolektif bir sorun çözme durumunda olmak da, başka bir fayda olarak karşımıza çıkabilecektir. Farklı olarak konumlanmış bilgiyi dile getirmek, sorgulamak ve ona karşı çıkmak, tüm katılımcıların toplumsal birliğini arttıracaktır. Böylece her konum, kendi bakış açısını terk etmeksizin, farklılığa kulak vermek yoluyla önerilerin ve taleplerin farklı konumdaki ötekileri nasıl etkilediği konusunda bir şeyler anlayabilecektir (Young, 1999: 187).

Yine çokkültürlü projeye bağlı kalan teorisyenlere göre çokkültürlülük olgusu ilk etapta çelişkili gibi görünse de, uzun vadede toplumların devamını sağlayan bir avantaja dönüşebilecektir. Bir toplumda var olan çeşitlilik ne kadar büyük ve derinse, toplum kendisini bir arada tutmak ve çeşitliliği

sürdürmek için daha fazla birlik ve uyuma gereksinim duyacaktır. Zayıf bağlara sahip bir toplum için farklılıklar bir tehdittir. Bu toplum farklılıkları hoş karşılayarak, farklılıklarla birlikte yaşamayı sağlayacak olan güven ve istekten yoksundur (Parekh, 2002: 251).

Kısaca, çokkültürlülüğü yaşadığımız karmaşık toplumun daha iyi bir gelecekle devamı için bir imkan olarak görenler; insanlara bireysel haklarla sınırlı bir özgürlük alanı tanıyarak onların mutlu edilemeyecekleri düşüncesindedirler. İnsan sadece büyük bir toplum içinde, tek başına yaşayan bir birey değildir. Onun kendi varoluşu üzerinde her zaman derin izler bırakan etnik, kültürel ve dini aidiyetleri ile birlikte ele alma zorunluluğu bulunmaktadır. Eğer bir kişi kendini ait hissettiği kültürel grubun, üyesi olduğu devlet tarafından olumlu bir kimlik olarak tanındığını görürse, kendisini o sisteme daha fazla ait hissedecektir. Kendi kültürel varoluşlarının tanındığına inanan grup üyeleri böylelikle bütünün bir parçası olarak, büyük toplumla bütünleşebileceklerdir. Grup üyeleri kamusal alanın, onların kimliklerinin doğal bir uzantısı olarak görülmesi gereken kültürlerini, dillerini, tarihlerini ve ümitlerini yansıttığını gördükleri zaman, kendilerini yabancı bir ortamda değil, evlerinde hissedeceklerdir. Bu nedenle kültürel kimliğin tanınması, grup üyelerinin kendi kimlikleri ile kamusal alana girebilmelerini gerektirmektedir (Tok, 2003: 167). Çokkültürcülük taraftarları, birey olarak sahip oldukları haklardan daha fazlası için mücadele etmektedirler.

Çokkültürlülüğe ilişkin temel tepkiler daha çok politik olarak muhafazakar kanattan gelmektedir. Siyasal olarak ulus-devlet kimliğinin zedeleneceğini düşünen muhafazakar ve ulusalcı eğilimlerin kimi versiyonları, çokkültürlülüğü varolan yapının altını oyan ve orta vadede ülkelerin ulusal bütünlüğünü parçalamanın eşiğine getiren bir siyaset olarak görürler ve bu siyasetle mücadele edilmesi gerektiğine işaret ederler. Amerika gibi göçmen ülkelerinde bile çokkültürlülük politikalarına belli bir mesafeden bakılması bu

durumu doğrulamaktadır. Amerikalı siyaset bilimci Nathan Glazer konu ile ilgili bir yorumunda bunun altını çizerek, ABD gibi çoketnikli bir toplumun, çokkültürlü politikaların tanınması ile içine düşeceği durumun vahametini dikkatleri çekmektedir. Aslında bir eyaletler federasyonu olan ABD, bünyesinde barındırdığı etnik grupları, karışıklığa yol açmadan bazılarına özel muamele yapan bir politikaya izin vermeyecek kadar dağılmış, karışmış, asimile olmuş ve bütünleşmiş bir durumdadır. Eğer çokkültürlü bir politika uygulanacak olursa, diğer gruplarda kuyruğa girecekler ya da girmeyi deneyecekler, böylelikle de tüm Amerikalıların kardeşliği umudu terk edilmiş olacaktır. Çoketnikli bir toplumda, böyle bir politika ancak grupları birbirleri ardına korunmaları için, özel muamele talep etmeye teşvik edecektir. Özel muamele talebi, bu hakka sahip olmaları gerektiği halde olmadıklarını düşünenlerin, gruplar arasında zaten varolan düşmanlığı iyice körüklemelerine neden olacaktır (Kymlicka, 1998: 116). Bu nedenle çokkültürlülük, özellikle etnik yapısı çok farklı unsurlardan oluşan devletler için parçalanmanın bir önceki ara aşaması olarak değerlendirilebilir. Böylesi bir durumda etnik gruplara haklar dağıtmak yerine, bireylerin önceliğini vurgulayan liberal hakların geliştirilmesi daha yararlı görülmektedir. Buna göre sorun, etnik ve ulusal azınlıkların çokkültürlü bir yapı içinde örgütlenmelerini öngören bir sistemi egemen kılmak yerine, onların bireysel özgürlüklerini öne çıkaran tam bir demokrasiye kavuşturmak yoluyla çözümlenmelidir. Esasında demokrasi ve hukuk düzenindeki eksiklikler, kendini etnik ve kültürel çatışmalar olarak dışsallaştırmaktadır. Demokratik haklar ve kurumlar bir kere yerleşir ve tüm yurttaşların kullanımına sunulursa, insanlar artık etnik bağlılıklar temelinde harekete geçmeyeceklerdir. Bu yaklaşımı savunanlara göre bir devlet içinde varolan farklı etnik ve kültürel unsurlar, birey olarak birtakım haklardan istifade ederlerken, kamusal alandaki yurttaşlık kimliği her şeyin üzerinde olacaktır. Toplumsal yaşamın özel ve kamusal olarak ikiye ayrıldığı bu anlayışta, ötekine ve farklı olana ancak özel alanda kalma şartı ile müsamaha gösterilebilecektir (Walzer, 1998: 42).

Çokkültürlülüğe yönelik eleştiriler bunlarla sınırlı kalmamaktadır. Üzerinde durulması gereken hususlardan biri de, çokkültürlülüğün toplumsal çeşitliliğe hizmet eder görünen doğasının altında yatan/gizlenen tekilcilik düşüncesidir. Bu noktadan hareketle, batıdaki şekliyle “çokkültürlülük” politikası aslında içerik açısından son derece muhafazakar bir uygulama olarak, hatta yeni-sağ ve ırkçı politikaların bir izdüşümü olmaktan öteye gitmediği yönünde eleştirilere maruz kalmaktadır. Çokkültürcülük siyaseti her ne kadar yüksek idealleri dile getiriyormuş gibi bir izlenim bıraksa da son tahlilde, klasik liberalizmin temsil sistemine yönelttiği kültürcü eleştiriler bağlamında yeni ırkçı cereyanların yaşamasına ve serpilmesine oldukça elverişli bir ortam oluşturmakta (İrem, 2003: 20), farklılıkları vurgulamak adına da tekilliğin yüceltilmesi ile sonuçlanan ve neticede yeni bir ırkçılığa izin veren bir ortama çanak tutmaktadır. Bu yaklaşıma göre Avrupamerkezcilik ve oryantalizmin eleştirisini yapmak adına partiküler olanı ayrıcalıklı kılmak anlamına gelen çokkültürcülük olgusu aslında, Avrupamerkezcilik ile çelişen bir konumlanmayı teşkil etmemektedir. Aksine bu iki eğilim, birbirlerini tamamlayan ve güçlendiren söylemlerdir. Bu nedenle, partikülarizmin, Avrupamerkezciliğin ve evrenselciliğin eleştirisi olduğu düşünmek ciddi bir yanılgıdır. Çünkü her ikisi de ayrı özselci kimlik nosyonundan hareket ettiği için, birinin eleştirisi diğerinin eleştirisini zorunlu kılmaktadır (Yeğenoğlu, 1998: 295).

Bu eleştiriyle aynı zeminde yer alan diğer bir görüş de Slavoj Žižek tarafından yapılmaktadır. Žižek’in çokkültürcülük eleştirisi Batı’da son zamanlarda oldukça popüler olan çokkültürlülüğün yapaylığı ve zorlamalığı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ona göre küresel kapitalizm yeni girmiş olduğu aşamada, çokkültürcülükle kendisine yeni bir form bulmuştur.

Böylelikle küresel kapitalizm dünya üzerindeki hegemonyasını yine sürdürebilecektir.⁹ Zizek'e göre çokkültürcülük, bir nevi sömürgecinin sömürge olan topluma baktığı gibi -adetlerini dikkatle araştırıp, bunlara saygı gösterilmesi gereken "yerliler" olarak- bakan perspektifin gelişmesini mümkün kılmaktadır. Yani, geleneksel sömürgecilik ile küresel kapitalizmin kendi kendini sömürgeleştirmesi arasındaki ilişki, Batı kültürel emperyalizmi ile çokkültürlülük arasındaki ilişkinin aynısıdır. Küresel kapitalizm, nasıl ulus-devlet metropolünü sömürgeleştirmeden sömürgeleştirme paradoksu içeriyorsa, çokkültürcülük de kendi tikel kültüründe kök salmadan yerel kültüre karşı tepeden bakan Avrupa merkezci mesafe ve/veya saygı tavrını içerir. Başka bir deyişle, çokkültürcülük tekzip edilmiş, tersine çevrilmiş, içkin anlamda bir ırkçılık biçimi, *mesafeli bir ırkçılıktır*. Ötekinin kimliğine karşı "saygı gösterir"; ötekini, karşısında kendisinin -çokkültürcünün- ayrıcalıklı evrensel konumu sayesinde mümkün kılınmış bir mesafe takındığı, kendi içine kapalı "sahici" bir cemaat olarak görür. Çokkültürcülük, kendi konumunun her türlü pozitif içerikten arındıran bir ırkçılıktır (çokkültürcü doğrudan doğruya ırkçı değildir "öteki"nin karşısına kendi kültürünün *tikel* değerini çıkarmaz), ama yine de diğer kültürleri gerektiği şekilde takdir (ya da takdir) edebileceği ayrıcalıklı boş evrensellik noktasını oluşturan bu konumu elinde tutar. Çokkültürcünün "öteki"nin özgüllüğüne duyduğu saygı, tam olarak kendi özgüllüğünü beyan etme biçimidir (Zizek, 2001: 166).

Kimi yazarlar da *çokkültürlülük* ve *çokkültürcülük* ayrımına giderek, bu iki kavramı birbirinden ayırıştırarak, eleştirilerini bu ayırtırmaya göre

⁹ Rutherford da kültürel çoğulculuk ve farklılıkların kutsanması siyasetine kapitalizmin bir versiyonu olarak bakmaktadır: Bir paradoks olarak, sermaye farklılığa aşık olmuştur. Reklamcılık bize benzersizliğimizi ve bireyselliğimizi pekiştiren şeyleri satarak gelişir. Mesele bir komşudan geri kalmak değil, farklı olmaktır. Dünya müziğinden, Üçüncü Dünya yörelerine, egzotik tatillere, etnik yemeklerden, örme Peru şapkalarına kadar kültürel farklılıklar her zaman satmaktadır. Bu, ürün ilişkilerinin farklılığıdır. Uluslar arası sermayenin üretmiş olduğu belirli bir zaman ve mekan deneyimidir. Dilin ve kültürün metalaşmasıyla nesneler ve imgeler özgün göndermelerinden kurtulur ve anlam neredeyse sınırsız çeviriye açık bir görünüm alır. Farklılık bir tehdit oluşturmaktan ya da iktidar ilişkilerini belirlemekten çıkar. Ötekilik, sunabildiği değişim değeri, egzotikliği ve zevkleri, heyecanları ve serüvenleri nedeniyle rağbet görmektedir (Rutherford, 1998: 10).

yapmaktadırlar. Her iki kelimenin de sözlükbilimsel anlamı üzerinde durularak; *çokkültürlülüğü* bir toplumda kültürel bakımdan anlamlı farklılıklar gösteren sosyolojik kategorilerin bulunması olarak tanımlarken, buna karşılık olarak *çokkültürcülüğü* toplumsal çeşitliliğin belli biçimlerinin (kolektif kimliklerin) kamu alanına siyasi araçlar kullanılarak yansıtılmasını esas alan bir değerler ve uygulamalar bütünü olarak değerlendirmektedirler. İkincisi ilk bakışta kolektif kimliklerin belli bir etik endişe ile korunması anlamına geliyor gibi görünse de, aslında bu yaklaşım amaçladığının tam tersi sonuçlar vermeye de açıktır. Kanada'nın Québec eyaletinde Aglofon (İngilizce konuşanlar) kökenli olmayan ailelerin çocuklarını, sadece Fransızca eğitim veren okullara gönderme zorunlulukları bu duruma bir örnek teşkil etmektedir. Québec eyaletinde yaşayan insanların hangilerinin hangi dilde eğitim alacaklarının yasa ile belirlenmesi bu durumun en tipik örneklerindendir. Yasa, kimlerin çocuklarını İngilizce, kimlerin çocuklarını Fransızca eğitim veren okullara gönderebileceklerini hükme bağlamıştır. Bu açıdan bakıldığında çokkültürcülük son tahlilde, çeşitliliğin ve çokkültürlülüğün asıl bileşeni ve dinamiği olan bireyi, gözden kaçıran bir kusurla malûl olarak ifade etmektedir (Yürüşen, 1998: 108). Böylelikle çokkültürcülük politikaları, kolektif kimliklerin korunması adına bireysel tercih ve farklılıkları kısıtlayıcı ve dolayısıyla uzun vadede çeşitliliği aşındırıcı bir politika olarak karşımıza çıkmaktadır. Çokkültürcülük çeşitliliğin sürekli olarak üretilmesinden çok, belli bir tarihsel dönemde üretilmiş kolektif kimliklerin dondurulması ile sabitleştirme eğilimini de mutlaklaştırmaktadır (Taylor, 1996. 63).

Çokkültürcülüğe ilişkin olarak yapılan eleştirilerin başında, bireyselliği dışlayan aşırı özcü tutumlarına yöneltilen eleştiriler gelmektedir. Aşırı özcü ve grupçu tutum aslında bireyselliğin ve çeşitliliğin inkarı olarak kabul edilmekte, bu da bir nevi çeşitlilik ve çokkültürlülük düşmanlığı anlamına gelmektedir. Nitekim çokkültürcülüğe bağlı olarak siyaset yürütenler "bütün sahici siyahların aynı siyah perspektifi paylaşacakları, bütün sahici kadınların

dünyayı aynı şekilde kavrayacakları, bütün sahici eşcinsellerin aynı şekilde davranacakları...” önkabulüne dayanan düşünme biçimleri, bireyleri verilmiş kimlik alanları içine hapsederek, başkaları ile, başta adalet ve özgürlük olmak üzere hiçbir ortak ve evrensel zeminde buluşulamayacağını ima ederler (Yürüşen, 1998: 23). Bu da doğal olarak azınlıkların gettolaşması olgusuna neden olmaktadır. Buna göre, çokkültürcülük politikası etnik ve azınlık unsurları , toplumun ana akımı ile bütünleşmesini engelleyen bir izolasyonu da oluşturmaktadır (Kymlicka, 1998: 38). Çokkültürlü siyaset, etnik grupları, dinsel cemaatleri, ırki grupları idealleştirerek, insanın ancak kültürel kimlikler içinde nefes alan bir varlık olduğu tezini savunmaktadır. Daha da temelde sadece etnik kimliği, kimliğin tanımlayıcısı haline getirmektedir (İrem, 2004: 28). Bu şekilde oluşturulan “zorlama politikalar” da toplumu açmazlara sürükleyecektir. Şöyle ki çokkültürcülük politikası grup ayrımına dayanan kimlikleri esas aldığı ölçüde öncelikle bir tür *kimlik sayımı* yapılmasını ya da herkese bir tür *kimlik biçilmesini* meşrulaştıran bir toplum tasarımı sunmaktadır. Bu da toplumsal kimliğin çok boyutlu doğası ve bireylerin sahip oldukları çeşitli çapraz aidiyet ve kimlik olgusu ile bir çelişki doğurmaktadır (Erdoğan, 1998: 197). Oysa ki demokratik açıdan bakıldığında, bir insanın etnik kimliğinin o kişinin birincil kimliği olup olmadığı başlı başına bir soru konusudur. Çokkültürlü toplumlarda çeşitliliğe saygı duyulması önemli ise de, etnik kimlik, eşit değerde olma ve eşit haklara sahip bulunma düşüncesinin dayandığı temel düşünce olarak kabul edilemez. Dolayısıyla çokkültürcülük politikaları ile bireyin kendisine birincil kimlik olarak seçmeye çalıştığı etnik aidiyet, onun doğuştan sahip olduğu tüm hemcinsleri ile eşitleyen insan olma kimliğini zedelemektedir (Rockefeller, 1996: 96).

SONUÇ

Globalleşen dünya doğası gereği bütünleşen, farklı toplumları bir şekilde içine alan ve bu toplum üyelerine kendine ait kültürün damgasını vurarak, üyelerin hepsini birbirine benzeştiren bir dünyayı işaret etmektedir. Toplumların oluşumunu “çokkültürlü” olarak değerlendirmek, günümüzde hiç kimsenin itiraz edemediği bir gerçek olmakla beraber; çokkültürlü toplum modelinin çağımıza özgü bir sosyolojik gerçek olarak görmek de hatalıdır.

İki farklı olgu olarak farklı anlamları işaret eden *çokkültürlülük* ve *çokkültürcülük* tarihsel ve güncel anlamda önem taşıyan, toplumsal gerçekliği okuyup anlamlandırmayı kolaylaştıran; düşünce, söylem ve davranış düzeyinde tavır almayı koşullayan kavramlar olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca bu kavramlar nereden?, nereye? ve nasıl? bakıldığına bağlı olarak siyasi ve ideolojik bir niteliğe sahip olabilecek hassasiyeti de taşımaktadır. Bununla beraber bazılarının göre “tuzak”, bazılarının göre de “demokrasinin ideal kültürü” anlamlarını ifade edebilmektedir (Girgin, 2005: 39).

Birden fazla kültürel öğeyi barındıran toplumlardaki çeşitliliğe yani çokkültürlülüğe verilen tepkiler : ya çeşitliliği kabul edip, farklılıklara saygı duyma ve izlenen politikalarla çeşitliliği koruma; ya da çokkültürlülüğü hakim kültür içinde bastırıp yok etme şeklinde iki başlık altında toplanabilir. Bununla beraber, tarihsel süreç içinde çokkültürlü toplum gerçeğiyle ilk kez karşılaşmayan toplumların çokkültürlü yapılarıyla, günümüz çokkültürlü toplumlarındaki yapıların belli noktalarda birbirlerinden farklılaştıkları görülmektedir. Bu farklar:

- Sömürgecilik, Yahudi soykırımı, Komünist tiranları... olaylarında da görüldüğü gibi, geçmiş dönemlerin toplumsal yapılarında etnosentrik tutumlarla kültürel çeşitlilik yok edilmeye çalışılmışken, bu gün kültürel

çeşitliliğin geniş alanda kabul görmesini sağlayan, bireylerin farklı kültürlerine saygı duyan yaklaşımlar daha etkili olmaya başlamıştır.

- Karmaşık ekonomik yapı ve globalleşme süreci, bütün toplumları ayrılmaz biçimde birbirine bağlamıştır. Söz konusu hareketlilik de, çokkültürlü toplumları kaçınılmaz biçimde karşımıza çıkarmış, bu yapılanmaların evrensel bir gerçek olarak kabul edilmesini zorunlu kılmıştır.

- Çokkültürlü toplumlar yüzyıllardır süren, kültürel açıdan homojenleştirilmeye çalışılan topluluklardan oluşan ulus-devlet yapılarından sonra ortaya çıkmıştır.

Çokkültürlülüğü planlı bir politik öğretisi değil, toplum içinde yaşayan insanın yaşamına bir bakış açısı olarak görmek gerekir. Bu gerçeğe yapılan vurgu da giderek atmaktadır. Örneğin Amerika da 1915 yılında “plürilkulturalizm” kavramı kullanılarak yazılan makalelerin sayısı 1981’de 40’a çıkmış ve terimin adı “multikültüralizm” olarak değişmiştir. 1992’ de aynı konuda yine aynı dergi ve yayın organları tarandığında konuyla ilgili yazıların sayısı 2000’i bulduğu görülmüştür (Bilgin, 2005: 55).

Çokkültürlülük:

- Kültürel çeşitlilik ve kültürler arası diyalog kaçınılmazdır
- Tüm kültürler iç çoğulculuğa sahiptir
- Hepsi de yaratıcı etkileşimden oluşmaktadır

Şeklinde özetlenebilecek birbirini tamamlayan üç görüşle de ifade edilebilir.

Tavırların, eylemlerin, örneklerin öğrenilmesi ve öğretilmesi yolu ile varlığını koruyan kültür, tarih öncesinden beri toplumları birbirinden farklılaştıran; onlara ana renklerini veren temel unsur olagelmıştır. İnsan diğer

canlılar gibi biyolojik uyum gücüyle değil kültürüyle dünyaya egemen olmuş ve varlığını kültürüyle sürdürmüştür. Sosyal bilimlerin her alanında ilgi odağı olgulardan biri olan kültür, bazı düşünürlerinde de dediği gibi en geniş kullanımı olan kavramlardandır. Kültür bilimcilerin genellikle üzerinde anlaştıkları tanım: kültür insanlığın tarihsel birikiminin, güncel değerler, yaratımlar ve ürünlerinin geleceğe ilişkin tasarımlar ve eğilimlerinin toplamı ya da anlatımıdır. Öğrenilebilme ve öğretilebilme, dilde saklanıp, korunabilme, eğitimle yeni kuşaklara aktarılabilme özelliği taşıyan kültür bu özelliklerinden dolayı belli bir coğrafyada sınırlandırılıp tutulamamıştır, başka yerlere ve kültürlerle de taşınmıştır. Kültürler arası etkileşimin ana nedenlerinden biri de budur.

Kültür, evrensel düzlemde tüm insanlığın ortak ürünü; ulusal düzeyde de ulusun çeşitli kesimleri arasındaki tarihsel etkileşimin süreci ve sonucudur. Bu yapı, insan topluluklarının sanki tek bir organizmaymış gibi davranmasını sağlayan ortak bir yaşam tarzı belirleyen önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Kültürün tanımlanması konusunda pek çok girişimde bulunulmuş, kavram üzerine yapılan pek çok tanımın yanı sıra; tanımlanamayacağını söyleyenler dahi olmuştur. Kavramın tanımlanmasındaki zorluklar: Kültürün;

- toplumun birikimi
- toplumun kendisi
- insan ve toplum teorisi
- bir dizi sosyal süreçlerin bileşkesi

anlamlarında da kullanılabilmektedir. Özü itibarıyla karmaşık bir örgü olan kültür, sayılan temel önermeler karşılığında da kullanıldığından, tanımlamakta zorlanılmaktadır. Doğal çevrenin ve hayvanlar aleminin bir türü-üyesi olan insanın, doğaya karşı yaşam mücadelesini sürdürürken diğer canlılardan ayrılarak, kendi yaşamından edindiği deneyimlerini toplayıp biriktirerek bu gün kültür dediğimiz canlı üstü "süper organik" varlık alanını yaratan tek canlı insandır. İnsan yarattığı bu canlı üstü varlık alanı tarafından,

doğumdan itibaren alınıp yoğrulur, programlanır, kurgulanır. Bu varlık alanı iç ve dış, ya da öz ve yabancı olarak adlandırabileceğimiz kaynaklarca beslenirler. Yabancıya açılım kültürel değişim/gelişimin itici gücüdür. Kùltürler gelişmek için etkileşmek yeni içerikler ve yönelimler bulmak zorundadır. Kùltür edilgen bir miras değil, etkin bir anlam yaratma sürecidir. Sabit olmamakla birlikte sürekli olarak yeniden tanımlanıp, yapılandırılır. Durağan olmayan kùltür, rafa kaldırılmış eski inanç kalıntılarını taşıyabildiği gibi, yeni oluşum halindeki kùltür filizlerini de içinde barındırır. Tüm kùltürler, onları sabit kıstaslarla değerlendiremeyeceğimiz kadar çok yönlü, açık uçlu ve akışkandır (Kula, 1992: 38).

Dünyanın dört bir yanındaki kùltürleri birbirine yaklaştırıp, bu kùltürler arasındaki sınırları kaldıran globalleşme; kùltürlerin görece homojen olan yapılarını çözmüştür. Bu nedenle çalışmamızın temel kavramları olan *çokkùltürlülük* ve *çokkùltürcülük* üzerinde sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde yer alan düşünür ve araştırmacıların içinde bulundukları disipline endeksli görüş ve fikirleri vardır. Söz konusu olgulara yönelik açıklamalarda filozofların, sosyologların, tarihçilerin ve hukukçuların görüşlerinden faydalanılmıştır. Ancak hemen tüm araştırmacı ve yazarların, çokkùltürlülük ve çokkùltürcülük idealini farklı ağırlıklarla yorumlasalar da üzerinde fikir birliğine vardıkları temel sorunun; ortak referanslardan vazgeçilmeksizin “eşit ve özgür olarak farklılıklarımızla nasıl bir arada yaşayabiliriz” olduğu görölmüştür (Bilgin, 2005: 56).

Tarihin ilk dönemlerinde, dünyanın çok çeşitli yörelerinde birbirinden oldukça bağımsız bir şekilde çok farklı medeniyet ve kùltürler doğup gelişmiştir. Bundan birkaç yüzyıl öncesine gelinceye kadar, bu kùltürler arasındaki ilişki ve etkileşim de oldukça marjinal düzeyde kalmıştır. Bu durum kültürel yapıların kendilerine özgü biçimde yapılanmaları sonucunu doğurmuştur fakat sömürgecilik döneminin etkisiyle kùltürler arsındaki setler

yıkılmaya, farklı kültürler kapılarını “ötekine” açmaya başlamış, hatta açmak zorunda kalmışlardır. Sömürgecilik aracılığıyla kurulan ilişkiler ağı sayesinde geniş bir alandaki kültürler arasında, etkileşim olmuştur. Kurulan ekonomik ilişkiler ağı, yeni kurulan endüstriler alanında çalışmak ya da farklı ticari etkinliklerde bulunmak isteyen grupları göç etmeye teşvik etmiş, bu durum çok sayıda insanın kaynaşmasına, kültürlerini karşılaştırmasına neden olmuştur. Hem sömürgecilik hareketleri hem de ekonomik ve ticari amaçlı göçler, gidilen topraklarda yaşayan insanlar ve onların yaşam biçimleri üzerinde yıkıcı etkiler yapmıştır (Balı, 2001: 182).

Sömürgeci toplumlarla yerli halk arasında süren mücadeleler ve nihayet ikinci dünya savaşının ardından çizilen yeni sınırlar, sömürgecilerin siyasi ve ekonomik çıkarlarına uygun düşecek şekilde o bölgede yaşayan insanların etnik kimliği, kültürü dikkate alınmaksızın çizilmiş, bu olgu homojen toplum yapısını bozmuştur. Yine sömürgecilik döneminin oluşturduğu diğer bir etkileşim ortamı da, Afrika kıtasından Amerika ve Avrupa’ya doğru olan köle ticareti vasıtasıyla ortaya çıkmıştır. Sıralanan tarihi ve sosyolojik olaylar çağımızda daha sık zikredilmeye başlanan çokkültürlülük ve çokkültürcülük gerçeklerinin ilk ve önemli halkaları olarak düşünülebilir.

Ulus esasına dayanan günümüz devletlerinde “millet” birliği içinde olan bir bütün olarak tanımlanmaktadır. Uluslar arası ortamda herhangi bir ulus, ulusal ortamda ulusun herhangi bir kesimi, tarihin belli dönemlerinde kültürel gelişim üzerinde belirleyici etki yapabilmişlerdir. Ancak bu olgu kültürün etkileşim sonucu olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Ayrıca ulusal kültür ya da ulusun özgün kültürü, evrensel kültürden kopuk ya da bağımsız değildir. Özellikle Fransız İhtilaliyle ortaya çıkan ve gelişen “milliyetçilik” düşüncesi o dönem pek çok milleti etkilemiştir. Millet anlayışına dayalı bağımsızlık mücadeleleri siyasal, iktisadi, kültürel, sömürgecilikle kontrol edilmeye, etkisiz hale getirilmeye çalışılmıştır. Sömürgeci devletlerin

izledikleri politikalarla, farklı kültürel unsurları eritmeye, kendi kültürel unsurlarını dayatarak kültürleri homojen hale getirmeye çalışmışlardır. Bu amaçla; asimilasyon, eritme potası, intibak gibi çeşitli politikalar izlenmiştir (Dönmezer, 1984: 130).

Sanayi devrimiyle beraber yaşanmaya başlayan ulus devletlerin siyasal birliği, bu birlik aracılığıyla ortaya çıkan siyasal ürünler çok önemlidir ve post modern olgulardır. Post modern olguların en belirgin niteliği *çoğulcu* yapıya sahip olmalarıdır. Araştırmamızdaki önemli bulgulardan biri de çokluk ve çoğulculuk arasındaki farkı işaret eden “simbiyotik” ilişkidir. Çokluk: farklı öğelerin aynı zamanda ve mekandaki bir ardallıklarını anlatırken; çoğulculuk ise bir arada bulunan farklı birimlerin organik bir bütünlük kazanmalarını ifade etmektedir.

Çokkültürlü toplumu birden çok kültürel yaşantının bir arada, yan yana sürdürüldüğü siyasal birlik şeklinde, oldukça sade bir dille tanımlamak mümkündür. Çokkültürlülük tanımları tarandığında, kültürel çoğulculuğun da zaman zaman çokkültürlülüğe yakın anlamlarda tanımlandığı: farklı kültürlere üye insan topluluklarının birarada yaşamasını ifade ederken kullanıldığı görülmüştür. Kavram kargaşasının yaşanma nedeninin, üzerinde çalışma yapılan kavramların kültür, kimlik ve komünitenin “polisemik” (çok) anlamlı kavramlar olmalarıdır. Bu nedenle araştırma boyunca kullanılan kavramların sınırlarının net çizilmesi için özen gösterilmiştir. İşlevsel bir kavram olan çokkültürlülük , hoşgörü eksikliğinin, düşmanlık gibi olumsuz siyasi eğilimleri sınırlandırabilmenin, üstesinden gelebilmenin önemli bir aracı rolündedir. Kültürel çoğulculuk, farklı ırk ve milletlerden oluşan, değişik dilleri konuşan, çeşitli örf adet ve geleneklere sahip ve bunlarla beraber bir arada yaşayan toplumsal yapılara karşılık kullanılmaktadır. Toplamlar genellikle aynı kültürü paylaşan topluluklar olarak görülmektedir. Ancak aynı toplum içinde yer alan gruplar kendilerine ait farklı kültürel örüntülere sahiptirler. Bu farklar kültürel

çokkültürlüğün temelini oluşturmakta, çokkültürcülük de bu farklı kültürlerin aynı ortamda varlığını devam ettirebilmesiyle karşımıza çıkmaktadır.

Çokkültürlülük iki yönlü bir kavram olarak hem tanımlayıcı hem de değer verici anlamlarda kullanılmaktadır. İlk anlamıyla toplum içinde yer alan farklı kültürlere sahip grupların bir ardallığını anlatırken; ikinci anlamında aynı toplum içinde yer alan değişik bazen de çatışan grupların uzlaştırılmasını gerektiren problemleri işaret etmektedir. Etnik kümeleri, ortak dilleri olan aynı tarihi, geleneği, göreneği, deneyimleri paylaşan; soy birliği olan kültür kümeleri olarak kabul ettiğimizde, farklı etnik kümelere oluşan bu farklı kültürlere sahip grupların çoğunluk-azınlık ikilemine düşmeden birarada/birlikte varolmalarını sağlayan modelin koşulları da çokkültürcülükle gerçekleşmektedir (Özbudun, 2003: 32).

Bir ülkedeki nüfus farklı etnik kümelere oluştuğunda bu yapı betimsel düzeyde çokkültürlüdür. Çokkültürlü toplum modelini tanımlayan koşullar:

- Farklı kültürel unsurlara sahip grup üyelerinin her birinin, diğer farklı kimlik üyelerinin, farklı gereksinim ve amaçlarının olduğu gerçeğini kabul etmesi.
- Tarafların birbirlerinin dil ve kültürlerinin yaşatılması ve geliştirilmesi konusunda açık bir arzularının olması.
- Tarafların birbirlerine yönelttikleri ve gösterdikleri desteklerin, sadece bu kümelerin çıkarlarının korunması bağlamında değil tüm toplumsal oluşumun bir üst kimliğinin belirleyici özelliklerinin oluşturulması anlamında düşünülmesi.
- Farklı kimlik kümelerinin üyesi olan bireylerin toplumsal, ekonomik ve siyasi alanlarda bütün kurum ve süreçlerde eşit katılımcılar olarak yer almaları (bu madde çokkültürcülüğü gündeme getirmekte ve çokkültürlülükle

çokkültürcülüğün birbirini tamamlayan iki olgu, madalyonun iki yüzü, olduğunu göstererek, farklılaşmış kümeler arasındaki ilişkilerin tamamına göndermede bulunmaktadır) şeklinde sıralanabilir (Balı, 2001: 189).

Çokkültürlülük ve çokkültürcülük kavramsal olarak tanımlandıklarında birbirlerine sınırlarından sızıp iç içe geçerek birbirlerinin anlamını kapsayabilmektedir. Taranan kaynaklarda karşılaşılan durumlardan biride budur.

Taylor, birey kimliğinin oluşumu sürecinde farklılıkların önemini vurgulamaktadır. Bireysel kimlik bireylerin tek başlarına “monolojik” olarak değil, diğerleriyle girilen “diyalogik” ilişkilere dayanır. Dinamik, sürekli yeniden kurulan değişme potansiyeli içeren bir unsurdur. Bu oluşum sürecinde toplumsal alanda karşılaşılan farklılıklara saygı duyulmalı, farklılıklar hoşgörüyle karşılanmalıdır. Hemen belirtmek gerekir ki saygı ve hoşgörü ayrı anlamları işaret eden kavramlardır. Hoşgörü bireyleri tehdit etmeyip onlara zarar vermediği sürece geniş yelpazedeki görüşlere değin uzanabilir. Saygı ise daha ayrımcıdır. Çokkültürlü bir toplum modeli hoşgörü noktasında ahlaksal anlaşmazlıkları içerebilmelidir ve ahlaki değerleri uyuşmayan insanların farklılıklarından kaynaklanan yeni şeyleri öğrenebilmelerinin yolunu açmalıdır. Saygıyı hak etmeyen görüşlerse en temelde grup ve kişilerin çıkarlarını(yaşama hakkı, düşünme gibi) gözetmediklerinden gerçek bir ahlaksal konumu bulunmayan görüşler kategorisindedir. Amaç, saygı duyulacak farklılıklar üzerinde tartışmak olmalıdır (Taylor, 1996: 62).

Çokkültürlülük, bir ideale işaret etmek üzere kullanıldığında, daha önce de değinildiği gibi, politik bir amaç haline dönüştüğünde çokkültürcülüğü gündeme getirmektedir (Erdoğan, 1998: 195). Toplum içindeki bireyler, aidiyetlerinden soyutlanarak değerlendirilecek yüksüz özneler değildir. Bu

gerçeğin farkında olunarak ortaya konan doksanlı yıllarda daha sık zikredilmeye başlanan multiculturalism –çokkültürlüçülük- (daha kolay telaffuz edilebilir olduğundan *çokkültürcülük*) farklı kültürlerin birarada yaşamasını onaylayan tanınma politikasını yansıtmaktadır. Çokkültürcülük, ülkelere göre farklı siyasal projelerin ifadesi olabilmekte; bazen kültürel farkların kamusal alanda da ifade edilebilmesini, bazen de azınlıklara özel haklar verilmesini, hatta ayrıcalıklar tanıma projesini sağlamaktadır. Bu anlamda çokkültürlülük-çokkültürcülükten ayrılmaktadır. Çokkültürcülükte, belli bir kamu politikası anlayışı, yani etik ve felsefi ideal doğrultusunda somut gerçeklikteki kamu politikalarını yönlendirme durumu vardır. Bu nedenle, çok kültürcü anlayış, akım olarak cazip hale gelebilmekte; siyasi bir bütün içinde insani potansiyeller bakımından zengin, çoğulcu bir anlayış ve kabulü onaylamaktadır. Çünkü, birbirinden farklı yaşam tarzı ve köklere sahip, birarada yaşamak için bir tarz bulmaya mecbur gruplar kimliksel çeşitliliklerini fark etmiş ve bu durumun dezavantaj değil avantaja dönüştürmek istemişlerdir. Bu kavram kültürle kaynaşmış, ondan beslenen bir grup insanın kendilerini ve dünyayı anlamakta, bireysel ve toplu yaşam alanlarını düzenlemekte kullandıkları inanç ve uygulamalar bütünüyle de alakalıdır.

Çokkültürlülüğü bir devlet politikası olarak tanıyan yada tanımlayan ülkelerin uygulamakta olduğu çeşitli çoğulculuk biçimleri saptanmıştır. Bu politikalardan biri olan liberal (sözleşmecî) çokkültürlülükte; liberal gelenek içinde oluşmuş bireysel haklar çerçevesinde çeşitliliği savunan, bireyi bir yurttaş kimliği etrafında haklara kavuşturmak amaçlanmaktadır. Liberal duruşun önde gelen temsilcileri: Hobbes, Locke, Montesquieu, Vico, Herder olarak sıralanabilir. Cemaatçi çokkültürlülük ise, hakların temeline “cemaat yapısını” koymaktadır. Taylor, Walzer ve MacIntyre da bu görüşün önde gelen temsilcilerindendir (Kymlicka, 1998: 50).

Çokkültürlülük projesi bu iki ana yaklaşım etrafında toplanmıştır. Bu iki bakış açısı da modern dünyada karşı karşıya olduğumuz farklılıklar konusunda kendi görüşlerinin en doğru duruşlar olduğunu savunmaktadırlar. Liberalizm, insan onuru, özerklik, özgürlük, eleştirel düşünce ve eşitlik gibi insani değerleri vurgulayan felsefi arka plana sahip bir sistem kurmuştur. Ancak bu sistem, insani dayanışma, eşit yaşam şansı, özgecilik gibi diğer büyük değerleri göz ardı eden bir boyuta da sahip olduğu gibi kültüre, geleneğe, topluluğa, köken ve aidiyet hissine karşı duyarlı değildir. Bu nedenle de söz konusu olguları açıklama noktasında zayıf kalmakta; etnik/kültürel azınlıkların haklarını, evrensel insan haklarını korumaya yönelik düzenleme ve önlemlerle çözümleyebileceği görüşünü savunurken de bir çok açıdan sorun taşımaktadır (Parekh, 2002:429). Çünkü bireysel insan haklarının arkasında, tüm insanların ortak gereksinimlere sahip olduğu anlayışı yatmaktadır. Oysa ki azınlıklar söz konusu edildiğinde, daha geniş olan topluluğun (çoğunluk üyelerinin) üzerinde hemfikir olabileceği ortak gereksinimler bulmak güçleşmekte, hatta kimi zaman azınlık temsilcilerinin kendi aralarındaki ortak gereksinimleri konusunda bir anlaşmaya varmaları mümkün olmamaktadır (Şan, 2004: 33). Karşı kutuptaki diğer yaklaşım olan cemaatçi çokkültürlülük yaklaşımı da bireyi, cemaat yapısı içinde tanıyan ve cemaat normlarının demir kafesi dışında ona yaşam alanı bırakmayan bir uçta kendini konumlandırmaktadır. Cemaatçi çokkültürlülük Weber'in metaforik kullanımı ile ifade edilirse, kimliği bireyin omuzlarında kolayca sıyrılıp düşen bir pelerinden ziyade, demir bir kafes olarak algılamaktadır. Cemaatçilik ideal özgürlüğün sadece özgürlüksüzlüğün seçilmesi yoluyla sağlanabileceği anlamına gelmektedir. Çünkü seçilmesi gerekenler zaten birey doğmadan seçilmiştir. Bu anlamda doğumdan sonraki hayatın anlamı yapılan seçimin ne olduğunun anlaşılması ve bu yolda ilerlenilmesidir (Bauman, 2000:269). Görüldüğü gibi demokrasiler bireysel hakların yanı sıra, topluluk haklarının geliştirilmesi ve güçlendirilmesi yönünde çaba sarfederken; bu durumun etnik bir tuzağa dönüştürülmesi sakıncasına, yani modern toplumun cemaatleşmesi tehlikesine karşı da duyarlı davranmalıdır (Şan, 2004: 34).

Bu noktada içinde yaşadığımız toplumların liberal kuramdan kaynaklanan haklar kuramı ile, cemaat temelli yurttaşlık ve çokkültürlülük projelerinden hangilerinin hangi ölçülerde kabul edileceği önemli bir soru olarak karşımızda durmaktadır. Liberal haklar yaklaşımı “insan hakları doktrininden” diğer bir deyişle, hakların sosyal statü, etnik köken, renk, inanç, toplumsal cinsiyet gibi özelliklere bakılmaksızın “tüm insanlığa” yaygınlaştırılması gerekliliğinden hareket ederken, söz konusu özellikler temelinde oluşan toplulukların haklarına tanımı gereği karşı çıkmaktadır. Toplulukçu yurttaşlık ve haklar ise, bireyi bir topluluğa olan aidiyeti oranında ve çerçevesinde haklarla donatmaktadır. Ancak özgür ve özerk birey-yurttaş açısından değerlendirildiğinde her iki yaklaşımın da bazı sakıncaları barındırdığı açıktır. Her iki yurttaşlık algısı da modern dünyanın gereklerini karşılamak açısından bütünü ile kabul edilebilir durumda görünmemektedir. Bu yüzden de demokratik yapılar bu soruna yeni cevaplar aramak zorundadır.

Liberal bir toplumu oluşturan bireylerin tümü, tanımlanmış ve değişmez bir “iyi yaşam” kavramını paylaşmazlar. İyi yaşamın pek çok türü olabilir çünkü yaşamların hiçbirisi diğerinden daha az ya da çok değerli değildir. Kıyaslama söz konusu olamaz. Çünkü her biri farklı biçimde değerlidir. Bunun gibi mevcut rejimlerden de her biri diğerine göre ne daha az ne de daha fazla meşrudur. Hepsi de farklı nedenlere dayandıklarından dolayı meşrudur. Liberal teori, yurttaşların evrensel çeşitliliği adına siyasal görüş dışındaki tüm farklılıklara kayıtsız kalmayı bunları siyasetle gözetilen konuların dışına çıkarmayı önemser. Siyasal farklılıkların dışında kalan farklılıklar başkalarını değil, sadece söz konusu kişiyi ilgilendirir, çünkü bu farklar özel alana girer.

Seksenli yıllarla birlikte Liberal teorinin tümüne bir tepki olarak ortaya çıkan cemaatçi çokkültürlülük, toplulukçuluk, liberal teorinin birey üzerinde yoğunlaşan, bireysel özgürlüğe aşırı önem veren, insanın kendini geliştirebilmesi bakımından iyi işleyen bir toplumsal yapıyı öngörmekte

yetersiz kalmasını eleştirmektedir. Onlara göre, liberal teoride haklara yapılan tek yanlı vurgu; kültürel atmosferden, topluluk bağlarından, gerçek insanın hayatını oluşturan yaşam hikayesinden/geri plandan soyutlanmış “adeta içi boşaltılmış” bir bireye vurgu yapmaktadır. Oysa bireyler, kişiliklerini yeteneklerini topluluk içinde gerçekleştirebilirler, çünkü birey topluluk tarafından şekillendirilir.

Cemaatçilere göre üyeler grup değerlerine kurucu bir bağla bağlanırlar. Ortak değerler önceliklidir, bu değerlerin savunulması adına kişi haklarının sınırlandırılmasında herhangi bir sakınca yoktur. Çoğunluk kültürü karşısında dezavantajlı konumda bulunan grupların kültürleri korunmalıdır. Liberallerin, bireysel hak ve özgürlükleri öne alıp, eşit hak ve sorumluluklar esasına dayanan vatandaşlık anlayışı; dezavantajlı grup ve etnisitelerin sorunlarının çözülmesinde yeterli değildir. Liberaller, benliği (önemli olanları parantez içine alıp, önemsizleri parantez dışında bırakarak) toplumsal ilişkilerden izole ederek parçalamaktadır. Kamu yaşamına katılımı “topluluk” olgusuna verilen önem önceliklidir. Liberallerin üzerinde yükseldikleri evrensellik, değer yansızlık, laiklik gibi idealler iki yüzlülüktür. Liberallere göre kültürlerin çokluğu yük değil avantajdır; çünkü seçenekler yelpazesini genişletmektedir. Buradaki farklılık insan olmanın ve kişinin kendi hayatını yaşamasının değişik yolları arasındaki seçeneklerin bolluğunu işaret eden dışsal bir farklılıktır. Cemaatlerin savunduğu farklılık ise, içselleştirilmiş bir farklılıktır. Onlar, diğer yaşam biçimlerini seçenek olarak görmezler. Kişi farklılığını seçerek değil, mecbur olduğu için yaşamaktadır. Özetle: liberal farklılık grubun bireysel özgürlüğü sınırlama gücünü temsil ederken; cemaatçi farklılık ise grubun gücünü istediği biçimde kullanmasına imkan tanır (Şahnazarov, 1996: 77).

Farklı çokkültürlülük biçimleri ortaya konsa da, temelde çokkültürlülüğün neden gerekli olduğu fikrinde uzlaşma sağlanılmaktadır. Kültürel açıdan açık yada kapalı olan yaşam biçimlerinde, farklı kültürel yapıların birbirlerinden

haberdar olması ve gelişebilmek için etkileşime geçmesi gerekir. Çünkü hiçbir kültür, tüm iyileri bünyesinde toplayabilecek yapıda değildir. Hatta başka kültürler, diğerleri için seçenek oluşturmadıkları durumlarda bile, değerli olarak konumlandırılmak zorundadır. Kapalı toplumlar da, açık toplumlar da kendilerine has iç zenginliğe sahiptir. Asıl olan bu renkliliği korumak ve bu renkliliğin değerli olduğunu kabul etmektir. Çokkültürcülük de, farklı kültürlere sahip toplum tiplerinin saygıyı hak ettiğini savunarak, politik duruşunu bu düşüncesini onaylar biçimde yönlendirmektedir. Toplumların birbirinden izole edilmesinin imkansız olduğu bir dönemde, yaşamın her noktasında farklılıklara temas etmenin kaçınılmaz olduğu global bir dünyada bu durumu onaylamak kaçınılmaz, onaylamayıp ayak uydurmaya çalışmamak ise nafile bir çabadır.

Buna rağmen tarihin her döneminde kültürel farklılıkların onaylanmamış açık ya da gizli politikalarla yan yana var olarak yaşamaları engellenmeye, bastırılmaya çalışılmıştır. Uygulanan politikalardan biri olan asimilasyonda, etnik çeşitliliğe sahip olan grupların, göçmenlerin; özgün gelenek ve uygulamalarını terk ederek davranışlarını çoğunluğun değer ve uygulamalarına uydurmaları beklenmiştir. Bu süreç adeta canlı bir organizmanın yabancı dış maddeleri sindirerek kendi vücut hücreleri haline çevirmesi gibi de değerlendirilebilir. Söz konusu uyum; kültürel olarak nispeten zayıf ya da sayı olarak daha az olan grupta meydana gelir. Her zaman tek yönlü olmayan asimilasyonda, asimile olan grubun temsil ettiği kültürel özellikler tamamen yok olmaz. Gruptaki bazı özellikler varlığını sürdürebilir. Aslında bu özellikler de hakim kültüre aittir ve bu yapı (hakim kültür) içinde yer alabilmek için değiştirilmiş ve uyarlanmışlardır. Bazı araştırmacılar farklılığın yeni nesillerle birlikte giderek kaybolacağını ve toplumdaki mevcut hakim kültür çerçevesiyle bütünleşeceğini öne sürmektedir. Özellikle Amerikan sosyolojisinde orijinal ve değişken asimilasyon teorilerine rastlanmaktadır. Örneğin; Milton Gordon, asimilasyonun çok boyutlu bir proses olduğunu ortaya koymuş, yapısal ve

kültürel/davranışçı asimilasyonların değişik proseslere sahip boyutları olduğundan onları birbirinden ayırmıştır. Bunlarla beraber büyük oranda gerçekleşen evliliklerle ortaya çıkan “evlilik asimilasyonu” (ailelerin karışması - amalgamation), “kimlik asimilasyonu” (kimlik temeline dayalı bilincin gelişmesi), önyargıların kalkmasıyla gelişen “tutumları kabul edici asimilasyon”, ayrımcılığı kaldıran “davranışları kabul edici asimilasyon”, değer ve güç çatışmalarını kaldıran “vatandaşlık asimilasyonu” modellerini de belirlemiştir (Gordon, 1978: 169).

Kültürleşme kavramı, iki yada daha fazla kültürün, karşılıklı etkileşim sonucu değişime uğrayarak yeni sentezler, dinamik bileşkeler yaratması sürecini anlatmak için kullanılmaktadır. Kültürleşme kavramıyla, asimilasyon kavramları zaman zaman aynı anlamlarda kullanılsalar da aralarında farklar vardır. Asimilasyonun kültürleşmeden bağımsız vuku bulması; asimilasyonun olabilmesi için, kültürleşmenin şart olmaması; asimilasyondan önce gerçekleşen bir kültürleştirmenin olup olmadığının belirgin olmaması iki sürecin de farklı olguları işaret ettiğini göstermektedir (Ozankaya, 1977: 170).

Kültürler arası etkileşimden doğan değişim modellerinden diğeri olan “eritme potası” modelinde göçmenlerin hepsinin yeni, evrim geçiren kültür kalıpları yaratacak biçimde karışması söz konusudur. Pek çok kişi için bu durum etnik çeşitliliğin en istenilir durumudur.

Literatür incelendiğinde oldukça geniş bir anlam yelpazesi içinde ele alınan diğeri bir kavram olan “intibak” (accommodation) telif, anlaşma, ödünç alma gibi anlamlarla karşılanmaktadır. Bir kültürel grubun başka bir kültürel grup içinde erimesinden; çatışma sonucu her iki grubun da değişerek yeni bir kültürel mecra oluşturmasına kadar oldukça geniş bir kullanım alanı mevcuttur. Bu yelpazenin bir ucunda göç eden yada azınlıkta olan bir grubun,

çoğunluğun kültürel nitelikleriyle girdiği çatışmada kendi değerlerinden feragat ederek geçirdiği adaptasyon süreci; diğerinde de bir kısım farklılıklar korunarak oluşturulan yeni kültürel değerlerle sağlanan uyum yada birbirine intibak etme durumu vardır. Bazı yazarlara göre intibak, özellikle ırk ilişkilerinde, etnik grupların birbirlerinin varlıklarıyla ilgili yaptıkları uyarlamalardır. Herhangi bir sosyal durumda karşılaşılan zıt normlar bir çatışma sürecine girerler.

Bu süreç neticesinde;

- azınlık kültür değişir, asimile olur.
- çoğunluk grubun azınlıkta olanlardan aldığı normlarla değişerek, sosyal bir bütünlük meydana gelebilir.
- Her iki kültürde çatışma yaratan normlarından vazgeçerek, yeni bir kültürel norm sistemi üretebilir.
- Taraflar yaratıcı menfaatlerini kurban etmeden, en yüksek ölçüde gönüllü olarak kabul edilebilecek yaratıcı çözümler ararlar. Bu durum “yaratıcı intibak” olarak da adlandırılır (Ozankaya, 1977: 185).

Çokkültürlü toplum denildiğinde anlatılmak istenen, birden çok ulusal ya da etnik kökeni bünyesinde barındıran siyasi toplum, yani çağdaş devletlerdir. Çağdaş devlet olarak tanımlanmasının nedeni, bugün artık demokratik devletlerden hiç birinin kültürel bakımdan homojen toplum yapısına sahip olmamalarıdır. Kültürlerin kaynaşması trendinin artarak sürdüğünü, sanayi devrimi sonrası yoksul ülkelere, sanayileşen zengin ülkelere doğru, ikinci dünya savaşı sonrasında ve sırasında zulümden kaçmak, ya da işçi statüsünde oldukça bir yoğun göç dalgası yaşanmıştır. Bu gün, dünyada neredeyse tek kültürlü kültürel bakımdan homojen bir insan topluluğundan oluşan siyasal toplumdan söz etmek neredeyse imkansızdır. Günümüz dünyasında 184 devletin, tahminen 600 yaşayan dil grubu ve 5000 etnik kimlikten oluştuğu tespit edilmiştir. Bu durum ortaya çıkacak bazı sosyal ve siyasal sorunları kaçınılmaz kılmıştır. Örneğin 1990’lı yılların başında dünyanın çeşitli yerlerinde ortaya çıkan 22 etnik sıcak çatışma, 1993’ten

itibaren ayrımcılığı ve ayrılıkçı politikaları kendilerine hedef almış, aktif siyasi tavır takınmış 233 ulusal grup ve etnik azınlık verilebilir. Bu gruplardan bazıları bir ölçüde diğerlerine göre daha avantajlı konuma sahip olsalar da; çoğu içinde yaşadıkları ülkelerdeki çoğunluk gruplarla karşılaştırıldıklarında ekonomik bakımdan yoksuldur ve siyasi bakımdan yeterince temsil edilmemektedir. Bu gruplar önce, barışçı siyasi protestolarla tepkilerini ve taleplerini ortaya koymuş daha sonra bu tepkilerden bir kısmını isyan hareketleri ve terörist faaliyetlere çevirmişlerdir. İkinci dünya savaşından beri yaşanan buna benzer etnik çatışmalar kitlesel öldürmelere ve kitlesel göçlere yol açmıştır. 1993 başlarında dünyadaki 42 milyon göçmenden %63 ünün baskı ve etnopolitik çatışmalar nedeniyle yer değiştirdikleri bilinmektedir. Bu tür problemlerin çözümünde tarih boyunca birkaç farklı yaklaşım belirlenmiş; demokratik ülkelerde asimilasyon politikası uygulanırken; totaliter devletler daha çok sindirmeci yaklaşım sergilemişlerdir. Ancak hangi politika uygulanmış olursa olsun sorun çözülmemiş, sadece bir süre askıya alınmıştır. Homojen toplum yapısı sağlanmaya çalışıldıysa da, istenilen sonuç elde edilememiştir (Kymlicka, 1998: 25).

Bu çeşitliliğin en yoğun görüldüğü ülke Amerika'dır. Beyaz adamın kıtaya ayak bastığı tarihten itibaren, bu topraklara birçok ırktan, milletten, dinden insan göç etmiştir. Önce gelenler yerlerini korumak, sonra gelenler kendilerine yer açmak için mücadele ederken, kıtaya özgü yeni bir ekonomik ve sosyal düzen yaratmışlardır. Yeni düzen içinde özgürleşenlerle köleleşenler arasındaki kavga kıtanın 500 yıllık tarihine damgasını vurmuştur. Bu göç dalgaları sonrasında oluşan yapının nasıl olup da yeni bir millet haline geldiği ya da gerçekten millet oluşturup oluşturmadıkları uzun yıllar tartışılan konulardan biri olmuştur. Tocqueville'e göre geleneklerini, alışkanlıklarını arkalarında bırakarak bu kıtaya göç eden yığınlar gönüllülük, girişim ve sorumluluk esaslarında yeni bir topluluk oluşturmuşlardır. XX. yy.ın son çeyreğinden beri çokkültürlülük ve çokkültürcülük külliyatı içinde sorgulanan da Tocqueville'inin zihnindeki bu tasarımlardır. Bu kıtada kaynaşan İngiliz,

İskoç, İrlandalı, Hollandalı, Alman, Kuzey Batı Avrupalı halkın kaynaşmasıyla ortaya çıkan WASP/BASP kültürü diğer kültürlerin de içinde eriyebilecekleri hakim ideolojik-kültürel kod haline gelmiştir. Eritme potası metaforunun hammaddesi bu koddur. Yeni kıtada kendiliğinden işleyen bir asimilasyon modeli ortaya çıkmıştır. Yeni Amerikalı eski önyargılarının, davranışlarının tümünü geride bırakarak karşılaştığı yeni yaşam biçimlerinden kaynaklanan davranış değişikliklerini kabul eden, hükümete ve statüsünün gerektirdiklerine uyandır. Diğer ülkelerden gelenlerin çalışması ve zenginliği, dünyada günün birinde büyük değişiklikler yaratacak olan yeni insan ırkı içinde erimektedir (Balı, 2001: 207).

Yapısal olarak birbirinden ayrılan etnik gruplar pazar bütünleşmesini ve toplumsal dayanışmanın sağlanmasını zorlaştırmaktadır. Farklı ülkelere ait, çeşitli metaforlar kullanılarak tanımlanan bu çok renkli dokunun eritme potasında benzeştirilmesinin nedeni de, bu zorluğu ortadan kaldırmaktır. Çünkü mesleki rollerin yerine getirilmesi, belki bir yaşam biçiminin kök salması, siyasal liderlerin seçilmesi, eğitimin etkili işleyebilmesi, ulusal farklılıklardan ziyade, ortak becerileri ve öngörülebilir kültürel davranışları gerektirmektedir.

Çokkültürcülük yaklaşımının Amerikan siyasal düşüncesindeki önemli temsilcilerinden Horace Kallen, tek bir ulusal kültürel kod çevresinde bütünleşmeyi ön gören erime potası olan Amerikan sembolizmini reddetmektedir. Ona göre; kıyafetlerini, siyasetlerini, eşlerini, dinlerini, felsefelerini değiştirebilen insanlar; Yahudi, Polonyalı ya da Anglo Sakson olmaktan vazgeçebilmek için, büyükbabalarını değiştiremezler. Bu yüzden Amerika, uluslar federasyonudur ve daha çok bir orkestraya benzemektedir. Çokkültürcülük de adem-i merkeziyetçi bir yapı içinde yaşama şansı bulabilir. Eritme potası metaforu, zorla benzeştirme siyaseti götüğünden dolayı reddedilmelidir. Aslında geçen zaman içinde ortaya çıkan durumlardan biri de

budur. Çünkü XX. yy.ın başında Amerika eritme potası olarak bütünleştirici bir idealken; XXI. yy.ın başında, farklı köklere ve farklı kültürel köklere sahip olan insanların taşıdığı farklı kimliklerin öğütülemediği bu yüzden de bir çok “Amerika” olduğu görüşmüştür. Çünkü, bilinçli bir şekilde dondurulan kimlikler öğütülememiştir. Bu durum, ortak bir kültürel kimliği reddeden, farklı etnik, ırki ve dini cemaatlerin tekil kültürel bildirimlerini doğallıklarından dolayı kutsayan, çokkültürcü hassasiyetleri siyasallaştıran “azınlık siyasetçilerini” oluşturmuş ve güçlendirmiştir (İrem, 2005: 209).

Amerikanın dışındaki, kimi ülkeler de çokkültürcülük karşısında almış oldukları tavır ve uyguladıkları politikalarla, konunun aydınlanabilmesi için incelenmeyi beklemektedir. Örneğin İngiltere’de nüfusun sadece %6 sı farklı kültürel kodlara sahiptir. Liberaller azınlık kültürlerin, ülke kimliği açısından çoğunlukta olan kimlikler kadar önemli olduğunu, bu kimliklere saygı duyulması gerektiğini savunmaktadır. Azınlık kimlikler korunmalı hatta zamanla asimile olmaları engellenmelidir. İngiliz muhafazakarlarıysa bu argümanları reddetmekte, İngiltere’nin çok kültürlü bir toplum olmadığını düşünmektedirler. Onlara göre İngiltere yüzyıllar boyu devam eden bir süreçte geliştirilen ulusal kimlik sayesinde bir arada tutulmuş ve tutulmaktadır.

Başka bir Avrupa ülkesi olan Fransa, tüm diğer Avrupa ülkelerinden çok daha fazla göç almasına rağmen, kendini çokkültürlü bir toplum olarak görmemekte, liberal ve muhafazakar ayrımı olmaksızın bu olgu reddedilmektedir. Bu durumun başlıca nedeni, ülkede kökleşen cumhuriyetçi ulus devlet modelinin devrimci yapısıdır. Halkı popülist ve ortak bir davaya adanmış, yurttaşlar topluluğu olarak göklere çıkartan milliyetçilik algısı; ulusal kimliği dini, etnik ya da tarihsel olarak “Fransız kanından” gelmekten öte, belli idealleri sahiplenmeyi önemsemektedir. Fransız vatandaşı olmak demek, serbest iradeyle Fransız ulusuna bağlanmak ve diğer vatandaşlarla aynı hak

ve görevlere sahip olmak anlamına gelmektedir. Bu yapı sadece “vatandaşlarını” tanıyan, bunun dışındaki azınlıklara kamusal alanda yaşama hakkı vermeyen bir yapıdır. Vatandaşlar azınlık da olsalar dışlayıcı bir azınlık grubu içinde konumlandırılmazlar. Fransızların temel anlayışı Fransız kültürel değerlerinin, sadece Fransızlara özgü değerler değil, evrensel geçerliliğe sahip olan değerler olmasıdır (Parekh, 2002: 9).

İngiltere ve Fransa örnekleri dışında, farklı bir konuma sahip olan Kanada’nın Quebec eyaleti konu ile ilgili özel örneklerden biridir. Konumu itibarıyla Kanada’nın diğer eyaletlerinden hatta Kuzey Amerika’nın diğer bölgelerinden anlamlı farklılıklar gösteren Quebec’te Kanada’nın siyasi şekillenmesinde büyük etkisi olan Anglo-Sakson kökenlilerin yerine, Fransız kökenli olan ve devrimden sonra bile krallığa bağlı kalan Fransız göçmenlerin yerleşmiş olmasıdır. Bölge XVII ve XIX. yy.lar boyunca Fransız yönetimi altında kalmıştır. Quebec’te uygulanan “haklar sözleşmesi” uyarınca hangi ebeveynlerin çocuklarının İngilizce eğitim veren okullara gidebilecekleri yasalarla belirlenmiştir. Anglo-Sakson kökenliler dışındakiler çocuklarını İngilizce eğitim veren okullara gönderememektedir. Örneğin Türk kökenli Quebec’e yerleşmiş bir Kadanada göçmeni çocuğunu İngilizce eğitim veren bir okula gönderemez. Bu uygulamalar mevcut çeşitliliği “çokkültürlülüğü” muhafaza etmede etkili olsa bile, yeni çeşitlilik unsurlarının oluşumunu engellemektedir. Bazı düşünür ve araştırmacılar bu uygulamanın, kişinin içine doğduğu kolektivitinin stereotiplerine mahkum olması anlamına geldiğini; tanınma politikasıyla zorlama politikası arasında fark olmadığını savunmaktadır (Taylor, 1996: 63).

Türkiye kendine özgü bir çeşitlilik tecrübesine sahip olan, farklı kültürel altyapılara sahip insanlarla barış içinde, nasıl bir arada yaşanabileceğine dair pek çok örneğin bulunabileceği, gelenekselleşmiş anlayış sergileyen bir ülkedir. Osmanlı’nın grup-topluluk eksenli çokkültürcülük yaklaşımları,

Kymlicka'nın tanımlarıyla "teokrasiler federasyonu" olarak tüm kültür elemanlarının barış içinde, bir arada tutulup, hepsini de istikrarlı biçimde yönetilmesini sağlayan sistemin derinliğini göstermektedir. Ayrıca bu örnek, farklı kültürlerin bir arada yaşayabilirliğinin formülünü ortaya koyduğundan dolayı da özel bir önem taşımaktadır. Osmanlının içinde vücut bulduğu dünya, hayatın sadece dinle anlamlandırıldığı, dinsel kavrayışın ahlak ve hukuk kurallarını belirlediği, seküler kaynakların ise, son derece sınırlı olduğu bir dünyadır. Uygulanan yönetim sistemi, imparatorluğun egemenliği altına giren toplulukların hayatlarında; girmedikleri döneme göre herhangi bir farklılık yaratmamıştır. Oldukça düzenli işleyen çok dinli-polietnik yapıda, Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler yan yana ibadet edip, ekonomik faaliyetlerde bulunabilmiş, bu durum kültürlerin zenginleşebilmesi için gerekli olan zemini de sağlamıştır. Bu yapı, siyasi dengeyi tahrip edecek dinamikler (ulusçuluk gibi) etkilerini gösterinceye kadar, imparatorluk yönetimindekileri sisteme bağlı kılmıştır. İmparatorluğun dağılmasının ardından kurulan yeni devletin tüm politikaları, aynı yıkımın bir daha tekrarlanmaması hedef alınarak oluşturulmuştur. Çağın ruhuna da uygun bir politika izleyen Türkiye Cumhuriyeti kurucularının düşüncelerinin şekillenmesinde, içinde bulunulan dönemde yaygın olan entelektüel atmosfer etkili olmuştur. J. S. Mill'in "Temsili Hükümet Üzerine Düşünceler" adlı eseri, bu dönemin entelektüel atmosferini şekillendiren önemli örneklerden biridir. Eserde, farklı ulusal grupların bir arada bulunduğu bir ülkede, özgür kurumların oluşturulmasının neredeyse imkansız denecek ölçüde güç olduğu vurgulanmıştır. Mill'e göre özgür kurumların zorunlu koşulu, birbirine benzeyen ulusal toplulukların bir araya getirilmesidir. Yeni Türkiye Cumhuriyetinin kurucuları da, devletin varlığının teminatını "benzerliği" esas alan bir değer örgüsüne "ulusçuluğa" dayandırmışlardır (Yürüşen, 1998:64).

Türkiye de farklı kültürler dendiğinde akla gelen Kürtler, Zazalar, Çerkezler, Lazlar gibi etnik unsurlar kadar; Aleviler, Suniler, Nakşibendiler ve cemaatler gibi dinsel-mezhepsel unsurlar ya da Masonlar, çevreciler gibi

örgütlenmeler etrafındaki alt kültürel oluşumların her biri kastedilmekte ve bu grupların her biri kendini ifade etmenin, tanıtmanın yollarını aramaktadır. Çokkültürlülük havzası içinde, aynı anda bir çok kültürel aidiyetin bir grup yada bireyde toplanması da uyum sorunlarını ortaya çıkarmaktadır. Çünkü kültürler bir dereceye kadar milletler gibi doğal bir mevkiye sahip olmaktan ziyade, söylemsel bir mevkiye dayanmaktadırlar.

Osmanlının tüm renkli dokusunun bir numunesini oluşturan misak-ı milli sınırlarında kurulan yeni devletin; oluşum döneminde birbirinden ayırt edilebilecek üç tanımı gelişmiştir:

- Türkiye de yaşayan herkesi Türk sayan, farklılıkları görmezden gelen tanım
- Türkiye de yaşayıp, Müslüman olan herkesin Türk sayılmasını sağlayan tanım. (Batılılarca ve kendi aralarında da kendilerini azınlık sayan Kürtlerin, azınlık sayılmadan Türklerin yararlandığı tüm haklardan eşit olarak yararlandırılacağını öngören bu tanım; Türkiye de yaşayan tüm Türklerin Müslüman olmasına karşın, tüm Müslümanların Türkçe konuşmuyor olmasından dolayı sorunludur).
- Sadece etnik olarak Türk olanları, Türk sayan; Türk olmayanları da kendi içlerinde Müslüman ve Müslüman olmayanlar diye ayırarak, bunların hepsi arasında geçerli olan bir hiyerarşi oluşturan tanım.

Bu gün Türkiye de çokkültürcülük tartışmalarının merkezinde yer alan Kürt özelindeki sorunun her iki taraf açısından da ifadesi şöyle gelişmiştir. Türk vatandaşlığı sayesinde, Türkiye sınırları içinde yaşayan herkese eşit uygulamaları vadeden bir siyasal pratik orta yerde dururken; kendi dilsel ve etnik farklılığını ileri sürerek, uygulamada bir ayrıma tabi tutulmayı talep etme durumunu ortaya çıkarmıştır. Bilgin' in de işaret ettiği gibi: "farklılık hakkı, haklarda farklılığa ve farklı haklara kapı açma tehlikesine" yol açmıştır. Teoride eşitlik talebi içeren tanınma siyasetinin pratikteki sonucu, radikal ayrımcılık olmuştur.

Benzer durum Türkiye'deki İslamcı hareket ve Aleviler için de söz konusudur. Farklılık talebi, siyasal irade tarafından “ayırım talebi” olarak anlaşılmış ve en basit dini pratikler bile, toplumun dokusunu bozucu etkilere sahip olarak değerlendirilmiştir. Aleviler de tanındıkça, hak ettiklerini düşündükleri haklara daha fazla sahip olmak yerine, daha fazla ayrıma tabi tutulmaya başlamışlardır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin bu günkü durumuna bakıldığında, doğuşu esnasında vatandaşlarına “vatandaşlık” duygusu vermek için tüm koşullara sahip görünen yeni bir devletin, kuruluşu üzerinden geçen zamana rağmen, vatandaşlarına bu duyguyu vermekte kısmi bir başarı sağladığı görülmektedir. Bunun nedeni olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşlarına hayat tarzı empoze eden ideolojik bir devlet haline dönüştürenlerin çeşitlilik, özgürlük ve güven arasındaki ilişkiyi kuramamış olmaları gösterilebilir. Devletin belli bir etnik grubun üyesi olan kişilere bazı kapıları kapatmayarak “fırsat tarafsızlığını” sunması gerekir. Ayrıca devletin etkinliklerinin meşrulaştırılabilir olması için, etkinlik ilkelerinin, kurumlarının, uygulamalarının belli bir hayat tarzının tercih edildiğine veya diğerlerinin hayat tarzlarını yaşamalarını güçleştirdiğine dair izin vermeyerek sonuç tarafsızlığını da göstermesi gerekir. Bununla beraber devlet politikalarının herhangi bir hayat tarzına destek vermek için gayret göstermemesi (amaç tarafsızlığı ilkesine uyması), devlet politikalarının iyi hayata dair herhangi bir “iyi” anlayışının varsayımsal üstünlüğüne başvurmadan meşrulaştırılması (Prosedürel tarafsızlık ilkesine uyması) şarttır (Yürüşen, 2002: 80).

Türkiye'de yaşanan bazı problemlerin doğasını kavrayabilmek, çeşitlilik-özgürlük-güven ilişkisinin tesisinde neyin eksik olduğunu anlayabilmek için sıralanan kriterler önemli ip uçları vermektedir. Türkiye de birbirini besleyen ve kendileri de değişik kaynaklardan beslenen çeşitlilikler, korkulması gereken sorunlar gibi algılanmıştır. Bu sorunların çözülebilmesindeki önemli

koşulların başında, tarafsızlık kriterlerinin etik ve siyasi düzlemdeki anlamlarının tam olarak kavranması gelmektedir.

Gerek çokkültürlülük açısından farklılıklar gösteren diğer ülkeler, gerekse Türkiye incelendiğine ve bu ülkelerde çokkültürlülük ve çokkültürcülük olgularıyla ilgili çalışmalar incelenip, yapılan değerlendirmelere bakıldığında çokkültürlülük yandaşlarının da, karşıt cephede yer alanların da, haklı olduğu noktaları görmek mümkündür. Çokkültürlülük politikaları üzerine yapılan analizler, bu politikaların nafile bir çabanın ürünleri olarak ortaya çıkmadıklarını göstermektedir. Bilindiği gibi Batı'da aydınlanma mirasının doğal bir uzantısı olarak gelişen modernlik projesi, en başından beri kendisinden farklı hiçbir yaşam biçimine hoşgörüyü yaklaşmamış, farklı yaşam biçimlerini yalnızca cehalet, hurafe ve gericilik olarak yaftalayan bir yapının oluşmasını mümkün kılmıştır. Modern dönemlerde herhangi bir yaşam biçiminin hoş görülebilmesi ve modernlik nezdinde meşruiyet kazanabilmesi için öncelikle yerleştirilmesi, bütün farklılıklarından arındırılması, nihayetinde de tabi kılınması meşruiyetin tek kaynağı olarak kabul görmüştür (Bauman, 2003: 285).

Böylesi bir hegamonik yapı egemenliğinin sallanmaya başlaması ve bu paradigmanın dışında da yaşam alanlarının olduğunun kabul görmesi, modern tasarımın bir başka karşı kutbu olarak, farklılıkların adeta kutsandığı *çokkültürlülük* daha doğru bir ifade ile *çokkültürcülük* dönemini getirmiştir. Çokkültürcülük aydınlanma ve modernlik projelerine bir tepki olarak postmodernliğin gölgesinde kendisine uygun alan bulan bir tasarım olarak karşımıza çıkmıştır.

Çokkültürcülük olgusunun her türlü mutlaklaştırmaların ötesinde kimi toplumlar için gerekli olan çıkış yollarını sunabileceği durumları kabul etmekle

birlikte, yeryüzündeki tüm uluslara yönelik genel geçer bir model olarak önermek yerinde bir gibi görünmemektedir. Etnik mozaik, meyve salatası, sebze çorbası metaforları ile dile getirilen çokkültürcülük yaklaşımı, kendi tarihsel kökenleri en fazla iki üç yüzyıla dayanan ABD, Kanada, Avustralya gibi daha çok dünyanın ana karalarından aldıkları göçlerle meydana gelmiş ülkelere uyarlandığı gibi, binlerce yıllık tarihsel mirası taşıyan ve aynı toprakları kendilerine yurt edinmiş unsurları bir arada barındırmış ve farklı bir *biraradalık etiği* geliştirmiş toplumlar için de aynı derecede geçerlilik taşıdığını söylemek yerinde bir yaklaşım gibi gözükmemektedir. Farklılıklar ve kültürel çeşitlilikler gerekli ve hatta çoğu zaman kaçınılmazdır, ancak bunun yaşanmasının olası tek yolu çokkültürcü siyaset teorisi değildir. Herkesin farklı aidiyetlerini huzur içinde yaşayabileceği, farklılıkları bir zenginlik ve hayatiyet kaynağı olarak görmüş bir siyasal geleneği tarihte oluşturmuş bir toplumun üyeleri olarak çokkültürlülük, mozaik metaforları bizim oluşturduğumuz toplum yapısına uyum göstermemektedir. Sadece bizim için değil, diğer bir çok toplum için de durum böyledir. Mozaik katılan her unsurun kendi rengini belli ölçülerde bütüne yansıtıp, belli ettiği bir yapı oluştursa da, söz konusu unsurlar o yapı içinden her an ayrılacak gibi iğreti durmaktadır. Oysa ki kaynaşma hali başkadır ve hiçbir unsur bir diğerinden uzak bir anlam ifade etmez. Ancak böylesi bir yaklaşım her toplumda kendini büyük topluma göre azınlıkta gören öğelerin görmezden gelinmesi anlamına da gelmemelidir. Azınlık unsurların ihtiyaç duydukları gereksinimler karşılanarak dünya normlarına uygun yaşam koşullarının sağlanması devletin temel vazifelerindendir. Gelecekte toplumların alacakları parçalı yapılar da göz önünde bulundurulacak olursa bunun öncelikli bir ihtiyaç olacağı açıktır. Devletler işte bu nedenle bünyelerinde barındırdıkları unsurların ortak kimliklerinin çoğulluğunu ve melezliğini yansıtabildiği oranda meşruiyetlerini de arttırabileceklerdir (Gray, 2003: 114). Ancak bunun yolu var olan etnisitelerin sayısını arttırmak ve toplumda yaşayan bireyleri kimlik sayımına tabi tutarak farklılaştırmaktan da geçmemektedir. Meşru birlik ve çeşitlilik taleplerini uzlaştırmak, asimilasyoncu olmadan kapsayıcı olmak, vatandaşlarının meşru kültürel farklılıklarına saygı gösterirken vatandaşlar

arasında ortak bir aidiyet hissi oluşturmak, değer taşıyan ve ortaklaşa paylaşılan vatandaşlık kimliğine zarar vermeden çoğulcu kültürel kimliklerin korunması için yollar bulmak gerekmektedir. Çokkültürlülüğü bir devlet politikası haline getirmiş olan Kanada ve Avustralya gibi ülkeler, bir çok ülkenin doğallıkla sağladığı birlik ve bütünlük, tasada ve gururda hemfikir olmak gibi ahlaki erdemleri, aynı evi paylaşıyormuşçasına gerçekleştirebilmek için büyük çabalar vermektedirler.

Çokkültürlülük ilk bakışta kulağa hoş gelse, uygun görünse de, son tahlilde birçok problem ve açmazı bünyesinde barındıran bir siyasettir. Farklı olanlara aynı toplum içinde eşit yaşama alanı tanıma ve varlığını devam ettirme hakkı verme gibi güzel sözlerle bezeli olan bu çaba bir çok açıdan sorunludur. Bu sorunların başında da, bir toplum için geçerli olan değerlerin ve ortak konsensüs zeminlerinin ortadan kaldırılması gelmektedir. Bir toplumun devamı için gereken ortak kültürel bağlamın erimesi bütünlüklü bir topluma izin vermeyecektir. Octaiva Paz'ın da vurguladığı gibi "...dizginlenemeyen radikal bir çoğulculuğun ve çokkültürcülüğün nihilizme yol açacağı da unutulmamalıdır." Aynı görüşte olan Nietzsche ve Dostoyevski'nin de fikirlerine dikkat edilmelidir. Suç ve Ceza'da ifadesini bulan "eğer bir Tanrı yoksa, her şeye izin var demektir" sözleri böyle yüksek bir birliğin olmaması durumunda, farklılıkları hoş görüşümüz, kendimizin de herkesten ve her şeyden farklı oluşumuzdan kaynaklanabilir. İşte bu yüzden, olağanüstü bir çeşitlilik içinde birleştirici iplikleri aramak ve bulmak gereği ortadadır. İnsanlığa, evrensel etiğe, yönelik genel bir bakışımız olmalıdır. Birinin diğerinden üstün olduğu herhangi bir esasa dayanarak savunulabilecek bir düşünce değildir. Modern izafiyetçiliğe karşı gerçekliğin sınıra, ahlaki kayıtsızlığa doğru çökmesine karşı direnmek zorunluluğu ortadadır (Paz, 1999: 192).

KAYNAKÇA

- AKTAY, Yasin. "Birleşen Dünyada Çoğalan Kültürler", Konya, 2004.
- ALAKAY, Özge. "Çokkültürlü Dünya Devletleri", Sosyal Demokrasi Vakfı Yayınları, 2005.
- ALTUNOĞLU, Mustafa. "İki Farklı Liberal Çokkültürlülük Yorumu-Kymlicka'nın Liberal Milliyetçiliği İle, Kukathas'ın Ortodoks Liberalizmi arasındaki Diyalog-", Türk Günlüğü Dergisi, 81. Sayı, (Yaz 2005), ss.73-87.
- APPIAH, K. Anthony. "Kimlik, Sahicilik, Hayatta Kalma- Çokkültürlü Toplamlar ve Toplumsal Yeniden Üretim", Çokkültürcülük-Tanınma Politikası, Çev. Nazlı Öktem, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996.
- BALI, Ali Şafak. Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet. " 'Öteki' İle Barış İçinde Yaşamak". Çizgi Kitapevi, Konya, 2001.
- BAŞAK, Suna. Kültür Olgusu Analizleri ve Üç Tarz-ı Siyaset, Odak Yayınevi, Ankara, 2004.
- BAUMAN, Zygmunt. Yasa Koyucular İle Yorumcular, Çev. Kemal Atakay, Metis Yayınları, İstanbul, 1996.
- BAUMAN, Zygmunt. Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı yayınları, İstanbul, 2000.
- BAUMAN, Zygmunt. Modernlik ve Müphemlik, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003.
- BİLGİN, Nuri. Kolektif Kimlik, Sitem Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- BİLGİN, Nuri. "Çokkültürlülük ve Ulusal Kimlik", Türkiye Günlüğü Dergisi, 80. sayı, (Bahar 2005), ss. 52-63.
- BRAUDEL, Fernand. Maddi Medeniyet ve Kapitalizm, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1991.
- BRIAN, Fay. Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi-Çokkültürlü Bir Yaklaşım-Çev. İsmail Türkmen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- CANGIZBAY, Kadir. "Kültür-Medeniyet Kutuplaştırmacılığı ya da Amiyane Bilginin Bir Tuzağı", Sosyolojik Praksis, Öteki Yayınevi, Ankara, 1998.

- CANGIZBAY, Kadir. Sosyal Bilimler Felsefesi, Ders Notları, Ankara, 2002.
- ÇİÇEK, Murat. "Çokkültürlülük, Çoğulculuk ve Türkiye", Batman Barosu Dergisi, 4. sayı, 2005, ss. 4-5.
- DEMİR, Hilal. Küreselleşme, Çokkültürcülük ve Eğitim, İstanbul, 2005.
- DİKEÇLİGİL, Beylül. "Kültür Kavramının Analizi ve Sosyo Kültürel Gerçekliğin Yapısı Üzerine Bir İnceleme", Dünyada ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler, Sosyoloji Derneği Yayınları, III. Sayı, Ankara-1994, ss. 37-47.
- DÖNMEZER, Sulhi. Toplumbilim, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1994.
- EKİNCİ, Tarık Ziya. Demokrasi, Çokkültürlülük, Küreyl Yayınları, 1999.
- ERDOĞAN, Mustafa. Liberal Toplum, Liberal Siyaset, Siyaset Kitapevi, Ankara, 1998.
- ERKİLET BAŞER, Alev. "Bilge Bir Sosyolog: Pitirim A. Sorokin'in Tarih Felsefesi ve Değişme Kuramı", Tarih Kültür Dergisi, 18. sayı, (Eylül-Ekim), 1995, ss. 10-25.
- GIDDENS, Anthony. Sosyoloji, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2000.
- GİRGİN, Atalay. "Çokkültürcülük: Demokrasinin İdeal Kültürü mü? Yoksa Bir Tuzak mı?", Anafilya, 49. sayı, (Temmuz, 2005), ss. 39-40.
- GÖKA, Erol; TOPÇUOĞLU, Abdullah; AKTAY, Yasin. "Önce Söz Vardı", Yorumsamacılık Üzerine Bir Deneme, Vadi Yayınları, Ankara, 1996.
- GRAY, Jhon. Liberalizmin İki Yüzü, Çev. Koray Değirmenci, Dost Kitapevi, Ankara, 2003.
- GÜVENÇ, Bozkurt. Kültürün ABC'si, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.
- GORDON, Milton. "Human Nature, Class and Ethnicity", Oxford University Pres, N.Y., 1978, ss.158.
- GURR, T.R & HARF. B. Etnich Conflicts in World Politics. Oxford, 1994, ss. 15-18.
- HABERMAS, Jürgen. "Demokratik Anayasal Devlette Tanınma Savaşı", Çokkültürcülük ve Tanınma Politikası, Çev. Mehmet H. Doğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996.
- HALL, Stuart. "Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etniklikler", Kültür, Küreselleşme ve Dünya sistemleri, Der. Anthony D. King, Çev. Gülcan Seçkin, Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim Sanat Yayınları, Ankara, 1998.

- HEKMAN, Susan. Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik, Çev. Hüsamettin Arslan-Bekir Balkız, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999.
- İREM, Nazım. “Yanlış Giden Ne? Postmodernizm, Çokkültürcülük ve Avrupa’da Yeni Irkçılık”, *Sivil Toplum Dergisi*, 5.sayı, (Ocak, Şubat, Mart, 2004).
- İREM, Nazım. “Eritme Potasından Eriyen Pota’ya: XXI.Yüzyılın Eşiğinde Amerika”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 32. sayı, (Haziran-Temmuz 2005), ss. 200-216.
- KALLEN, Horace. Culture and Democracy in the United States , New York. 1924
- KÖKER, Levent. “Charles Taylor: Kimlik/Farklılık Sorununa Sahici Demokratik Çözüm Arayışı”, Çokkültürcülük ve Tanınma Siyaseti, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996.
- KULA, Onur Bilge. Demokratikleşme Süreci ve Eleştirel Kültür Bilinci, Ankara, 1992.
- KYMLICKA, Will. “Çokkültürlü Yurttaşlık”. Azınlık Haklarının Liberal Teorisi. Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.
- MARSHALL, Gordon. Sosyoloji Sözlüğü. Bilim Sanat Yayınları, Ankara, 1999.
- MOUFFE, Chantal. “Demokrasi, İktidar ve Siyasal Düzen” Demokrasi ve Farklılık, Çev. Zeynep Gürata-Cem Gürsel, Demokrasi Kitaplığı, Dünya Yerel Yönetimler ve Demokrasi Akademisi (WALD), İstanbul, 1999.
- MUTLU, Kayhan. “Kimlik Tartışmalarına Katkı”, *Türk Yurdu Dergisi*, 221.sayı, 26.cilt,(Ocak 2006), ss.76-106.
- ÖNCÜ, Ayşe. “Sosyal Bilimlerde Yeni Meşruiyet Zemini Arayışları”, *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, Sempozyum Bildirileri, Metis yayınları, İstanbul, 1998, ss. 48.
- OZANKAYA, Özer. Toplumbilime Giriş, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977.
- ÖZBUDUN, Sibel. Kültür Halleri: Geçmişte, Ötelerde, Günümüzde, Ütopya Yayınevi, İstanbul, 2003.
- ÖZKALP, Enver. Sosyolojiye Giriş, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 1993.

- PAREKH, Bhikhu. Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek, Phoenix Yayınları, Ankara, 2002.
- PAZ, Octavia. "Tarihin Sonunda Batı Doğu'ya Dönüyor", Yüzyılın Sonu, Çev. Belkıs Dişbudak, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1999.
- ROCKEFELLER, Steven. Çokkültürcülük, Tanınma Politikası, Çev. İlknur Özdemir, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996.
- RUTHERFORD, Jonathan. "Yuva Denilen Yer; Kimlik ve Farklılığın Kültürel Politikası", Kimlik, Topluluk, Kültür, Farklılık, Çev. İrem Sağlamer, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1998.
- SERDAR, Ziyaeddin. Postmodernizm ve Öteki: Batı Kültürünün Yeni Emperyalizmi, Çev. Gökçe Kaçmaz, Söylem Yayınları, İstanbul, 2001.
- SUBAŞI, Necdet "Kültürel Mirasın Çeşitliliği ve Seçicilik Sorunu", Doğu Batı Düşünce Dergisi, 25, (Ocak 2003), ss. 135-143.
- ŞAHNAZAROV, Bahtiyar. "Özbekistan Anayasasında ve Özbekistan Uygulamasında Kültürel Çoğulculuk", Yüksel Lisans Tezi, İzmir, 1996.
- ŞAN, Mustafa Kemal. "Farklılık Ötekini Anlamak ve Çokkültürlülük Üstüne", Sakarya , 2004.
- TAYLOR, Charles. Çokkültürcülük, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996.
- TOK, Nafiz. Kültür, Kimlik ve Siyaset, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003.
- TOURAINÉ, Alain. Modernliğin Eleştirisi, Çev. Hülya Tufan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994.
- TURHAN, Mümtaz. Kültür Değişmeleri, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969.
- TÜRK DİL KURUMU TÜRKÇE SÖZLÜĞÜ, Türk Dil Kurumu Yayınları, 549, I.ve II. Cilt, Ankara, 1988.
- TÜRKDOĞAN, Orhan. Etnik Sosyoloji, Timaş Yayınları, İstanbul, 1999.
- WALLERSTEIN, Immanuel. Bildiğimiz Dünyanın Sonu, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.
- WALZER, Michael. "Tanınma Politikası", Çokkültürcülük-Tanınma Siyaseti, Çev.Cem Aktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996.
- WALZER, Michael. Hoşgörü Üzerine, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.

YEĞENOĞLU, Medya. "Çokkültürlülük Disiplinlerarasılık mıdır?", Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek, Sempozyum Bildirileri, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, ss.287-298.

YÜRÜŞEN, Melih. Çeşitlilikten Özgürlüğe, Çokkültürlülük ve Liberalizm, LTD Yayınları, Ankara, 1998.

YOUNG, Iris Marion. "İletişim ve Öteki: Müzakereci Demokrasinin Ötesinde", Demokrasi ve Farklılık, Çev. Zeynep Gürata- Cem Gürsel, Demokrasi Kitaplığı, Dünya Yerel Yönetimler ve Demokrasi Akademisi (WALD), İstanbul, 1999.

ZIZEK, Slavoj. "Çokkültürlülük ya da Çok Uluslu Kapitalizmin Kültürel Mantığı", Çev. Tuncay Birkan, Yıl:14, 44. sayı, (Yaz 2001).

ÖZET

İnsan, varlığını devam ettirme mücadelesini sürdürürken, diğer canlılardan ayrılarak; tecrübelerini biriktirerek, *kültür* dediğimiz varlık alanını yaratmıştır. Sosyal bilimlerin ve Sosyolojinin cazip konularından olan bu kavramın temel olduğu “çokkültürlülük”, tezimizin araştırma alanını oluşturmaktadır. Çokkültürlülükle bağlantılı olan “çokkültürcülük” de çalışmamızda ele alınan önemli olgulardandır.

Kültürel çeşitlilik, kültürler arası diyalog kaçınılmazdır, tüm kültürler iç çoğulculuğa sahiptir, hepsi de yaratıcı etkileşimden oluşmaktadır, şeklinde özetleyebileceğimiz çokkültürlü bakış açısını içeren varsayımlara yönelik yaklaşımlar, tezimizin kapsamındadır ve bu yaklaşımların incelenmesinde tarama değerlendirme yöntemi kullanılmıştır.

Günümüzdeki 184 devletin 600 yaşayan dil grubuna ve 5000 etnik kimliğe ev sahipliği yaptığı tahmin edilmektedir. Bu kadar çeşitli olan kültürel yapılar arasındaki etkileşimden doğan kültür değişimleri *asimilasyon*, *eritme potası* ve *intibak* gibi farklı kavramlarla adlandırılmıştır. Kültür değişimlerinden daha çok, anlamlı farklılıklar gösteren kültürel öğelerin bir aradalığını ifade ederken *çokkültürlülük*; bu kavramla ilişkili olan fakat daha çok politik bir duruştan bahsedilirken de *çokkültürcülük* kavramı kullanılmıştır.

Kültürler arasındaki ilk büyük etkileşim *sömürgecilik* dönemiyle başlamış, bu dönemle kültürleri birbirlerinden ayıran setler yıkılmıştır. Globalleşmenin yarattığı ortam da kültürler arasındaki geçişleri ve etkileşimleri daha da artırmıştır. Bu olaylar *çokkültürlü toplum* gerçeğinin kabul edilmesinde etkili

olmuştur. Günümüz devletlerinin toplumsal yapısı farklı kültürleri bünyesinde toplayan bir çeşitlilik arz etmektedir.

Çokkültürcü politikalar 1970'li yıllarda daha çok zikredilmeye başlamıştır. Bu politikaları ve çokkültürlü toplumları konu alan kültürel çoğulculuk tezlerinin hareket noktası: homojen bir devlet kurmak için uygulanan unutturma ve dönüştürme siyasetlerine rağmen kültürlerin erimeyen, dayanıklı nitelikleri olduğu gerçeğidir. Yok edilemeyen kültürel unsurların varlığının kabul edilmesi ve o unsurları taşıyan insanların toplumun diğer üyelerinin sahip olduğu haklardan yararlanmaya başlaması, bu hakların toplumun geneline yayılması bu gün de uğrunda mücadeleler verilen sosyolojik, tarihi ve siyasal olguların başında gelmektedir.

SUMMARY

Culture, is a most popular subject in the social science. This thesis interested a multiculturalness and multiculturalism in the World and countrys, for example: United States, England, France, Canada and Turkey.

Have you ever considered that may be commonplace and normal to me may be strange or peculiar to others? Why is that so? Not all changes can be attributed to tradition or custom. And what causes these differences in the first place? How did some of them become traditional? It has something to do with the different climates.

Before the Dutch attempts at colonisation during the early, the island was uninhabited. Consequently, the whole population now consists of descendants of immigrants who have settled on the island at different places and for different reasons.

Events encouraged the next wave of immigrants, this wave was the largest ever and radically changed the demographic and social structure of the island. It seems so much more dignified and sincere to greet with a rather than a wave.

During the second half of the nineteenth century, there was a flow of free immigrants changed forever the demographic structure. Those successive and sometimes overlapping waves of immigrants changed foreever the demographic structure and it's cultural mix. Each wave of immigrants brought to the island new religions, cultures and languages. There were many different languages six hundred language group and one hundred eighty-four state.

